Міністерство освіти і науки України

Херсонський державний університет

Факультет української й іноземної філології та журналістики

Кафедра української і слов'янської філології та журналістики

В. П. Олексенко

В. В. Розгон

ПРАКТИКУМ
ІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ РОЗБОРІВ

Навчальний посібник

Херсон-Івано-Франківськ, 2025

УДК 811.161.2(075.8:076.1) П 70

Практикум із лінгвістичних розборів: навч. посібн. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література (014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література). Уклад. В. П. Олексенко, В. В. Розгон. Херсон - Івано-Франківськ, 2025. 190 с.

ISBN 978-617-8670-14-6

Укладачі: Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики факультету української й іноземної філології та журналістики Херсонського державного університету;

Розгон В. В. – кандидатка філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови та методики її навчання факультету філології та журналістики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рецензенти: Загнітко А.П. - доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Завальнюк І.Я. – докторка філологічних наук, професорка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рекомендовано вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 14 від 31.03.2025 р.) в якості навчального посібника для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література (014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література).

У навчальному посібникові подано тематику, плани, завдання для практичних занять і самостійної роботи, схеми мовних розборів, таблиці, у яких відображено основні теоретичні положення.

Для здобувачів очної й заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література (014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література).

ISBN 978-617-8670-14-6

Олексенко В.П., 2025
Розгон В.В., 2025

ЗМІСТ

Передмова……..…..
Тема. Частковий фонетичний розбір слова……..
Тема. Повний фонетичний розбір слова……
Тема. Частковий фонетичний розбір тексту…….
Тема. Повний фонетичний розбір тексту……..
Модульний контроль……...
Тема. Ортографійний аналіз мовних одиниць…….
Тема. Лексикологійний і фразеологійний розбори мовних одиниць
Тема. Морфемний розбір слова……...
Тема. Морфологійний розбір іменника і прикметника…….
Тема. Морфологійний розбір числівника і займенника……
Тема. Морфологійний розбір дієслівних форм…….
Тема. Синтаксичний розбір складносурядного речення……..
Тема. Синтаксичний розбір складнопідрядного речення…….
Тема. Синтаксичний розбір безсполучникового складного речення
Тема. Пунктуаційний аналіз лінгвістичних одиниць…….
Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань……...
Список використаних джерел

ПЕРЕДМОВА

Мета «Практикуму із лінгвістичних розборів» – поглибити й узагальнити теоретичний матеріал із сучасної української літературної мови та засвоїти його, сформувати у здобувачів вищої освіти практичні уміння і навички здійснювати аналіз різних мовних одиниць, визначати їхні характерні властивості, пояснювати зміни, модифікації, перехідні явища тощо; застосовувати лінгвістичні розбори на всіх етапах вивчення української мови у фаховій діяльності.

Основні **завдання** вивчення «Практикуму із лінгвістичних розборів» :

– актуалізувати, систематизувати та поглибити знання із фонетики, орфоепії, графіки, ортографії, лексикології, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису, пунктуації сучасної української літературної мови;

- розширити розуміння закономірностей і характерних ознак мовних одиниць фонетичної, лексичної, словотвірної, граматичної, синтаксичної систем сучасної української літературної мови;

– сформувати у здобувачів вищої освіти практичні уміння здійснювати різні види мовних розборів, встановлювати характерні ознаки та взаємозв’язки мовних одиниць різних рівнів, застосовувати набуті знання у професійній та науково-дослідницькій діяльності;

– формувати у здобувачів вищої освіти мовну і мовленнєву компетенції, культуру писемного та усного мовлення;

– виховувати здатність до критичного мислення, примноження культурних і наукових цінностей, підвищення рівня кваліфікації та поглиблення своїх знань.

Об’єктом лінгвістичного аналізу можуть бути різні лексичні одиниці, а також окремі елементи всіх рівнів мовної структури : *звук,*

морфема (морф, аломорф), лексема, слово (як лексична і граматична одиниця), *словосполучення, речення* та ін.

Відповідно до визначеного об'єкта або аспекту аналізу виділяють такі його види: *фонетичний, фонетико-графічний, лексичний, орфографійний, морфемний, словотвірний, морфологійний, синтаксичний, стилістичний, пунктуаційний* та ін.

Порядок лінгвістичного розбору, ознаки, за якими характеризують певну мовну одиницю, зумовлені поставленими завданнями і навчальною метою та вибором необхідного аналізу.

За **обсягом** лінгвістичний розбір може бути повним або частковим, за **формою** проведення – усним або письмовим, коментованим або без пояснення, навчальним або контрольним.

Зважаючи, що розбір – це метод чи прийом навчання, що передбачає аналіз мовних одиниць та їх характеристику з метою детального вивчення і систематизування здобутих знань, лінгвістичний розбір конкретної одиниці мови здійснюють за певною схемою – *своєрідним алгоритмом дій, що визначають специфічні ознаки аналізованих мовних одиниць*.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ), яке здобувачі вищої освіти завершують і оформляють на заключному етапі вивчення навчальної дисципліни, покликане розширити теоретичні знання, набуті у процесі вивчення морфології сучасної української літературної мови, і сформувати практичні навички добирати з художнього тексту, аналізувати й класифікувати морфологійні одиниці різних лексико-семантичних груп і розрядів, робити висновки й узагальнення, застосовувати творчий підхід та висловлювати власну думку.

Здобувачі вищої освіти самостійно можуть обирати тему, а за потреби і скоригувати її, а також запропонувати для аналізу художній твір.

Результати ІНДЗ рекомендуємо оформити як виступ на конференції чи статтю до збірника наукових праць здобувачів вищої освіти.

ТЕМА: ЧАСТКОВИЙ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Мета часткового фонетичного розбору – схарактеризувати голосні і приголосні звуки, звукові зміни, склад і наголос.

План

1. Основні завдання часткового фонетичного розбору слова (коментованого / без пояснення, навчального / контрольного).
2. Схема часткового фонетичного розбору слова.
3. Артикуляційно-акустична характеристика звуків (фонем).
4. Аналіз фонетичних явищ у системі голосних фонем (звуків).
5. Аналіз фонетичних явищ у системі приголосних фонем (звуків).
6. Характеристика алофонів голосних та приголосних фонем

Література: 1, 3,5, 8,10,16,24,27,29,31,36.

Домашнє завдання

Завдання 1. Зі Словника української мови (1970–1980 рр.) доберіть 5 слів, записавши їх фонетичною транскрипцією, зі звуком, якому властиві такі артикуляційно-акустичні ознаки:

В – 1.

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – *лабіалізований*; наголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-губний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В - 2.

1) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – *лабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

2) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високо-середнього піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, головний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-зубний;* за способом творення – *щілинний;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В - 3.

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *головний алофон фонеми*;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *низького піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за

способом творення – *проривний;* за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *зімкнено-прохідний, вібрант;* за твердістю/м'якістю – *твердий, головний алофон фонеми.*

В - 4.

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – *лабіалізований*; наголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням –

свистячий; за твердістю / м’якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-губний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м’якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В -5.

1) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – *лабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

2) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високо-середнього піднесення*; за участю губ – *нелабіалізований*; ненаголошений; *комбінаторний алофон фонеми*;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю / м’якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю / м’якістю – *твердий, головний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-зубний;* за способом творення –

щілинний; за твердістю / м’якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

Завдання 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією та виконайте артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків.

В-1. Адвербіалізація, морфонологія, становище, ґрунтується, стішишся.

В-2. Пандемія, здійснюється, хоробрість, схиляння, уразливість.

В-3. Партикуляція, виділяються, стінобитний, урегулювання, мужність.

В-4. Вербалізація, текстотворення, стінописний, упевнюєшся, збайдужіння.

В-5. Субстантивація, конкретизується, збирання, переконуєшся, знецінення.

В-6. Антонімія, стукотіння, суб’єктивність, тішиться, переконаний.

В-7. Диференціація, стимулювання, здібність, збаламучуєшся, конкретизується.

В-8. Субстантивація, збентеження, класифікація, стискається, слухняність.

В-9. Синонімія, сльозовиділення, людиноподібний, об’єктивізація, являється.

В-10. Сполучуваність, смаглявенький, заблоковуєшся, кореспондування, мелодрама.

Завдання 3. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поділіть на склади та схарактеризуйте кожний склад.

******Здійснюючи поділ слів на склади, дотримуйтеся правил складоподілу (таблиця 7).*

В-1. Схвильованість, запізнюватимешся, постережіться, розіллється, гігантський, не відчувається, кожух, знаменитість, дистрибутивний, емульсія.

В-2. Стонадцять, водопостачання, безбарвність, приєднуєшся, студентство, зозуля, виснаженість, ефективний, дисфункція, евфемізм.

В-3. П’ятдесят, послушництво, фокстротний, легкість, приєднання, не відчувається, наближалася, перекладина, диспансеризація, ветеринарія.

В-4. Привабливість, розграфлюється, відгукнешся, інтервенція, гостинність, безчестя, зозуля, щодня, дискримінація, вестибюль.

В-5. Успішність, змагаються, висловлюється, розсипаєшся, мавпячий, гігантський, пшениця, химерний, диверсифікація, вегетаційний.

Питання для самоконтролю

1. Які анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків?
2. Які акустичні властивості голосних та приголосних звуків?
3. Як поділяють голосні за місцем творення (артикуляції) у сучасній українській мові?

4. Як поділяють голосні за способом творення?
5. Які голосні називають лабіалізованими?
6. Які голосні називають нелабіалізованими?
7. Як поділяють приголосні за участю голосу і шуму?
8. Як поділяють приголосні за місцем творення?
9. Як поділяють приголосні за способом творення?
10. Як поділяють приголосні за твердістю і м’якістю?
11. Які ознаки фонеми називають диференційними?
12. Що називають складом?
13. Які теорії складу виділяють у сучасній українській мові?
14. Які типи складів виділяють у сучасній українській мові?
15. За якими правилами здійснюють складоподіл у сучасній українській мові?

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1.

Основні ознаки голосних і приголосних звуків

Ознаки	Голосні звуки	Приголосні звуки
Функціональна специфіка	складотвірна функція: у кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків;	не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи того голосного.
Артикуляційні особливості	творяться без подолання перешкоди на шляху повітряного струменя. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя незначні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є рівномірною і спрямована на розкриття рота.	виникають внаслідок долання перешкоди (у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу) повітряним струменем, що виходить з легенів. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя значні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є нерівномірною і спрямована на закриття рота.
Акустичні ознаки	це вокальні звуки (лат. *vocalis – голосний),* суто тональні. Відповідно сукупність голосних мови називають вокалізмом. Умовно голосні позначають латинською буквою V.	це консонантні звуки (лат. *consonans,* род. відм. *consonantis – приголосний*), тобто в основі приголосних – одночасно голосове і шумове або тільки шумове джерело. Сукупність приголосних мови називають консонантизмом. Умовно приголосні позначають латинською літерою C.

Таблиця 2.

Артикуляційно-акустична характеристика голосних

У сучасній українській мові голосні звуки розрізняють за:

– рядами (місцем творення; положення язика по горизонталі):

переднього ряду – **[і], [и], [е];**

заднього ряду – **[у], [о], [а]**;

– ступенем підняття язика до піднебіння (способом творення; положення язика по вертикалі):

високого піднесення – **[і], [у]**

високо-середнього – **[и]**

середнього – **[е], [о]**

низького – **[а]**

– активністю губ:

лабіалізовані – **[у], [о]**

нелабіалізовані – **[і], [и], [е], [а]**

– ступенем відкритості ротової порожнини:

широкі (відкриті) – **[а], [о], [е]**

вузькі (закриті) – **[і], [и], [у]**

– наголошеністю/ненаголошеністю (наголошені голосні – напружені, ненаголошені – ненапружені).

Таблиця 3.

Артикуляційно-акустична класифікація приголосних звуків

У сучасній українській мові приголосні класифікують за такими ознаками:

– **за участю голосу і шуму в їх артикуляції**;

– **за місцем творення** (за активним і пасивним мовним органом);

– **за способом творення;**

– **за наявністю / відсутністю пом'якшення (палаталізація);**

– **за наявністю / відсутністю носового забарвлення (назалізації);**

- **за слуховим сприйманням.**

1. **За участю голосу і шуму** приголосні поділяють на шумні і сонорні.

Сонорними називають приголосні, при артикуляції яких голос значно переважає над шумом.

Шумними називають приголосні, що творяться одним шумом (глухі) або шумом з участю голосу (дзвінкі).

Дзвінкі й глухі утворюють **акустичні пари:** [б] – [п], [д] – [т], [г] – [х], [ж] – [ш], [з] – [с], [дж] – [ч], [дз] – [ц], [з'] – [с'], [дз'] – [ц'], [д'] – [т'].

Глухому **[ф]** співвідносного дзвінкого немає.

2. **За місцем творення** (за активним і пасивним мовним органом):

– губні: губно-губні – [б], [п], [м];

- губно-зубні – [в], [ф];

– **язикові:**

передньоязикові:

альвеолярні – [л], [л'];

піднебінні – [р], [р'], [ж], [ч], [ш], [дж];

зубні – [д], [д'], [т], [т], [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'];

– *середньоязиковий* – [j̑];

– *задньоязикові* – [ґ], [к], [х];

– **глотковий** *(фарингальний)* – [г].

1. **За способом творення** приголосні поділяють на:

– **проривні** – [б], [п], [д], [т], [д'], [т'], [ґ], [к];

– **щілинні** (фрикативні) – [в], [ф], [г],[х], [ж], [ш], [з], [с], [з'], [с'], [ĵ];

– **африкати** – [дз], [ц], [дз'], [ц'], [дж], [ч];

– **зімкнено-прохідні**:

дрижачі (вібранти) – [р], [р'];

носові – [м], [н], [н'];

плавні – [л], [л'].

3. **За наявністю / відсутністю пом'якшення** (палаталізації):

– **м'які** (палатальні) – [ĵ];

– **пом'якшені** (палаталізовані) – [д'], [т'], [л'], [н'], [р'], [з'], [с'], [ц'], [дз'];

– **напівпом'якшені** / напівпалаталізовані – [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ґ'], [к'], [х'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'].

4. **За наявністю / відсутністю носового забарвлення** (назалізації):

– **носові** – [м], [н], [н'];

- **неносові (**решта приголосних)

5. За акустичним вираженням:

– **свистячі** – [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'];

– **шиплячі** – [ж], [ч], [ш], [дж].

Таблиця 4.

Корелятивні пари приголосних за дзвінкістю / глухістю

Корелятивні пари		**Приклади**	**Непарні фонеми**	
Шумні			**Шумні** (не мають дзвінкого відповідника)	**Сонорні** (не мають глухих відповідників)
Глухі приголосні	**Дзвінкі приголосні**			
|п|	**|б|**	|пити|:|бити|	**|ф|**	**|в|**
|т|	**|д|**	|там|:|дам|		**| j |**
|с|	**|з|**	|рас|:|раз|		**|р|**
|ц|	**|дз|**	|церква|:|дзеркало|		**|р'|**
|т'|	**|д'|**	|т'ілo|:|д'ілo|		**|л|**
|с'|	**|з'|**	|с'ірка|:|з'ірка|		**|л'|**
|ц'|	**|дз'|**	|ц'вакати|:|дз'вакати|		**|м|**
|ш|	**|ж|**	|шар|:|жар|		**|н|**
|ч|	**|дж|**	|час|:|джаз|		**|н'|**
|к|	**|г|**	|кава|:|ґава|		
|х|	**|г|**	|хатка|:|гатка|		

Таблиця 5.

Корелятивні пари приголосних за твердістю / м’якістю

Кореляти вні пари	**Приклади**	**Не мають м’яких корелятивів**				**Не має твердого відповідника**
Передньо язикові		**Губні**	**Передн ьо-язикові шипля чі**	**Задньояз икові**	**Фарингал ьний**	**Середньояз иковий**
|т| – |т'| **|с| – |с'|** **|з| – |з'|** **|ц| – |ц'|** **|л| – |л'|** **|н| – |н'|** **|р| – |р'|** **|д^з| – |д^з'|**	|дат|:|дат'| |рис|:|рис'| |перелаз|:|перелаз'| |пац|:|пац'| |лак|:|л'ак| |стан|:|стан'| |рад|:|р'ад| |бриндза|:|ган'н'д^з'а|	**|б|** **|п|** **|в|** **|м|** **|ф|**	**|ж|** **|ч|** **|ш|** **|д^ж|**	**|г|** **|к|** **|х|**	**|г|**	**|й|**

Таблиця 6.

Правила запису фонетичною транскрипцією

Основні правила запису слова (тексту) фонетичною транскрипцією :

I. З існуючих в українському алфавіті зовсім не вживаються:

1) **літери я, ю, є** – на початку слова і складу, після апострофа і знака м'якшення вони передаються сполученням приголосного [й] з голосними [а, у, е] (*ямб*, *соя*, *єдність*, *грильяж*, *мільярд*, *досьє*, *ательє*, *браконьєр*);

2) **літера ї** – у будь-якій позиції передається сполученням [jі] (*їжак*, *роз'їзд*, *альтруїзм*);

3) **літера щ** (ща) передається сполученням **[шч]:** [*шч˚ока′*], [*шчи^{е}ми′˙т′*];

4) м'який знак;

5) великі літери;

6) розділові знаки;

7) апостроф.

II. Введені додатково:

1) **букви е^{и}, и^{е}** для позначення ненаголошених голосних [е], [и]:

/е/ → [и^{е}] перед складом з наголошеними голосними **[і], [и], [у]** та перед м'яким (палаталізованим) приголосним: [*ви^{е}з˚у′*], [*си^{е}˙л′˙а′ни*];

/е/ → [е^{и}]: [*ве^{и}сна′*], [*се^{и}л˚о′*];

/и /→ [е^{и}] перед складом із наголошеними голосними **[е], [а]:** [*же^{и}ве′*], [*ме^{и}ха′ і̂ л˚о*];

/и/ → [и^{е}] [*жи^{е}в˚у′˙т′*], [*си^{е}˙н′іу̃с′ки^{е}і*];

2) **буква о^{у}** для позначення ненаголошеним **[о]** перед складом з наголошеними [у], [і]: [*зо˚^{у}з˚у′˙л′˙а*], [*ко˚^{у}ж˚у′х*], [*т˚о^{у}б'і′*], [*хо˚^{у}˙д′ім*];

3) **буква і^{и}** для позначення початкового наголошеного [і]: [*і^{и}н˚о˙д′і*], [*і^{и}нк˚оли*], [*і^{и}нши^{е}і̂*];

4) **буква $\mathbf{e^i}$** для позначення голосного **[е]** після [j]: [*окра′ ̈je^{i}ц′*], [*п˚о ̈ j ̈e^{i}дна′ти*];

5) **[ỹ], [î]** для позначення нескладотворчих звуків: [*ỹпе^{u}ре′*д], [*шоỹк*], [*с′іî*], [*îти*], [ба′*îка*];

6) **[j]** – для позначення середньоязикового приголосного: [*j ̈˚ог˚о*];

7) [дж], [дз] – для позначення африкат **[д^ж], [д^з]**;

8) двокрапка після (**[:]**) звука для позначення подовженої вимови звука [*с′іл′˚: ̈у*], [*м’і ̈д′˚: ̈у*] (або **[–]** над звуком);

9) **[′]** – після літери вгорі – м’якість приголосного [*ма ̈з′*], [*л′˚ ̈он*], [*с′ ̈а ̈д′*];

10) **[’]** – після літери вгорі – напівпалаталізована вимова приголосного [*б’іг*], [*п’іна*], [*кл˚оч’:а*];

11) **[̇]** перед знаками голосних (крім і) і – подібний призвук після м’яких приголосних: [*л˚о ̈с′*], [*л′˚ ̈он*];

12) **[̇]** після голосних, крім і, і-подібний призвук (сегмент) перед палаталізованим приголосних, **[j]**: [*б˚у ̈д′*], [*т˚уне′ ̈л′*], [*т˚о ̈л′*];

13) **[̈]** над голосними – і-подібний призвук (сегмент) між палаталізованими приголосними, після палаталізованого та **[j]** тощо: [*л′˚ ̈у ̈т′*], [*мр′іj ̈е^i ̈ц′: ̈а*];

14) **[˚]** після літери вгорі – лабіалізована вимова приголосних перед огубленими голосними [*г˚ол˚ос*], [*с˚ум*];

15) **[′]** над голосним – головний наголос;

16) **[']** над голосним – побічний наголос [*л′іс˚осте′п*];

17) / – у реченні на місці меншої паузи (звичайної);

18) // – у реченні на місці тривалої паузи .

Таблиця 7.

Складоподіл

Складоподіл – визначення межі складу та кількості складів у слові.

Український складоподіл ґрунтується на двох принципах: зростаючої звучності (найбільшу гучність мають голосні) та милозвучності.

Для української мови характерне тяжіння до відкритих складів.

Згідно з теорією сонорності, кожен склад становить послідовність звуків із зростаючою від початку до вершини складу сонорністю.

Межа між складами повинна проходити у місці найбільшого спаду гучності.

Правила складоподілу:

– приголосний між двома голосними завжди утворює склад з наступним голосним (*о-лень*, *се-ло*);

– сонорний приголосний перед іншим приголосним належить до попереднього голосного (*кім-на-та*, *гол-ка*);

– подовжені (подвоєні) приголосні в інтервокальній позиції об'єднуються у склад з наступним голосним (*за-ня-ття*, *пі-дда-шшя*);

– два приголосних – шумний і сонорний – належать до одного складу (*му-дрець*, *мі-тла*);

– два сусідніх сонорних приголосних належать до різних складів (*вір-ність*, *мир-ний*);

– два і більше приголосних, перший з яких сонорний, а інші – шумні, у положенні між голосними складоподіл проходить між сонорним і рештою приголосних (*поль-ський*, *ін-три-ган*);

– сполучення приголосних [стр], [здр], [скл], [ств], [цтв], [шк], [жд], [ск], [ст] в інтервокальній позиції належать до наступного складу (*ка-та-стро-фа*, *на-стрій*, *за-здрість*, *кі-шка*, *мар-но-трат-ство*);

– префікси і прийменники при складоподілі не зберігають своєї морфологічної цілості і можуть розподілятися між складами (*бе-зі-ме-нний*, *валь-тан-ці*).

ТЕМА : ПОВНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Мета повного фонетичного розбору – запис слова, поділ його на склади, встановлення співвідношень між звуками й буквами, акустичних та артикуляційних характеристик звуків, закономірності їх поєднання у мовному потоці та змін, що мають місце при цьому.

План

1. Завдання повного фонетичного розбору слова (коментованого / без пояснення, навчального / контрольного).
2. Аналіз комбінаторних модифікацій голосних фонем у сучасній українській мові.
3. Характеристика комбінаторних модифікацій приголосних фонем у сучасній українській мові.
4. Схема повного фонетичного розбору слова.

Література: 1,3,5,8,10,16,24,27,29,31,36.

Домашнє завдання

Завдання 1. Запишіть слова фонетичною та фонематичною транскрипціями та визначте характер модифікації голосних фонем.

- **Виконуючи це завдання, послуговуйтеся таблицями.*

В-1. Схвильований, запізнюватимешся, постережіться, розіллються, гігантський, не відчувається, окунь, знаменитий, дистрибутивний, емульсія.

В-2. Кільканадцять, водовідведення, безтурботний, приєднуєшся, студентство, зозуля, виснажений, ефективний, дисфункція, евфемізм.

В-3. П’ятдесят, послушництво, фокстротний, легкість, приєднання, не відчувається, наближається, перекладина, диспансеризація, ветеринарія.

В-4. Привабливість, розподіляється, відгукується, інтервенція, гостинність, безчестя, зозуля, щодень, дискримінація, вестибюль.

В-5. Успішність, змагаються, висловлюються, роззираєшся, мавпячий, гігантський, пшениця, химерний, диверсифікація, вегетаційний.

Завдання 2. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипціями та проаналізуйте комбінаторні модифікації приголосних фонем.

В-1. Кукурудзиння, зважся, відповідальність, не бійся, обезжирюється, заощаджується, передпліччя, розкричишся, відрядження, найближчий.

В-2. Хвилювання, змагається, безнадійність, приєднується, перевіряється, щастя, найдорожчий, зважся, вісімнадцятий, репродукція.

В-3. В’ється, молотьба, гніваєшся, мотивуються, зіштовхується, збіжжя, мужність, найкращий, респіраторний, виділення.

В-4. Вокзал, шістнадцятий, розвидняється, бездомність, відловлювання, смієшся, найкращий, не мучся, збіжжя, скандування.

В-5. Старість, відрядження, розпогоджується, обезсилений, зречення, чіткість, не здається, збіжжя, скейтборд, спорадичність.

Завдання 3. Виконайте повний фонетичний розбір слів за схемою.

(***Схема повного фонетичного розбору слова:*** **1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому. 2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків. 3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем. 4. Визначення наголосу у слові, його характеристика. 5. Поділ слова на склади, характеристика їх. 6. Характеристика голосних звуків (ряд, піднесення, лабіалізація, вияв фонеми). 7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму (акустична пара), місцем творення, способом творення, палатальністю, подовженістю, слуховим сприйманням; вияв фонеми). 8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків. 9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків. 10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень. 11. Встановлення принципів правопису ортограм; формулювання відповідних правил. 12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок).**

В-1. П’єдестал, розщеплюється, натхнення.

В-2. Ін’єкція, підживлення, майбутнє.

В-3. Розшукується, досвідченість, косьба.

В-4. Розширення, полегшується, не морочся.

В-5. Анекдот, підживлюється, уквітчаний.

В-6. Охайністю, захоплюєшся, львівський.

В-7. Вітчизняний, легкістю, повертаєшся.

В-8. Верб'яний, гордістю, нещасний.

В-9. Контрастність, безпам'ятство, ворітця.

В-10. Насіння, дзеркальний, боротьба.

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1.

КЛАСИФІКАЦІЯ АЛОФОНІВ

АЛОФОНИ – ЦЕ ЗВУКИ, ЩО Є ВИРАЗНИКАМИ ОДНІЄЇ ФОНЕМИ У МОВЛЕННЄВОМУ ПОТОЦІ

Головний вияв фонеми – звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонеми і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонеми. Наприклад, для голосних фонем сильною позицією буде: на початку слова під наголосом або між твердими приголосними. Головний вияв приголосної фонеми – в позиції перед голосною.	**Варіації фонеми** – звуки, що мають те чи те відхилення від головного вияву, але не відходять від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонеми. Майже всі варіації є результатом акомодації – взаємного пристосування голосних і приголосних звуків один до одного в межах складу. Напр., усі приголосні набувають відтінку лабіалізованості (бемольності) в позиції перед **у, о** тощо.	**Варіанти фонем** – це видозміни звуків, що виходять за межі фонемного поля своєї фонеми і проникають у фонемне поле іншої фонеми. Тобто у випадку варіантів звук, що є носієм однієї фонеми, набуває звучання, притаманного іншій фонемі. Це явище називають нейтралізацією акомодації (*знаїмо*).

Таблиця 2.

АСИМІЛЯЦІЯ (від лат. assimilatio – уподібнення) – це зміни, що відбуваються між звуками тієї самої категорії, тобто між голосними або між приголосними

За напрямом

регресивна – наступний звук впливає на попередній;

прогресивна – попередній звук впливає на наступний.

За наслідком

часткова – це артикуляційне наближення одного звука до іншого, тобто такі звуки уподібнюються лише за якимсь одним або кількома елементами артикуляції;

повна – один звук повністю уподібнюється другому, обидва звуки стають якісно однаковими і, якщо це приголосні, то зливаються в один довгий.

За контактом

дистантна – уподібнення двох звуків, між якими є інші звуки;

контактна – уподібнення суміжних звуків.

За характером змін

асиміляція за м'якістю;

асиміляція за місцем і способом творення приголосних;

асиміляція за дзвінкістю / глухістю

Таблиця 3.

Регресивна асиміляція за місцем і способом творення

Регресивна асиміляція за місцем і способом творення приголосних звуків відбувається при швидкому темпі мовлення (тільки в мовленні – *не засвідчена в орфографії*; фіксують на письмі – *засвідчена в орфографії*) в межах слова, такту (*контактна (сусідня)*) і рідко на межі тактів чи слів у такті (*дистантна (на відстані)*). До асиміляції такого зразка належать зміни груп приголосних *«свистячий і шиплячий», «шиплячий і свистячий», «проривний і шиплячий», «проривний і свистячий».*
Зміни груп «свистячий і шиплячий» у групи «шиплячий і шиплячий»: [*при·^{е}н'іш:и*] (принісши), [*шч^{о}óг^{о}о*] (з чого), [*ш:и́ти*] (зшити) тощо.
Зміни звукосполучень «шиплячий і свистячий» у звукосполучення «свистячий і свистячий»: [*бj̑·é·с':·а*] (б'єшся), [*обмé·з'с'·а*] (обмежся), [*гр^{о}ý·с'ц'і*] (грущці), [*л^{о}ó·з'ц'і*] (ложці) тощо.
Перехід в африкати проривних [д], [т] у сполученнях «приголосний [д], [д'], [т], [т'] і свистячий (шиплячий, африката)»: [*к^{о}ори́ц:е*] (коритце), [*к^{о}ор^{о}оч:иї̆*] (коротший), [*с'м'іj̑·éц':·а*] (сміється), [*л'^{о}ó́ч:и^{е}к*] (льотчик), [*ра·дз'с'·а*] (радься).
Перехід африкат у свистячі, шиплячі, інші африкати перед свистячими, шиплячими чи іншою африкатою: [*ни^{и} м^{о}ý·ц'с'·а*] (не мучся), [*р'іц':і*] (річці), [*ша́п^{о}о·ц':і*] (шапочці).
У правописі фіксують такі наслідки регресивної асиміляції за місцем і способом творення (*засвідчена в орфографії* (*графічна*))**:** написанні літери ***щ*** для позначення фонемосполучення **/шч/** (із ***/сч/,*** / ***с'ч/:*** *піщина, ліщина, дощаний, щастя* та ін.) і **/чч/** для позначення /**ц'ч**/: *Вінниччина,* Донеччина та ін.

Таблиця 4.

Регресивна асиміляція за твердістю і м’якістю

Регресивна асиміляція за твердістю і м’якістю відбувається в усному мовленні і належить до продуктивних явищ фонетичної системи сучасної української мови.
Ступінь вияву асиміляції залежить від типу сусідніх приголосних і позиції.
У сучасній українській мові виділяють випадки обов’язкового, факультативного пом’якшення, відсутності пом’якшення.

Передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [д^з], [ц], [л], [н], перед іншими м’якими цієї ж групи та [j] пом’якшуються: [*м^{о}о^{у}г^{о}ý·т′н′і*], [*к^{о}ý·з′н′·а*], [*п’íс′н′·а*], [*хá·т′н′і*] та ін.

Приголосні [д], [т], [н] пом’якшують послідовно, а **[з], [с], [ц], [д^з], [л]** – факультативно.

Пом’якшення [л] може спричинити до зміни семантики слова: [*палц′і*] – [*пá·л′ц′і*], [*б^{о}ýлц′і*] – [*б^{о}ýл′ц′і*] та ін.

Приголосні **[з], [с], [д^з], [ц]** перед напівпалаталізованими губними пом’якшуються: [*ц′в’áх*], [*ц′в’íт*], [*с′в’áт^{о}о*], [*з′м’íна*], [*дз′в’áкн^{о}ути*] тощо.

Таблиця 5.

Регресивна асиміляція за глухістю і дзвінкістю

<table>
<tr><td colspan="2">Регресивна асиміляція за глухістю і дзвінкістю може відбуватися в межах одного слова або на межі двох слів.</td></tr>
<tr><td>Глухі приголосні у межах слова і на межі слів перед шумними дзвінкими одзвінчуються: [ане^иґд^оо́т], [пр^оо·з′ба], [х^ооджби]. Перед сонорними глухі не одзвінчуються [тр^оо́хи], [хр′ін], [нj̑·а·т′];</td><td>дзвінкий [з] у префіксах роз-, без- має подвійну вимову: [бе^изпе́чн^оо] і [бе^испе́чно] та ін.;</td></tr>
<tr><td>префікс і прийменник з перед глухим приголосним оглушується: [ст^ооб^о·j̑^о·у], [скни́ги]; (оглушення префікса з- перед [к], [п], [т], [ф], [х] засвідчується ортографією: стиха, спитати);</td><td rowspan="2">дзвінкі приголосні перед глухими в середині і в кінці слів (складів) не оглушуються: [к^оорж], [гриб], [ли^ест^оопа́д] тощо.</td></tr>
<tr><td>дзвінкий [г] оглушується перед глухими [к], [т] у словах [к’іхт’і], [н’іхт’і], [ле́хк^оо], [в^оохкий̑], [д′^оохт′^о·у] та у похідних утвореннях;</td></tr>
</table>

Таблиця 6.

Прогресивна асиміляція

<table>
<tr><td colspan="2">Прогресивна асиміляція – це уподібнення наступного звука попередньому: лью- [льĵу] → [л'ĵу] → [л^о':у].
Приклади прогресивної асиміляції як фонетичного явища поширені в українській мові і здебільшого засвідчені ортографією.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю:</td><td>За місцем і способом творення:</td></tr>
<tr><td>а) одзвінчення африкати [ч] під впливом шумного дзвінкого [б]: бьчела → бчела → [бч]ола] – [бдж]ола] (орф. бджола)

б) уподібнення африкати [ц'] до попереднього дзвінкого [н]: Га[нц]я → Га[нд^з']а (орф. Гандзя)</td><td rowspan="3">а) повне уподібнення м'яким приголосним наступного [ĵ]: жити[ĵе] → жи[т'ĵе] → жи[т'т'е] → [же^и·т':·а]; [ноч'ьĵу] → [ноч'ĵу] → [н'іч'ч'у]→ [н'іч’:у] тощо.
Подовження приголосних у результаті прогресивної асиміляції характерне для низки іменників середнього, жіночого, чоловічого родів (Ілля, рілля, сіллю, молоддю, колосся, життя, клоччя тощо), прислівників (зрання, спросоння та ін.), дієслівних форм (ллю, ллєш, ллєте, ллють тощо).
б) часткове уподібнення проривного [т'] до свистячого ([т^ʺц^ʹ]): [сʹтʺцʹіна́], [мᵒолᵒоˑдʹісʹтʺцʹ] тощо.</td></tr>
<tr><td>За твердістю і м’якістю:</td></tr>
<tr><td>у результаті впливу попереднього палаталізованого приголосного на твердий [с], який входив до суфікса -ьск, утворився прикметниковий суфікс -ськ- (міський).</td></tr>
</table>

Таблиця 7.

Зміни приголосних перед -ськ-, -ств-

Кінцеві приголосні	Словотвірні суфікси	Результати фонетичних перетворень	
		Суфікси	Приклади
|г|, |ж|, |з|	**-ськ-** (<ьск)	**-зьк-**	*Вінніпег – вінніпезький, гагауз – гагаузький, Запоріжжя - запорізький*
|к|, |ч|, |ц|	**-ськ-**	**-цьк-**	*Кременчук – кременчуцький, Бахмач – бахмацький, стрілець - стрілецький, але Чукотка – чукотський, П'ятихатки – п'ятихатський, В'ятка – в'ятський* (суфікс – к, що стоїть після приголосного основи, випадає)
|х|, |ш|, |с|	**-ськ-**	**-ськ-**	*волох – волоський, латиш – латиський, Полісся – поліський, (але казах – казахський, Цюрих – цюрихський* та ін.)
|г|, |з|, |х|, |ш|, |к|, |ц'|	**-ств-** (<ьств-) – **ств-, -ств-**	**-зтв-, -ств-, -цтв-**	*убогий – убозтво, боягуз – боягузтво, птах – птаство, товариш – товариство, козак – козацтво, стрілець – стрілецтво*
|ц'к|, |с'к|	**-ин-** **-ин-**	**|чч|** **|шч|**	*вінницький – Вінниччина* *полтавський – Полтавщина*
|с'к|	**-енк-**	**|шч|**	*Васько – Ващенко*
|г|	**-ш-** (<ьш-)	**|жч|**	*дорогий – дорожчий*
|с|	**-ш-**	**|шч|**	*красивий – кращий*
|з'|	**-ш-**	**|жч|**	*вузький – вужчий*

Таблиця 8.

Дисиміляція приголосних

<table>
<tr><td colspan="2">Дисиміляція – фонетичне явище, за якого один із двох однакових чи подібних звуків у межах слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна дисиміляція – зміна наступного звука під впливом попереднього: крас-ший – (крашший) – крашчий, вуз-ш-ий – (вужший) – вужчий.</td><td>Регресивна дисиміляція – зміна попереднього звука під впливом наступного: хто (із къто), рушник (ручьникъ).</td></tr>
<tr><td>Дистантна дисиміляція – розподібнення звуків, що розділяються іншими звуками: срібло (із сьребро), контактна – розподібнення сусідніх звуків (нижчий із низший).</td><td>Графічна дисиміляція – розподібнення звуків, яке передається на письмі: соняшник, торішній, мірошник.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Дисиміляцію фіксують у таких випадках:
1) [тт] → [ст] плетти – плести, [дт] → [тт] → [ст]: крадти – кратти – красти (але краду);
2) [кт] → [хт] хто;
3) [чьн] → [чн] → [шн] сердешний, мірошник (але місячний, молочний, значний, нічний та ін.);
4) [сш] → [шш] → [шч] висший→вишший→вишчий;
5) [зш] → [жш] → [жч] низший → нижчий
6) [кр] → [хр] хрест (крьстъ), христити (крьстити);
7) [р] → [л], [л] → [р] лимар (римар), муляр (мурар), рибальство (рибарство), перепел (переперъ), срібло (срібро) та ін.</td></tr>
</table>

ТЕМА : ЧАСТКОВИЙ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР ТЕКСТУ

Частковий фонетичний розбір тексту передбачає запис тексту фонетичною транскрипцією, визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни голосних, детальне пояснення цих звукових явищ; визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування голосних звуків (фонем); визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни приголосних звуків (фонем), детальне пояснення цих звукових явищ; встановлення принципів правопису ортограм і формулювання правил.

План

1. Завдання фонетичного аналізу тексту.
2. Види фонетичного аналізу тексту.
3. Частковий фонетичний розбір тексту.
4. Схема часткового фонетичного розбору тексту.

Література: 1,3,5,8,10,16,23,24,26,28.

Домашнє завдання

**У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці.*

Завдання 1. Запишіть текст фонетичною транскрипцією та випишіть слова, у яких відбуваються позиційні й історичні чергування голосних і приголосних фонем.

В-1. «Хлопці догадуються і прив’язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз» (В. Винниченко).

В-2. «А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з’їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника»» (В. Винниченко).

В-3. «А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко,

жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю» (В. Винниченко).

В-4. «Брати гомоніли щиро, сердешно. Згадували батька, п'ючи за те, щоб була йому земля легка. Згадували дитинство, п'ючи й за нього. Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого, чудесного юнацтва. Це ще вчора було, ще трава не встигла випростатися там, де ходили вони своїми хлоп'ячими босими ногами всі вкупі. Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали…

Хвилини летіли непомітно – і в кожного на серці було так, як колись, – соняшно, легко, радісно. І тішилась мати, стара Чумачиха» (В. Винниченко).

В-5. «Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити…

… Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині» (В. Винниченко).

В-6. «Того весняного дня, коли вдарив грім на голі дерева – так ніби десь на Дівич-горі впало гарматне стрільно, – у селі Горбулів сталася дивовижа. Заговорила німа Явдоха Соколовська. Сімнадцять літ ніхто не чув од неї ні слова, Явдосі відібрало мову ще у двадцятому після того, як зарубали її чоловіка, горбулівського дяка Тимофія Соколовського. Старий вояка (мав уже шістдесят вісім років) серед ночі навідався з лісу додому, а перед ранком двоє невідомих головорізів удерлися до хати й один із них сокирою зарубав чоловіка на очах у Явдохи» (В. Шкляр).

В-7. «Тимофія Соколовського поховали біля двопрестольної Покровсько-Миколаївської церкви, в якій він служив дяком, а його дружина Явдоха навіть на похороні не зронила ні слова. Вона оніміла. І тепер, через стільки літ, виходило так, що стара тільки вдавала із себе німу, гордуючи людьми та світом. Із односельців її рідко хто бачив зблизька, Явдоха нікуди не ходила далі за своє подвір’я, – худа, висока, зодягнута в усе чорне, вона цілими днями сиділа на призьбі, рівно тримаючи спину й голову. Дивно було, що її не згорбили літа, не зігнуло горе, сиділа стара поважно й гордовито, наче у спині мала сталеву вісь» (В. Шкляр).

В-8. «Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків… Однак злука двох армій – зустріч рідних братів, які досі не бачили одне одного, – додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об’єднана Українська армія прорвала Кам’янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й

залізничні вузли – Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів…» (В. Шкляр).

В-9. «І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чутно було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника» (В. Шкляр).

В-10. «Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнуздаєш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де порядкували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина» (В. Шкляр).

Завдання 2. Виконайте частковий фонетичний розбір тексту за схемою.

(Схема часткового фонетичного розбору тексту:

1. Запис тексту фонетичною транскрипцією. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни

голосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування голосних звуків (фонем). 4. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування приголосних звуків (фонем); детальне пояснення цих чергувань. 5. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 6. Встановлення принципів правопису ортограм і формулювання правил).

В-1. «Отава добре пам’ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть і утворений в такий спосіб отвір затулив суцільним склом, привезеним з Артемівська, а то й з самої Німеччини (що теж було модно серед будівельників) і вправно вставленим у ковану залізну раму, вміло тоновану лискучо-чорною фарбою, що вже давало й зовсім не очікуваний ефект поєднання модерну з старовиною, бо чорна залізна рама видавалася мовби кованою в простій сільській кузні, на старезному ковадлі, коло горна і старих міхів, зшитих з грубих шкір, зверху й знизу триманих дубовими дошками, що мали вигляд набагато побільшених людських долонь, і коли верхня долоня натискувала на міхи, вони складалися, випускали з себе все повітря, вдуваючи його в горн, і з горна спершу виривався сизий дим, а потім вугілля починало жевріти ясніше і ясніше…» (П. Загребельний).

В-2. «Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті. Важило навіть не море, оте море, що заливало все вікно від краю до краю, виповнювало його майже до самого верху, не лишаючи для неба місця, бо небо не могло вдовольнятися вузенькою смужечкою, йому теж потрібен був простір не менший, аніж для моря, а якщо вже бути точним, то небо завжди і скрізь усе ж таки долало море своєю безкрайністю, однак тут воно вимушене було поступитися і вдовольнитися в дивному вікні смужечкою завширшки в кілька пальців. Залежно від погоди смужечка вужчала або ширшала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладини рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи чорноту й дикість заліза, його міцність і твердість» (П. Загребельний).

В-3. «Так от, якщо вже всі вони збиралися щодня в кафе «Ореанда», зваблені широким небаченим вікном, то важило не саме вікно і не море, що заливало його вщерть, а просто гілочка невідомого дерева, яке росло перед кафе, росло десь унизу (кафе містилося на другому поверсі високого старовинного будинку, складеного з грубих кам’яних квадрів) і несміливо простягнуло одну лише свою гілочку до нового вікна, так ніби когось там могла зацікавити ця квола деревина в місці зіткнення розкованої стихії з точно продуманою (якщо можна так пишно висловитися) красою, що відповідала існуючим настроям, просто кажучи – снобізмові.

Та, може, слід було починати не з вікна, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли столик коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних посиденьок від п'ятої до сьомої вечора, а то й пізніше» (П. Загребельний).

В-4. «І хоч по-давньому кепкував зі своїх товаришів, але поступово став відчувати вдоволення щоденним сидінням у кафе, спокійним перекиданням словами, мовчанкою. Гарно було думати, дивлячись на море, на абстрактну гіллячку за вікном, відчуваючи водночас, що ти не сам, що коло тебе ще люди, доброзичливі, спокійні, гарні, розумні, хоч і не позбавлені якихось там вад чи слабостей. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам?

Так тривало досить довго, вже наближався день, коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію, вже віяло з-за моря теплом, казали, що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево, але цьому ніхто не вірив; Отава відчував себе помолоділим, виснаженість, викликана впертою роботою, минула, знову були в ньому сили й уперта наполегливість, що ними так умів він дивувати всіх, хто знав його ближче» (П. Загребельний).

В-5. «І, певно, в багатьох людей теж добігали до кінця дні перебування коло моря, і люди раділи поверненню додому, але водночас жалко їм було розлучатися з морем і горами, якась непевна тривога закрадалася в їхні душі, люди ставали метушливими, не знали, куди себе подіти, кидалися то до моря, на широку набережну, то забиралися в гори до водоспаду, то рвалися всі на концерт

прибулої з Москви знаменитості, то забиралися в маленькі кафе, набивалися туди набгом, сиділи там до пізньої ночі, а потім раптом згадували, що на автовокзалі став до дії новий ресторан, надзвичайно модерний, з фінськими меблями, з грузинською чеканкою, і бігли через усе місто туди, щоб встигнути до закриття.

І в кафе «Ореанда» в ці дні було повно, аж тріщало. Десятки нових відвідувачів, які ніколи туди й не потикалися, блукали тепер поміж столиків і допитувалися, чи немає вільного місця або хоч коли якесь там місце звільниться» (П. Загребельний).

В-6. «Сонце схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше. Тихий вітер повівав із-за Беєвої гори, приносив із степу свіжий запах трав і денну прохолоду манилівського лісу, що зеленів на горбах. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом.

Зелені хліба котили хвилі з горба на горб, як море в легкий бриз. Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно. Ластівки літали понад самою землею мовчки, без щебету; шуліка, розпластавши крила, висів непорушно у синім небі» (М. Стельмах).

В-7. «Ластівка жадібно тяглася губами до зеленої травички і, нарешті, запаслася. Дорош сплигнув із сідла, розминаючи зомлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву.

Земля ніжно холодила його розпаленіле тіло, він з приємністю відчував це і кілька раз вдихнув на повні груди пахуче лісове повітря. Ластівка паслася зовсім близько, і було виразно чути, як

вона щипає траву. Тихий шум лісу, синява високого неба, запах зелених трав – все це зливалося з гомоном потривоженої крові…» (П. Загребельний).

В-8. «Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито. Думала про це й Оксана, йдучи з меншеньким додому. Він руками перебирав стебла пшениці, у яку вже ввійшла золотінь, жебонів, що Володимир з них виплете йому бриля, і мав собі від цього дитячу втіху. Отак вони прийшли додому під сяйво соняшників і рутбокії, які так любив Ярослав. З татарського броду озивалися кулички й дитячі голоси. Вона раз і вдруге гукнула Володимира, і він хутенько прибіг до неї, повис на воротях, чорний, мов галченя» (М. Стельмах).

В-9. «За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми. Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а побожно розламують руками. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі…» (М. Стельмах).

В-10. «Над степом зависла розімліла теплінь. Бреде в ній Данило Бондаренко, а обабіч сиве жито й червона пшениця шепочуть свою колискову. І вся земля, росяніючи, тепер здається

колискою, колискою життя, надій. То нічого, що будень молотить його ціпами практицизму, щодня обвалюється великими й дрібними турботами, щодня ставить віч-на-віч не тільки з правдою, а й з гріхоплутством, Данило має в душі велику віру, а в очах оте, що одні звуть наївністю, другі – поезією. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія? Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі радощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини» (М. Стельмах).

В-11. «На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом – він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень.

Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу…» (В. Шкляр).

В-12. «Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота.

Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини. Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму.

Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли лихим вогнем. А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину і ти залишився сам на сам зі своїм хотінням.

Ні, не було у нас зовсім страху, він звітрився разом з надією, бо коли в чоловіка уже й надія пощезла, то який може бути страх?» (В. Шкляр).

В-13. «Він і тепер сидів у сідлі простоволосий, ріденький лапатий сніжок падав йому на довге волосся, падав на тихі дерева, на ще не замерзлу землю, і позаду залишалися сліди від копит, підбитих добрими японськими вухналями.

Довший час Ворон не правив конем, тут, серед боліт, Мудей знав дорогу краще за нього, він знав твердий путівець не оком, а чув його своїми копитами, чув усією душею, бо Ворон був певен, що в його товариша є душа. Тому він ніколи не міг повірити, що холодноярський отаман Василь Чучупака загинув через коня. Усі як один стояли саме на цьому – винуватили отаманову кобилу Зірку (вона мала білу зірку на лобі), яка, мовляв, знатурилася, зірвалася за жеребцем, і коли Василь утікав від червоного ескадрону, його хтива англо-арабка зачула позаду іржання коня, розвернулася й понесла

вершника на ворожу кінноту, понесла прямісінько чортові в зуби. Василь застрочив зі свого «люйса», скосив кількох кіннотників і ще встиг поміняти на кулеметі кружок…» (В. Шкляр).

В-14. «Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний. Став, застриг вухами, і Ворон ще раз завважив, що праве вухо коня живе – навскіс надрубане, трохи вкорочене, проте чутливе і сторожке.

Зовсім недалечко заскрекотала сорока, видно, угледіла простоволосого вершника, а може, запримітила й когось іншого, бо чого б це Мудей зупинився ні сіло ні впало, коли йому велено було «цоб». Ворон зняв з-за спини карабін, взяв його навпереваги і повів очима поміж дерев, поки зачепився поглядом за густу вільшину. Проте нічого не застеріг, то приклав до рота долоню човником і тихо каркнув. За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорока-білобока перекривляла Ворона. Втім, він добре знав, що це не сорока, і клацнув замком карабіна.

– Вороне, ти живий? – почувся голос, а за тим голосом із вільшини виплив вершник на легкому, як тінь, коні…» (В. Шкляр).

В-15. «Забродиі пішли, але Ганнуся знала, що це тільки початок. Вони б давно з’їли їх із матір’ю живцем, та не зробили цього тільки тому, що сюди ще міг навідатися Веремій. Вони не відчепляться від них, поки не знайдуть його живого чи мертвого. Серце підказувало їй, що Веремій живий, інакше чого б ото замість небіжчика клали в труну лише його одяг? – така омана була для неї незрозумілою і навіть зловісною. Ганнуся тільки розуміла, що хтось затіяв зухвалу

гру, і цей хтось скоріше за все був її чоловіком, а раз так, то він – живий, мертві не годні на жарти, навіть якщо за життя вони були вдатні до найхимерніших витівок. А якщо Веремій живий, то все, що він робить, має свій глузд, і рано чи пізно чоловік неодмінно до неї обізветься чи подасть якийсь знак.

Так собі міркувала Ганнуся, стоячи біля причілка хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона» (В. Шкляр).

ТЕМА : ПОВНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР ТЕКСТУ

Мета повного фонетичного розбору - запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями; визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні та комбінаторні зміни голосних звуків (фонем); встановлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування голосних звуків (фонем); визначення слів, у яких наявні позиційні й історичні чергування приголосних звуків (фонем); виявлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни приголосних звуків; визначення слів, у яких наявні чи можливі комбінаторні модифікації приголосних звуків, детальне пояснення цих звукових явищ; встановлення принципів правопису ортограм і формулювання правил.

План

1.Мета повного фонетичного розбору тексту.

2.Схема повного фонетичного розбору тексту.

Література: 1,3,5,8,10,16,24,27,29,31,36.

Домашнє завдання

Завдання 1. Запишіть текст фонетичною транскрипцією та випишіть слова, у яких відбулися комбінаторні модифікації голосних і приголосних звуків. Визначте тип та характер модифікацій.

В-1. «Слідом за ним сунули цілі хмари нужденного, зрозпаченого люду. Позаду не мали нічого, крім голоду і блукань, попереду ждала їх невідомість, але, раз повіривши цьому здобичливому шах-заде, вони вже не відставали від нього. Готові супроводжувати хоч і на край землі, мандрувати й до самої смерті, бо що таке все їхнє життя, як не мандри, туляння і поневіряння? Родини з усім скарбом. З вівцями, віслюками, верблюдами. Безладна, безмежна валка, яка ні зупинитися, ні просуватися вперед як слід не може. Ні відігнати назад, ні попровадити вперед. Сунуться, сунуться, не військо, не помічники, не спільники зайвий тягар і нещастя.

Вночі розводили вогнища, доїли овець і кіз, жінки годували дітей і мостили їх спати, чоловіки знаходили розвагу в биятиках півнів» (П. Загребельний).

В-2. «Яким чудом зуміли зберегти півнів, везти їх з собою, готувати для цих чудернацьких бойовиськ? Півнів було багато. Мало не кожен приносив свого, мало не всім кортіло дістатися в коло, тому обмежувався час для сутичок, стояли в черзі, мов до стамбульських повій, нетерпляче дихали один одному в потилиці, відпихали й

відтручували передніх, проштовхуючись туди самі. Хто дочікувався своєї черги, готував перед тим півня. Лизали півням дзьоби, плювали їм під крила, смикали за ноги, струшували одурілих птиць, обкручували довкола себе, а тоді пускали в коло і мовчки, не дихаючи, стежили, як ошалілі бійці залізно дзьобають один одного, як тече з гребенів кров, вискубується пір'я на шиї й на грудях, викльовуються очі.

Найдивніше: щодосвіта Баязида будили півні. Ці закривавлені, побиті, напівживі птиці ще співали!» (П. Загребельний).

В-3. «Колись вважав: сонце над головою, здоров'я і життя – ось і все щастя для людини. Тепер збагнув: щастя тільки там, де є надії. В безнадії людина жити не може. Було в нього сонце над головою, але якесь ніби несправжнє. Розстилався довкола безмежний світ, але якийсь мертвий, без рослинності, без барв і звуків, і тиша така лежала повсюди, що чутно було шурхіт змії, яка проповзає по каменю. Так ніби ти давно вмер, вийняли з тебе душу, і тільки твоя марна оболонка мандрує без пуття, без цілі й надії.

Може, тому їхав він без поквапу, вагаючись, мовби хотів повернути коня, хоч і знав, що вороття немає. Тепер мав їхати далі й далі, до крайньої межі великої імперії султана Сулеймана, не зупинятися й там, переступити ту межу, поставити себе назавжди поза османським законом, для якого він тепер був утікач, зрадник, запроданець, і відмірювалося йому за це єдиною мірою – смертю, і мав він бути убитий стільки разів, скільки разів буде впійманий» (П. Загребельний).

В-4. «Відступу не було, і Баязид попровадив свого коня вперед. Він провів багатотисячні натовпи через гори, неприступними тропами попід самим небом і нарешті вивів на схили, звідки спускалися тропи в схожу на рай Араратську долину. Потоки нещасних вигнанців ринули в безмежжя долини. Земля гуділа під їхніми босими ногами, як барабан.

Після дикого холоду на засніжених перевалах тут саме повітря кричало від розпеченості і аромати від плодів літали, як птахи.

Сорок днів пробув Баязид гостем вірменських князів. Нарешті від шаха Тахмаспа прийшов дозвіл перейти йому Аракс і прибути до Тебріза, але тільки з синами, полишивши весь свій супровід бажаний і небажаний там, де він є. Так він пішов за Аракс, а ті розвіяні по світу люди далі покотилися за вітром, не знати й куди, не знати як і навіщо. Не міг сам ніколи зупинитися, і всі, хто йому мав нещастя довіритися, теж були приречені на те саме» (П. Загребельний).

В-5. «Через Хой Баязид прибув до Тебріза, шах зустрів його привітно, надарував йому золота, одягу, худоби, безліч речей і послав жити в своєму палаці в Казвін, куди переніс столицю ще покійний шах Ісмаїл, прославлений у народі, як поет Хатаї.

Через Ардебіль і Султанію Баязид їхав до Казвіна. Сто сімдесят коней і дванадцять верблюдів везли поклажу. Скелясті шляхи, гори й гори, вузькі проходи, долини бездонної глибини, далі кам'яниста рівнина від Султанії до самого Казвіна. Султанія була вся в руїнах ще з часів Тімура. Залишки царської кріпості з чотиригранними вежами, страхітливе каміння повержене, як життя Баязидове. Шах-заде занедужав, не мав сили триматися на коні, його поклали на

ноші, які прилаштували між двома мулами, так продовжував свою скорботну подорож» (П. Загребельний).

В-6. «Шахські палати сховані були серед садів. Ворота й стіни в плитках, розписаних золотом, перед ними гармати й чотири воїни. Баязидові сказали, що вночі кількість сторожі збільшується до п'ятнадцяти, а біля шахських покоїв – деке, де він житиме, щоночі чергуватиме тридцять ханських синів. Сторожовий писар-кішкіджі щовечора називатиме йому імена його охоронців і знайомитиме його з багатствами і походженням їхніх батьків-ханів.

Праворуч од головної брами була ще одна брама, яка вела у великий сад з баштою посередині. Баязиду пояснили, що це Алла-капі – божі врата, втечище для злочинців. Хто встигає сховатися там, той може жити там доти, доки зможе себе утримувати.

Знайомство з Аллакапі виявилося пророчим» (П. Загребельний).

В-7. «В дитинстві багато чула про них, були вони зовсім недалеко від Рогатина, підступали мовби до самих його валів і водночас лишалися невидимі й недосяжні, як казка. Для матусі гори були суцільним захватом. Народилася коло їхнього підніжжя, мала у крові їхню гордість, до Рогатина дісталася якимсь чудом, бо Гаврило Лісовський вихопив свою Лександру з самого вировиння тисячного селянського війська Івана Мухи, що вийшов з гір, вів звідти найодважніших і найзухваліших, бив усе, що паном зветься, так що королю ледь не самому довелося виступати цілим військом проти гірських опришків, і не були вони, власне, ніким поконані, а знов пішли в свої гори і понесли з собою свою гордість і ненависть до

можних. Настасине літочислення починалося від Мухи» (П. Загребельний).

В-8. «Не здивувався, що вона приймала венеціанця, не перепитував, про що була в неї з ним розмова, – видно, знав усе й так від своїх таємних донощиків і навіть не вмів тепер цього приховати. То гірше для нього ж! Вона вперто тримала напрямок на ту білу гостру гору, що здіймалася над лісом, підганяла свого коня, пускаючи його вскач. Назавжди відійшли, минули безповоротно ті жахливі дні, місяці й роки, коли її час повз нестерпно, по-слимачому, без подій, без перемін, без надій. Тоді він трюхикав, як стара, сліпа шкапа, що блукає між трьох дерев, натикається на них, не може знайти виходу. Але тепер немає перепон, ніхто і ніщо не стоїть на заваді, і час її мчить уперед велетенськими перескоками, гігантськими пострибами, і ніяка сила не примусить її зупинитися, озирнутися назад, пошкодувати за вчиненим» (П. Загребельний).

В-9. «Султан на зріст вищий од більшості інших, худорлявий і дрібнокостий. Шкіра в нього смаглява, ніби прокопчена димом. Голову голить, як і всі турки, щоб щільніше надягти тюрбан. Має широке і ледь випукле чоло, очі великі й чорні. Коли погляне, вираз має більш милостивий, ніж жорстокий. Його орлиний ніс трохи завеликий для його обличчя. Бороду не голить, а тільки коротко підстригає ножицями, вуса має довгі й руді. Шия продовгувата і дуже тонка, як і інші частини його тіла невідповідне видовжені, незграбні й погано допасовані. За душевним складом він великий меланхолік і ніколи б не розмовляв і не всміхнувся б до близьких,

коли б не жував траву, яку турки звуть афіон, а древні звали опій і від якої він розвеселюється, якщо й не п’яніє…» (П. Загребельний).

В-10. «… Стверджував мені чоловік, який те добре знає, що султан, попри свою меланхолію, понад усяку міру запальний. Не вельми вмілий і жвавий у володінні конем, щоб на ньому скакати, але охоче вправляється в стрілянні й інших військових іграх. Серця, кажуть, вельми доброго. В усьому стриманий і скромний, але дужче за інших прихильний до своєї віри. Можливо, це йде від нерішучості й уповільненості його натури, а не від бажання нав’язати свою волю й переконання. Жоден з його предків не любив так дозвілля і спокій. З цього погляду його не вважають ворогом християн і хвалять за те, що уважно ставиться до чужих поглядів і віри. Про нього йде слава як про милостивого й людяного, він легко прощає провину. Розповідають, що любить книги й особливо охоче звертається до праць Арістотеля, які читає зі своїми тлумачами по-арабськи…» (П. Загребельний).

Завдання 2. Виконайте повний фонетичний розбір тексту за схемою.

(Схема повного фонетичного розбору тексту: **1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні та комбінаторні зміни голосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Встановлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування голосних звуків (фонем). 4. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування приголосних звуків (фонем); детальне пояснення цих чергувань.**

5. Виявлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 6. Визначення слів, у яких наявні чи можливі комбінаторні модифікації приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 7. Встановлення принципів правопису ортограм і формулювання правил).

В-1. «Була ще рання година. Митрополит тільки що поснідав. На столі на олив'яних полумисках лежали недоїдки редьки та смажені на сковороді кружалки квашених буряків, обсипаних борошном. Сильвестр Косов сидів на стільці з високою спинкою. Перед ним на невеличкому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та пожовклий, переплетений в шкуратяні товсті палітурки з застіжками. Він дочитував листка, і йому, очевидячки, не хотілось одривати очей од книжки як писар переступив поріг його кімнати. Виговський низько поклонився митрополитові. Митрополит зирнув на його сердито, але встав з стільця. Він був вже старий та сухорлявий, з довгою сивою бородою та короткими косами, котрі посіклись і вилися кругом голови посіченими пухкими кучерями» (І. Нечуй-Левицький).

В-2. «До його підступили дві панії за благословенням. Одна з їх була вже немолода, повна на виду, закутана білою хусткою поверх очіпка. Друга була молода, височенька, поставна, повновида й біла на виду, як лелія. Вона так само була закутана білою хусткою поверх невисокої шапочки і була убрана в темно-червоний кунтушик, облямований навкруги білим горностаєм. Її повний, делікатний вид

неначе був обведений білими рамками з білого пуху та срібла, і саме лице її було біле, як біла лелія, а повні рум'яні уста червоніли на морозі, як листочки троянди. Молода панна і справді була схожа на білу квітку. Чималі темно-карі очі та рівні густі брови дуже виразно малювались, обведені навкруги білим вбранням.

Виговський кинув очима на молоду панну» (І. Нечуй-Левицький).

В-3. «Ця зустріч не минеться мені дурно. Щось буде, а що буде, того я й сам не вгадаю. Серце моє й досі спало, неначе було пригноблене походами, битвами, та канцелярською роботою, та палкими вередливими вихватками гетьмана Богдана. Почуваю, що моє серце якось раптово прокинулось тут, на волі, серед пишних церемоній, серед празникового блиску й сяєва, серед вольного натовпу гуляючих людей, в срібному тумані інею, де майнув її легкий м'який лелійний вид. Я в Києві тепер вольний, як школяр на вакаціях. Я знайду її і довідаюсь, хто вона», – думав Виговський, вступаючи позад усіх в низькі, тихі й привітні митрополитські покої. Увійшовши в келії, митрополит скинув з себе архієрейську мантію і обернувся до образів, котрими була заставлена стіна в просторній світлиці» (І. Нечуй-Левицький).

В-4. «Розпрощавшись з митрополитом та посланцями, наговоривши посланцям багато красномовних слів, Виговський вийшов з келій на цвинтар, де козак держав за поводи його коня. Він сів на коня і покатав до свого брата Данила Виговського, котрий тоді пробував з жінкою у Києві, посланий гетьманом по військових справах, і проживав у домі старого Євстафія Виговського.

Невеличкий домок був власністю батька Івана Остаповича, старого Євстафія Виговського, котрий тоді проживав в Києві. Домок стояв на Старому Києві за софійською оградою, де в ті часи переважно жили православні й католицькі дворяни та магнати. Іван Остапович і Данило вважали це житло за своє власне і, пробуваючи в Києві, жили в старого Євстафія, як у себе вдома. Данило недавно тоді оженився з старшою дочкою гетьмана Богдана Катериною» (І. Нечуй-Левицький).

В-5. «Данило Виговський, високий сухорлявий чоловік з гострими розумними очима, осміхнувся з-під пухких довгих вусів одним кінцем рота, скрививши уста навскоси; він знав, що Іван Остапович не любить московських бояр як людей грубих і неосвічених і готовий підіймати їх на сміх. – Сьогодні вранці я сиділа коло вікна, а митрополитський кухар ніс з торжка такого здоровецького коропа, що хвіст волікся по снігу. Іване Остаповичу! чим був начинений той короп? Чи рижом та грибами, чи рижом та родзинками? – обізвалась цікава Катерина. – Їй же богу, сестро, не пам’ятаю! Чимсь був начинений, але чи гречаною кашею, чи рижом з грибами, чи половою та клоччям, цього не пригадаю, – сказав Виговський осміхаючись» (І. Нечуй-Левицький).

В-6. «По обіді, провівши з козаками посланців по дорозі на Ніжин, Виговський вертався на Старий Київ. Його баский кінь летів, мов птиця, по узеньких улицях Старого міста, обставлених невеличкими дерев’яними шляхетськими та козацькими домками, серед котрих подекуди манячіли кращі й більші домки українських і польських магнатів з мезонінами та стародавніми баштами серед

розкішних старих садків. Кінь басував під Іваном Остаповичем, гнув набік круту шию прихкав тонкими дрижачими ніздрями, котрі парували на морозі при ясному сонці, як кипучий казан з водою, розпечений в полум'ї. Кінь ніби чванився перед людьми своєю красою, своєю розкішною грівою та рівною статтю, позуючи на всі свої кінські лади. Червоні вильоти кунтуша метлялись на вітрі, закидалась на плечі, ніби пустували, гралися з вітром і неначе показували прохожим жовтогарячу підбійку з дорогого шовку; сап'янці червоніли як жар» (І. Нечуй-Левицький).

В-7. «Іван Остапович увійшов у хату і застав Катерину в світлиці. Вона сиділа коло маленького вікна на стільці і шила сорочку, поставивши ноги на маленький низенький стільчик, вироблений в формі якогось звіра, схожого на ведмедя з плисковатою спиною. Ясний світ сонця лився на її кругловате лице, на широке чоло з густими бровами. Поздоровкавшись з невісткою, Іван Остапович сів на стародавній канапі з високою спинкою, застеленою пістрявим килимом. Катерина просила розказати їй про обід в магістраті. Виговський тепер був веселий, говорючий. Добра чарка венгерського, старий мед за обідом і сонячний погожий день розворушили в йому природжену веселість та охоту до веселої розмови. Він розказував, до всього докладав жартів та сміху. Цікава Катерина слухала його, неначе читала цікаве оповідання» (І. Нечуй-Левицький).

В-8. «Виговський, увійшовши в невеличку кімнатку, причепурився перед дзеркалом, закрутив свої вуси вгору, по-шляхетськи, причесав короткі кучері і незабаром вийшов до гостей,

щоб зблизька подивитись на ту біляву Олесю. В маленьких дверях світлиці з'явилась його здорова, мужня фігура. Він низько нагнув голову, щоб не черкнутись лобом об одвірок, переступив через поріг і випростався на ввесь свій високий зріст. Рівний, як стріла, широкий в плечах, з тонким станом, до котрого влип червоний жупан, з високим чолом, над котрим хвилями нависли темно-русі короткі кучері, Виговський був гарний і в сорок років. Він одразу вразив молоду Олесю своєю мужньою фігурою і делікатною красою матово-білого лиця. Олеся глянула на його, зирнула йому в вічі і почервоніла, як маківка» (І. Нечуй-Левицький).

В-9. «Іван Остапович привітався до обох паній, сів осторонь на ослоні з високою спинкою, накритому червоним сукном, і все придивлявся до молодої панни. Олеся сиділа кінець стола. Вона була в блакитній шовковій юбці, обшитій золотими парчевими узькими позументами. На ногах неначе горіли червоні черевички. Голова була оповита двома товстими русими косами, заплетеними в дрібушки і оповитими синіми кісниками та разками дрібних перлів. На шиї лисніли три золоті дукачі-червінці. Стара Павловська сиділа з закутаною в намітку головою; біла намітка обвивала шию й голову, коричнева юбка була облямована срібною парчевою стрічкою, а на шиї висів здоровий срібний хрест, які носять тепер наші протопопи. На ногах в неї були жовті сап'янці, трохи задрипані на снігу» (І. Нечуй-Левицький).

В-10. «Незабаром наймичка накрила стіл простою сільською скатертю з червоними перетичками, а Катерина внесла полумисок з пирогами, а другий – з сметаною, поставила тарілку холодної

смаженої риби і вийняла з шафи чудернацького синього здорового ведмедя з старим медом і трохи меншого – з горілкою – лева, котрий якось приміркувавсь зіпнутись на задні лапи і стояти на хвості. Увійшов і Данило Виговський та старий батько Євстафій. Усі посідали за стіл. Чоловіки випили по здоровій чарці горілки; і пироги з сметаною, і риба щезли з полумисків доостанку. Старий батько Івана Виговського, як хазяїн, поналивав зелені здорові чарки пахучим медом. В світлиці запахло пасікою, бджолами та щільниками. Тітка Павловська кружляла мед таки добре, Олеся випила один кухлик і більш не схотіла» (І. Нечуй-Левицький).

МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання для модульного контролю

Завдання 1. Виконайте тести. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Що називають головним виявом фонеми?
а) звук, у якому вона реалізується у слабкій позиції;
б) звук, у якому вона реалізується у нейтральній позиції;
в) звук, у якому вона реалізується у сильній позиції;
г) звук, у якому вона реалізується у позиції перед голосним.

2. *Які функції виконують фонеми?*
а) конститутивну, будівну, розрізнювальну;
б) перцептивну, сигніфікативну, розрізнювальну;
в) конститутивну, перцептивну, сигніфікативну;
г) розпізнавальну, ототожнювальну, сигніфікативну.

3. Що називається фонетичним алфавітом?
а) фонетична система української мови;
б) система графічних знаків;
в) система літер і додаткових знаків;
г) система звукотипів.

4. Що називають фонетичною транскрипцією?
а) спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма звуковими відтінками;
б) спосіб передачі на письмі усного мовлення без змін;
в) спосіб передачі розмовного мовлення;
г) спосіб передачі діалектного мовлення.

5. Що називають фонематичною транскрипцією?
а) спосіб запису текстів наукового стилю;
б) спосіб запису, який забезпечує передачу алофонів;
в) такий спосіб запису, який забезпечує графічну передачу фонем у головному вияві;
г) запис засобами фонетичної системи.

6. У якому рядку всі голосні звуки попереднього ряду?
а) [і], [и], [о];
б) [и], [у], [е];
в) [и], [і], [е];
г) [у], [і], [е].

7. У якому рядку всі голосні звуки високого підняття (піднесення)?
а) [е], [у];
б) [і], [у];
в) [і], [а];
г) [і], [е].

8. У якому рядку всі голосні звуки заднього ряду?
а) [у], [и], [а];
б) [а], [о], [е];
в) [о], [і], [у];

г) [у], [о], [а].

9. На які групи поділяються у сучасній українській мові голосні звуки за місцем творення (положення язика по горизонталі)?
а) переднього ряду, заднього ряду;
б) переднього ряду, середнього ряду;
в) заднього ряду, високого піднятті;
г) переднього ряду, низького підняття.

10. *У якому рядку подано голосний звук заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований?*
а) [а];
б) [о];
в) [і];
г) [у].

11. У якому рядку подано голосний звук високого піднесення, переднього ряду, нелабіалізований?
а) [и];
б) [і];
в) [е];
г) [у].

12. У якому рядку подано голосний звук переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований?
а) [і];
б) [и];
в) [е];
г) [у].

13. У якому рядку подано голосний звук переднього ряду високо-середнього піднесення, нелабіалізований?
а) [у];
б) [е];
в) [о];

г) [и].

14. У якому рядку вжито голосний звук заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований?
а) [у];
б) [о];
в) [а];
г) [е].

15. У якому рядку вжито голосний звук заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований?
а) [у];
б) [о];
в) [а];
г) [е].

16. У якому рядку всі приголосні звуки сонорні?
а) [р], [л], [м], [ш], [л'];
б) [в], [р], [л], [м], [н];
в) [р], [л], [н], [в], [г];
г) [л'], [н], [н'], [ч], [л].

17. У якому рядку всі приголосні звуки шумні дзвінкі?
а) [б], [д], [д'], [т], [з];
б) [д], [з'], [н], [д'], [ж];
в) [з], [з'], [д], [д'], [ж];
г) [д], [б], [д'], [л], [з].

18. У якому рядку всі приголосні звуки шумні глухі?
а) [т], [с], [с'], [ш], [л];
б) [т'], [к], [х], [н], [ч];
в) [ц], [с], [х], [ш], [ф];
г) [ц'], [х], [с'], [ф], [м].

19. У якому рядку всі приголосні звуки утворюють акустичні пари?

а) [б], [д], [ж], [з], [д'];
б) [д], [д'], [з], [з'], [ф];
в) [ж], [г], [г], [в], [з'];
г) [б], [з], [з'], [д'], [м].

20. У якому глухому приголосному звуку немає співвідносного дзвінкого?
а) [в];
б) [ф];
в) [ш];
г) [ц].

21. Які приголосні звуки за місцем творення (за активним і пасивним мовним органом) належать до губно-губних?
а) [б], [п], [в];
б) [б], [п], [ф];
в) [б], [п], [м];
г) [б], [ф], [м].

22. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?
а) [л], [р], [з], [с], [т];
б) [ж], [ш], [ч], [ц], [х];
в) [н], [н'], [з], [з'], [й];
г) [д], [д'], [т], [т'], [к].

23. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?
а) [ц], [ц'], [ж], [ш], [х];
б) [р], [ж], [т'], [м], [з];
в) [ж], [ч], [ш], [ц], [ц'];
г) [ц], [ц'], [ж], [ш], [м].

24. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?

а) [н], [н'], [л], [л'], [р];
б) [р'], [ж], [л'], [х], [з];
в) [т], [т'], [д], [д'], [в];
г) [д], [з'], [т], [к], [р].

25. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?
а) [ж], [ш], [л], [р], [м];
б) [л], [л'], [ц], [ц'], [х];
в) [д], [д'], [т], [т'], [л];
г) [л'], [з'], [с'], [м'], [р'].

26. У якому рядку всі приголосні звуки проривні?
а) [б], [п], [д], [т], [к];
б) [б], [д'], [т'], [к], [ц];
в) [д], [д'], [к], [т'], [л];
г) [ж], [д], [х], [т], [к].
27. У якому рядку всі приголосні звуки проривні?
а) [б], [б'], [т'], [д'], [с];
б) [д], [д'], [т'], [т], [б];
в) [к], [х], [т'], [д'], [в];
г) [д], [т], [б], [д], [м].

28. У якому рядку всі приголосні звуки щілинні (фрикативні)?
а) [в], [ф], [г], [х], [н];
б) [ж], [ш], [з], [с'], [к];
в) [в], [ф], [г], [х], [з];
г) [з], [з'], [с], [с'], [м].

29. У якому рядку всі приголосні звуки щілинні (фрикативні)?
а) [ж], [ш], [з], [с], [з'];
б) [г], [х], [з'], [с'], [н'];
в) [в], [ф], [з'], [с'], [ч];
г) [ж], [ш], [х] [з], [ц'].

30. На які групи у сучасній українській мові поділяються звуки за твердістю (м'якістю)?

а) палатальні, м’які, тверді;
б) палаталізовані, тверді, м’які;
в) палатальні, палаталізовані, напівпалаталізовані;
г) напівпалатальні, палаталізовані, тверді.

31. У якому слові фонема /в/ реалізується у напівпалаталізованому приголосному?
а) /виноград/;
б) /вінок/;
в) /вишиванка/;
г) /забарвлен′н′а/.

32. У якому слові фонема /б/ реалізується у напівпалаталізованому [б’]?
а) /вебінар/;
б) /абревіатура/;
в) /необхідний/;
г) /буд′івництво/.

33. У якому слові фонема /ж/ реалізується у напівпалаталізованому [ж’]?
а) /животворний/;
б) /положен′н′а/;
в) /жартівливий/;
г) /байдужіст′/.

34. У якому слові всі приголосні щілинні?
а) /абориген/;
б) /ажіотаж/;
в) /браслет/;
г) /фазис/.

35. У якому слові приголосні проривні?

а) /ал′танка/;
б) /дит′атко/;
в) /бурштин/;
г) /дол′а/.

36. У якому слові всі приголосні передньоязикові?
а) /блиск/;
б) /дорости/;
в) /індекс/;
г) /мил′іст′/.

37. У якому слові всі приголосні передньоязикові?
а) /бронза/;
б) /інгулец′/;
в) /задача/;
г) /індійец′/.

38. У якому слові всі приголосні передньоязикові?
а) /дифтонг/
б) /друкарство/
в) /житомир/
г) /лауреат/.

39. У якому слові всі приголосні передньоязикові?
а) [жаргонізм];
б) [новел′іст];
в) [жнец′];
г) [османец].

40. У якому рядку подано сонорні передньоязикові приголосні звуки?
а) [л], [м];
б) [в], [й];

в) [л], [н];
г) [р], [м].

41. У якому рядку подано сонорні передньоязикові приголосні звуки?
а) [н], [м];
б) [р], [в];
в) [л], [й];
г) [р], [л'].

42. У якому рядку вжито сонорні щілинні приголосні звуки?
а) [в], [л];
б) [й], [с];
в) [в], [ж];
г) [в], [й].

43. У якому рядку вжито шумні передньоязикові приголосні?
а) [д], [н];
б) [ж], [д];
в) [б], [д];
г) [д], [к].

44. У якому рядку приголосні звуки за місцем творення – губні, губно-губні, а за способом творення – проривні?
а) [б], [м];
б) [п], [т];
в) [в], [ф];
г) [б], [п].

45. У якому рядку приголосні звуки а місцем творення – задньоязикові, за способом творення – проривні?
а) [б], [д];
б) [т], [к];
в) [ґ], [к];
г) [к], [т'].

46. Який приголосний звук належить до шумних дзвінких, передньоязикових, зубних, проривних?
а) [ж];
б) [ц];
в) [з];
г) [д].

47. Який приголосний звук належить до шумних глухих, передньоязикових піднебінних, щілинних, шиплячих?
а) [ж];
б) [н];
в) [д^ж];
г) [ш].

48. Який приголосний звук належить до сонорних, губних, щілинних?
а) [м];
б) [ф];
в) [в];
г) [н].

49. Який приголосний звук належить до шумних дзвінких, передньоязикових зубних, проривних?
а) [б];
б) [з];
в) [т];
г) [д].

50. Який звуковий вияв фонеми називають комбінаторним варіантом?
а) зумовлений впливом сусідніх звуків;
б) зумовлений певною позицією у слові;
в) можливий звуковий вияв;
г) зумовлений наголосом.

51. Яку позицію для голосних звуків вважають сильною?
а) на початку слова;
б) під наголосом;
в) після твердих приголосних звуків;
г) після шиплячих приголосних звуків.

52. Яку функціональну ознаку голосних уважають найвизначнішою?
а) диференційну функцію;
б) складотворну функцію;
в) акустичну особливість;
г) артикуляційну особливість.

53. Які голосні звуки вживають після палаталізованих приголосних?
а) [а], [и], [о], [е], [у];
б) [а], [і], [о], [е], [у];
в) [е], [у], [о], [а];
г) [и], [о], [і], [е].

54. Які голосні звуки вживаються після твердих приголосних?
а) [а], [і], [о], [е], [у];
б) [о], [е], [у], [і];
в) [а], [и], [е], [у], [о];
г) [о], [е], [у], [і].

55. Які голосні звуки можуть виступати після твердих і після палаталізованих приголосних звуків?
а) [а], [о], [е], [у];
б) [а], [и], [е], [о];
в) [и], [у], [о], [е];
г) [у], [о], [е], [і].

56. Що є основною акустичною ознакою голосних звуків?

а) шум і голос;
б) музикальний тон;
в) голос і шум;
г) голосове і шумове джерело.

57. Яким чином визначають місце артикуляції голосних звуків у сучасній українській мові?
а) позицією синки язика в горизонтальному напрямку щодо піднебіння;
б) позицією спинки язика у вертикальному напрямку;
в) позицією кінчика язика в горизонтальному напрямку;
г) позицією задньої частини язика.

58. На які групи поділяють голосні звуки за ступенем відкритості ротової порожнини?
а) широкі, відкриті;
б) широкі (відкриті), вузькі (закриті);
в) відкриті, напіввідкриті;
г) вузькі, напіввідкриті.

59. На які групи поділяють голосні звуки за участю губ у їхній артикуляції?
а) огублені, лабіалізовані;
б) неогублені, нелабіалізовані;
в) лабіалізовані, нелабіалізовані;
г) огублені, напівогублені.

60. За якими ознаками розрізняють основні алофони голосних фонем?
а) за місцем творення, за участю губ;
б) за місцем творення, за способом творення;
в) за місцем творення, за способом творення, за участю губ;
г) за способом творення, за участю губ.

61. При вимові якого голосного звука ротова порожнини найменш розкрита?
а) [а];
б) [е];
в) [и];
г) [і].

62. При вимові якого голосного звука ротова порожнина розкрита найширше?
а) [е];
б) [у];
в) [а];
г) [о].

63. За яких умов ненаголошений голосний [е] більшою мірою наближається до [и] (вимовляється як [и^{е}]?
а) перед складом з наголошеними [і], [и], [у];
б) перед складом з голосним заднього ряду;
в) перед складом з наголошеними [о], [у];
г) перед складом з наголошеними [а], [у].

64. За яких умов ненаголошений алофон [о] наближається до [у]?
а) перед складом із наголошеним [и];
б) перед складом із наголошеним [е];
в)перед складом із наголошеним [а];
г) перед складом із наголошеним [у].

65. У якому рядку в усіх словах алофон [о] у вимові наближується до [у]?
а) ходім, сонце;
б) зозуля, кожух;
в) кожух, лопата;
г) доба, боротьба.

66. У якому рядку в усіх словах відбувається лабіалізація приголосних?
а) хортиця, жоржина, століття;
б) збіжжя, життя, пісня;
в) шипшина, вістря, авіація;
г) індустрія, рідкість, айстра.

67. *Як поділяють звуки за акустичними ознаками?*
а) на тони і шуми;
б) на тони;
в) на шуми;
г) на напівтони.

68. З акустичного погляду звуки розрізняються за:
а) силою (інтенсивністю), висотою, тривалістю, тембром;
б) інтенсивністю, тривалістю, тембром;
в) силою, висотою, тривалістю;
г) інтенсивністю, тембром.

69. Як називається конкретна реалізація фонеми у мовленні?
а) алофоном;
б) фонемосполукою;
в) звукосполукою;
г) позиційним алофоном.

70. Які типи алофонів розрізняють у сучасній українській мові?
а) позиційні, комбінаторні, факультативні алофони;
б) позиційні та факультативні алофони;
в) комбінаторні та факультативні алофони;
г) позиційні, комбінаторні.

71. Як називають систему літер і додаткових позначок, що служать для відтворення звукової системи мови?

а) фонематичним алфавітом;
б) фонетичним алфавітом;
в) фонематичною транскрипцією;
г) графічним алфавітом.

72. Як називають зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії звуків різних категорій (голосних і приголосних)?
а) коартикуляцією;
б) акомодацією;
в) дисиміляцією;
г) асиміляцією.

73. Як називають видозміну голосних звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції?
а) редукцією;
б) акомодацією;
в) регресивною акомодацією;
г) прогресивною акомодацією.

74. Як називають звуки, при утворенні яких значна частина видихуваного повітря проходить при опущеному м'якому піднебінні через носову порожнину?
а) губно-зубними;
б) носовими;
в) назалізованими;
г) дрижачими.

75. Як називають приголосні звуки, що утворюються вибуховим натиском видихуваного повітря через зімкнення губів, язика із зубами, язика із піднебінням?
а) зімкненими (проривними);
б) зімкнено-щілинними;
в) дрижачими;

г) назалізованими.

76. Чим зумовлені зміни, які належать до комбінаторних?
а) взаємодією звуків у мовному потоці;
б) взаємодією фонем у мові;
в) вимовою звуків у безпосередній послідовності;
г) причинами, відсутніми в сучасній українській мові.

77. Як називають фонетичні зміни, зумовлені взаємодією звуків тієї самої категорії?
а) асиміляцією;
б) редукцією;
в) дисиміляцією;
г) коартикуляцією.

78. Який тип чергування належить до фонетичних?
а) спричинений міжфонемною взаємодією, яка реалізується в живому мовленні;
б) виявляється завдяки закономірності сполучуваності фонем;
в) зумовлений причинами, відсутніми в сучасній українській мові;
г) спричинений комбінаторними змінами.

79. Як називається накладання артикуляції кінцевої й початкової фаз сусідніх звуків або цілих звуків?
а) акомодацією;
б) редукцією;
в) коартикуляцією;
г) дисиміляцією.

80. Які звуки утворюються, коли середня частина язикової спинки піднімається до твердого піднебіння боковими краями, утворюючи посередині вузьку щілину, крізь яку проходить звучний струмінь повітря?
а) сонорні приголосні звуки;
б)сонорний середньоязиковий приголосний;
в) передньоязикові приголосні;

г) задньоязикові приголосні.

Завдання 2. Виконайте повний фонетичний розбір слова за схемою.

(*Схема повного фонетичного розбору слова :* 1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому. 2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків. 3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем. 4. Визначення наголосу у слові, його характеристика. 5. Поділ слова на склади, характеристика їх. 6. Характеристика голосних звуків (ряд, піднесення, лабіалізація, вияв фонеми). 7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму (акустична пара), місцем творення, способом творення, палатальністю, подовженістю, слуховим сприйманням; вияв фонеми). 8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків. 9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків. 10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень. 11. Встановлення принципів правопису ортограм; формулювання відповідних правил. 12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок).

В-1. Розпогоджується, мотивуються, сумніваєшся.

В-2. Сканування, видання, сфотографуєшся.

В-3. Обгрунтування, знесилюєшся, пояснення.

В-4. Встановлення, зіштовхується, виповнюється.

В-5. Знесилюється, подовжується, найліпший.

Завдання 2. Виконайте повний фонетичний розбір тексту за схемою.

(Схема повного фонетичного розбору тексту: **1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні та комбінаторні зміни голосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Встановлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування голосних звуків (фонем). 4. Визначення слів, у яких наявні чи можливі позиційні й історичні чергування приголосних звуків (фонем); детальне пояснення цих чергувань. 5. Виявлення слів, у яких наявні чи можливі позиційні зміни приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 6. Визначення слів, у яких наявні чи можливі комбінаторні модифікації приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 7. Встановлення принципів правопису ортограм і формулювання правил).**

В-1. «Була на те Господня воля, коли десять років тому автор цих рядків упорядкував книжку «Країна козаків» – перше книжкове видання рідною мовою тієї частини подорожнього щоденника Павла Халебського, де описувалася незалежна Українська Річ Посполита, тобто Українська Народна Республіка, збудована християнолюбивим і хоробрим гетьманом Хмелем. Новітній Незалежній Україні ще не виповнилося й п’яти років, а вже краялося серце від того, як «дядьки отечества чужого» обдирають її немов липку, а малі діти, яким треба бути в школі, жебрають на міських вулицях та у громадському

транспорті: «Люди добрі, подайте Христа ради копієчку, а ми вам заспіваємо «Ще не вмерла Україна» або про червону калину...»

І, немов рятівне коло на поверхню на поверхню ошалілої стихії, виринали з «Опису подорожі патріарха Макарія» рядки про те, що триста сорок років тому, за гетьмана Хмеля, в Україні не було ні злодіїв, ні грабіжників; люди, здобувши волю, жили у радощах та веселощах; збудувавши дивовижні храми, відверто сповідували батьківську, тобто православну, віру, поринали у навчання та співи, і діти-сироти не вешталися невігласами попідтинню». (М. Рябий).

В-2. «Неймовірно! Та це – не вигадка «печерного націоналіста», як «вірні ленінці» називають усіх, хто щиро уболіває за долю України, це – свідчення чужинця, який літа Божого 1654-го промандрував Україною, від Рашкова на Дністрі до Путивля на Сеймі, супроводжуючи свого батька – православного патріарха Антиохійського і всього Сходу Макарія Третього. І той лад та гаразд, читалося в подорожньому щоденникові Павла Халебського, мав лише три підвалини: чітку владну вертикаль, що унеможливлювала «хатні війни», єдину Церкву, отже, єдину ідеологію, кардинальну земельну реформу, яка полягала в тому, що, відібравши у польських панів землю, гетьман Хміль роздав її українським селянам стільки, скільки хто міг доглянути, податку не брав, зате кожна селянська родина мала спорядити козака до війська власним коштом. Чи не повчальний досвід, по який не треба пхатися за тридев’ять земель?

Таке видання, як «Країна козаків», думалося, стане настільною книгою кожного українського політика, кожного українського патріота, загалом кожного українця» (М. Рябий).

В-3. «Через два роки після виходу «Країни козаків» друкарня Києво-Печерської Успенської лаври з благословіння Блаженнійшого Володимира, екзарха УПЦ Московського патріархату, видала «Землю казаков», тобто українську частину подорожніх нотаток Павла Халебського, перекладених наприкінці XIX століття російським арабістом московським професором Г. А. Муркосом. Видала зі всіма тими вадами, що їх спричинило незнання московським професором історії, географії, звичаїв та побуту українського народу, а тому одна недбала фраза перекреслює сказане на десятках сторінок, ошелешує тямущого читача, спотворює ту правду, яку сповідував Павло Халебський у своїх подорожніх реляціях.

І ось минає 350 років відтоді, як патріарх Антиохійський Макарій Третій, чи не найавторитетніший у тодішньому православному світі, уперше ступив на вкраїнську землю, а його двадцятип'ятилітній син архидиякон Павло, що виконував при батькові обов'язки секретаря, вивів у своєму подорожньому куррасові – зошиті – захоплені рядки: «Блаженні очі наші за те, що вони бачили, блаженні вуха наші за те, що вони чули, блаженні серця наші за пережиті нами радість і захват у країні козаків!» (М. Рябий).

В-4. «Фахівці називають українську частину подорожніх реляцій Павла Халебського найдокладнішим і найприхильнішим свідченням чужинців про Україну середини XVII століття, коли увесь світ, затамувавши подих, стежив, як народжується в Європі Козацька Держава, могутня та багата, сама ж Європа перестрашилася від становлення Української Народної Республіки. А можна ще назвати

й отак: Українська Євангелія від Павла, це ж бо – добра вість про Україну з глибини віків. На жаль, а радше – на сором, ми й досі не маємо рідною мовою видатного твору сирійця на ймення Булос Ібн аз Заїм аль Халябі, знаного у християнському світі під іменем Павло Халебський, або ж Алеппський.

І знову була на те Господня воля, аби автор цих рядків повернувся до Павла Халебського, відклавши набік усі інші письменницькі справи. Яке місце посідає Павло Халебський у творчому житті упорядника, він, дасть Бог, скаже за іншої нагоди. А тут вважає за потрібне сказати от що.

На упорядникове переконання, найголовніше у перекладацькій справі – осягнути, що саме хотів сказати автор, і передати його думку не буквально, слово в слово, а по-своєму, своєю мовою, усім зрозумілою, для всіх сприйнятливою, за всіма її нормами» (М. Рябий).

В-5. «Крім того, якщо берешся перекладати автора, який пише про твій народ, його історію, культуру, побут, звичаї, то мусиш знати набагато більше, ніж знає він сам. Саме цими принципами упорядник і керувався, перекладаючи подорожній щоденник Павла Халебського з російської, бо на факультеті журналістики Київського університету арабської мови не вивчали і з Павлом Халебським він спілкується по-сирійськи тільки у нічних бесідах. Свою роботу упорядник зіставляв з перекладами, на жаль фрагментарними, українських арабістів Андрія Ковалівського, Яреми Полотнюка, польської письменниці Марії Ковальської, а також із перекладом з російської, знову ж таки – фрагментарним, колеги Миколи

Сливинського; брав до уваги слушні поради рецензентів – Миколи Кравця, професора історії Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Івана Сварника, завідувача сектору допоміжних дисциплін ЦДІА України у Львові, голови Археологічної комісії Наукового товариства імені Тараса Григоровича Шевченка, авторитетного перекладача багатьох історико-літературних пам’яток, добре відомих упорядникові» (М. Рябий).

ТЕМА: ОРТОГРАФІЙНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Мета ортографійного розбору - виокремлення й характеристика ортограм у слові. Визначення їхнього типу, з'ясування принципів ортографії.

План

1. Мета і завдання ортографійного аналізу.
2. Типи ортограм.
3. Ортографійне правило.
4. Схема ортографійного аналізу слова.

Література: 1,3,5,8,10,16,24,27,29,31,36.

Домашнє завдання

Завдання 1. Користуючись «Українським правописом» (2019 р.), до кожного принципу української ортографії доберіть по п’ять прикладів з різними ортограмами.

Завдання 2. Виконайте ортографійний розбір слів за схемою

(***Схема ортографійного розбору слова:*** **1. Запис слова ортографійно. 2. Виділення ортограми. 3. Визначення типу ортограми. 4. Пояснення написання. 5. Формулювання ортографійного правила. 6. З'ясування принципу ортографії, на якому базується написання).**

В-1. Всього-на-всього, Поділля, де-небудь, переміг-таки, Прикарпаття.

В-2. Дитясла, вештається, намилюється, ллється, гіркувато-солодкий.

В-3. Торф'яний, ляльчин, абихто, кінець кінцем, Новий рік.

В-4. Ходи-бо, піддашшя, хто-небудь, Слобожанщина, мало-помалу.

В-5. Верб'я, цукерки «Вечірній Київ», портьєра, темно-червоний, печиво.

В-6. Збіжжя, табір «Джерельце», пів Києва, батько-мати, південний.

В-7. Червоногарячий, Вінниччина, неволя, компостний, навчання.

В-8. Левада, зілля, куди-небудь, Уманщина, сюрреалізм.

В-9. Всього-на-всього, щодень, символізм, мовно-літературний, єпископ.

В-10. Прибережний, Ольжин, з-під, верф'ю, мільярд.

В-11. По-київськи, впівголоса, Херсонщина, хтозна-звідки, кукурудзиння.

В-12. Натщесерце, звідки-небудь, чистий-чистісінький, несумлінність, низькопродуктивний.

В-13. Навпростець, казна-куди, стебелиння, неуявленний, низькородючий.

В-14. Спересердя, коли-не-коли, білий-білісінький, довкілля, нечленороздільний.

В-15. Де-небудь, занадто, спозарання, квасолиння, недоплачування.

Завдання 3. Виберіть правильну відповідь та обґрунтуйте свій вибір.

1. Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка та іменника, пишуть :

окремо

разом

з дефісом

із двома дефісами

2. Приголосні [г], [к], [х] перед суфіксом -ин змінюються на :

[ж], [ч], [дˆж]

[г], [ж], [з]

[ж], [ч], [ш]

[жж], [чч], [ш]

3. При утворенні дієслів з суфіксом -ну- [к] у групах приголосних -зкн-, -скн- :

випадає

не випадає

змінюється на [ш]

змінюється на [ч]

4. При утворенні прикметників та іменників із суфіксом -ан (-ян) групи приголосних [-ск-],[-шк-] :

змінюються на [шч] (орф. щ)

змінюються на [жч]

не змінюються

змінюються на [жж]

5. Частка не у складі префікса недо-, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах у неповній мірі пишуть:

окремо

разом

з дефісом

із двома дефісами

6. Словотворення частки аби, ані, де, чи, що, як у складі іменників, прикметників, займенників пишуть:

окремо

разом

з дефісом

із двома дефісами

7. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуть:

з великої букви

з малої букви, але в лапках

з малої букви

без лапок

8. Іменники – назви мір довжини, ваги, часу, місяців і днів тижня у Р. в. однини мають флексію:

а (-я)

-у (-ю)

-и (-і)

-а (-е)

9. Якщо у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою :

ставлять дефіс

не ставлять дефіс

ставлять кому

ставлять тире

10. Іменники-назви будівель, споруд, приміщень та їх частин у родовому відмінку мають закінчення :

-у (-ю)

-а (-я)

-о, -е

-и, -е

11. У якому рядку в усіх іменниках апостроф не пишуть?

мавпячий, дзвякати, рюкзак, компютер

цвях, крючок, морквяний, Карпюк

рюкзак, рядно, Вячеслав, півящика

рюш, крючок, цвях, свято

12. У якому рядку всі слова пишуть з дефісом?

тихо/тихо, більш/менш, щастя/доля, повіки/вік

один/єдиний, сам/самісінький, прийшов/таки, вело/трек

купівля/продаж, не сьогодні/завтра, з діда/прадіда, таки сказав

норд/вест, чар/зілля, бактерія/донор, лісо/степовий

13. *У якому рядку всі прикметники пишуть з дефісом?*

м’ясо/молочний, науково/технічний, науково/обґрунтований

молочно/білий, аварійно/ремонтний, біло/молочний

південно/західний, контрольно/вимірювальний, червоно/гарячий

хіміко/технологічний, воєнно/спортивний, народно/визвольний

14. У якому рядку всі прислівники пишуть з дефісом?

всього/навсього, видимо/невидимо, ледве/ледве, купівля/продаж

видимо/невидимо, сяк/так, десь/інде, просто/напросто

ледве/ледве, всього/навсього, сам/один, кінець/кінцем

тихо/тихо, швидко/швидко, вряди/годи, сама/самотою

15. У якому рядку в усіх іменниках другої відміни у родовому відмінку пишуть флексію -у (-ю)?

землетрус, літопис, Квебек, метрополітен

жасмин, вуглець, деревій, радіус

оркестр, альманах, гопак, алюміній

радіус, вівторок, соняшник, ставок

Питання для самоконтролю

1. Що називають ортографійним правилом?
2. На яких принципах базується українська ортографія?
3. Які типи ортограм виділять у сучасній українській мові?
4. Які правила встановлено для написання ненаголошених *е, и*?
5. Як пишуться *е, и* у словах іншомовного походження?
6. Коли пишеться знак м’якшення?
7. Як пишуться складні слова?
8. Коли вживається велика літера?
8. Які слова завжди пишуть з дефісом?
9. Які слова завжди пишуть з двома дефісами?
10. Які слова завжди пишуть окремо?
11. У яких словах відбувається подвоєння літер, що є наслідком прогресивної асиміляції?

ТЕМА: ЛЕКСИКОЛОГІЙНИЙ ТА ФРАЗЕОЛОГІЙНИЙ РОЗБОРИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Мета такого розбору – закріплення теоретичних знань про слово як лексичну мовну одиницю, з'ясування лексичного значення слова, його однозначність чи багатозначність (полісемію), визначення зв'язків (синонімійні та антонімійні), походження, стилістичну функцію; з'ясування значення фразеологізму, характерні особливості структури, джерела походження фразеологізмів.

План

1. Мета лексикологійного розбору слова.
2. Схема повного лексикологійного розбору слова.
3. Завдання фразеологійного розбору.
4. Схема фразеологійного розбору.

Література:1,3,5,10,24,27,28,31,34,37,38,40.

Домашнє завдання

Завдання 1. За «Словником української мови» (в 11-ти томах, 1970-1980 рр.) визначте лексичне значення слів та

з’ясуйте здатність їх виступати компонентами фразеологійних одиниць.

В-1. Зазоплення, завбачливий, іменитий, калита, ліврея, літопис, майстерний, модус, баляси, химерний.

В-2. Забудько, завзятий, імлистий, калібр, лінгвістика, лопотати, майстер, практика, визнання, хисткий.

В-3. Завершення, відбір, класифікація, калорійний, маневрування, ознака, дистрибуція, хаос, барва, бгати.

В-4. Завал, партитура, декорація, депресія, дельта, маріонетка, мнимий, хапати, барліг, навантаження.

В-5. Заварювати, диплом, директива, камінь, добірний, луска, днище, достеменно, догана, досада.

В-6. Атака, дошкуляти, еквівалент, виборний, єгер, ін’єкція.

В-7. Аномалія, безвладдя, безодня, вороття, накривати, обранець, очманіти, хмара, імперія, нав’ючити.

В-8. Характер, берегиня, виводити, навшпиньки, перелицьований, переказ, хода, діамантовий, прокламація, чвари.

В-9. Багнет, берегиня, водяник, воскрешати, втілення, накручувати, реалізація, реванш, ходити, ревізія.

В-10. Бавитися, натискати, вичерпати, видобувати, наріжний, охоронець, наждак, надокучливий, реактивний, теза.

Завдання 2. Із Фразеологічного словника української мови (Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. К. : Наукова думка, 1993. 984 с.) випишіть 10 багатозначних фразеологізмів.

Зразок.

Сидіти каменем (кілком, пеньком, гвіздком, крячкою і т. ін.). 1. Перебувати в нерухомому положенні. Наприклад: «Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут *каменем сидиш*» (ФСУМ, 2, с. 801).

2. Наполегливо займатися чим-небудь, заглиблюватися у якусь роботу, заняття і т. ін. Наприклад: «Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу *каменем сидіти*» (ФСУМ, 2, с. 801).

3. Перебувати де-небудь безвідлучно, нікуди не виходячи або не від'їжджаючи. Наприклад: «Дід.. незмінно відказує: – Не хочу *каменем сидіти* на місці, в поле закортіло» (ФСУМ, 2, с. 801).

Завдання 3. Виконайте лексикологійний розбір виділених слів за схемою.

(Схема повного лексикологійного розбору: **1. Записати слово в початковій формі. 2. З'ясувати функцію: повнозначне чи службове. 3. Визначити лексичне значення слова (за «Словником української мови» в 11-ти томах). 4. З'ясувати, однозначне слово чи багатозначне; у прямому чи переносному значенні вжите, тип перенесення. 5. Дібрати групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми. 6. З'ясувати походження слова: питоме, запозичене (з якої мови; назвати характерні ознаки). 7. Визначити, до активної (*загальномовної, термінологічної*) чи пасивної (*історизм, архаїзм, неологізм*) лексики належить. 8. З'ясувати стилістичне призначення: міжстильове чи співвідносне зі стилем (*наукова, суспільно-політична, виробничо-професійна, офіційно-ділова, побутова лексика*); нейтральне чи емоційно-забарвлене; літературного чи**

позалітературного вжитку. 9. У якому словосполученні вжите (*синтаксичному, лексичному, фразеологічному*).

В-1. «Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній *санаторій*, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке *скло*, і не викувана з чорного *заліза* рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті» (П. Загребельний).

В-2. «Залежно від погоди *смужечка* вужчала або ширшала, і темна лінія *обрію* або ж наближалася до верхньої перекладини рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи *чорноту* й дикість заліза, його міцність і твердість» (П. Загребельний).

В-3. «Та, може, слід було починати не з *вікна*, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли *столик* коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних *посиденьок* від п’ятої до сьомої вечора, а то й пізніше» (П. Загребельний).

В-4. «Вікно запримітив ще знадвору не поет, і не *Отава*, і не лікар (професія, що її найохочіше вміщають на пограниччі між усіма звичайними професіями і мистецтвом), а *інженер*, кучерявий молодий *здоровань*, наймолодший з усіх, трохи по-жіночому кокетливий і надзвичайно сучасний у кожному поруху…» (П. Загребельний).

В-5. «Поет перший вчепився поглядом у *гілочку*, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому чорна, кострубато-незграбна, мов

уламок абстрактної *скульптури* або небачений корал, що виринув із темних океанічних *глибин»* (П. Загребельний).

В-6. «*Кафе* поступово виповнювалося *людьми*, гамором, цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що вони й надалі зостаються самі, наодинці з *безмежжям* моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже чарівним вікном» (П. Загребельний).

В-7. «Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для *курортників* гаяння часу, але згодом і сам уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє *товариство*, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні *спокуси*, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди» (П. Загребельний).

В-8. «Вродливі й такі, що ліпше б їм сидіти вдома та нікому не показуватися, – для всіх день був лише коротким і нудним вступом до блаженного *вечора* і до ночі, коли з саморобних естрад пролунають перші звуки музики і перші пари рушать у звабливу подорож по чарівливому морю в пошуках островів і цілих *архіпелагів* симпатії, захоплення, а то й *кохання»* (П. Загребельний).

В-9. «Просто знічев’я перекидалися вони між собою двома-трьома словами про *художницю*, коли бачили її після сніданку або обіду, лікар зітхав, бо така жінка, така жінка, інженер поскрегочував *зубами*, бо як вона сміла, як вона могла, поет сісікав, бо не міг терпіти

поблизу ще одної людини, яка хоче привласнити неподільне право на *геніальність*…» (П .Загребельний).

В-10. «Не було людей довкола, мовби спервовіку жив він на пустельному *уділлі* край шляху, що вів невідомо куди, знав *Родим* тільки глину та звированість полум'я в горні, мовчки ліпив свої *посудини*, кидав на них химерну звивистість барви, обпалював у горні й складав під очеретяним накриттям» (П. Загребельний).

В-11. «Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – *Світовид*, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог *блискавиць* Перун, а зелений, мов причаєність лісових *гущавин*, – пастуший покровитель Велес…» (П. Загребельний).

В-12. «Щоправда, тут була ще й річка, і зелені луки вздовж неї, зате в дальнім кінці уділля починалася *пуща*, де можна б сховатися не тільки від Ситника, а й од усіх отих набридливих, нахабних, самовпевнсних *купців*, які щоразу так зневажливо дивилися на Родима, що в малого скипалося на *серці*» (П. Загребельний).

В-13. «Вже він потихеньку брався до дідового *меча* і вже ворушив його, а там і став потроху підіймати, але ще й досі не наважувався поспитати *діда*, чому б йому не перебратися коли не в саму пущу, то хоч на той кінець уділля, де б його ніхто не знайшов і ніхто б не завдавав жодного *клопоту*» (П. Загребельний).

В-14. «На *мокроземлях* клубочилися чорнолози, а за ними стояли вільхи з замшілими сіро-зеленими *стовбурами*, ліс мовби западався до середини, земля під копитами в *Зюзя* втікала вниз і вниз, дерева ставали вищі й вищі, страшніше й страшніше було Сивоокові, і він тулився до Родимової спини, позираючи вперед одним лише оком…» (П. Загребельний).

В-15. «Найдивніше ж: хоч як довго вони *мандрували* в пущі, і хоч як низько й невпинно западалася вона перед очима в малого Сивоока, і хоч жодного, разу не спостеріг він повернення назад, угору, до тої висхідної точки, з якої починався їхній щоразовий *спуск* донизу, врешті виходило так, що вони повертались додому, на те саме *узлісся*, в ті самі чорнолози» (П. Загребельний).

Питання для самоконтролю

1. Які слова називають однозначними, багатозначними?

2. Чим багатозначні слова відрізняються від омонімів?

3. Які слова називають омонімами, синонімами, антонімами, паронімами? На які групи та розряди поділяють їх у сучасній українській мові?

4. Які групи лексики належать до активного складу, а які до пасивного?

5. Яку одиницю мови називають фразеологічною?

6. Як поділяють фразеологізми з погляду частиномовної співвіднесеності їх?

7. Як у сучасній українській мові поділяють фразеологізми за значенням?

8. Чим фразеологізми відрізняються від синтаксичних словосполучень?

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1.

Слово як одиниця мови

Слово – основна функційно-структурна і семантична одиниця мови, що становить собою звук або комплекс звуків, характеризується самостійністю і відтворюваністю, є будівельним матеріалом для речення.

Визначальною для слова є **номінативна (називна) функція.**

Відображення у слові будь-якого явища дійсності (предмета, якості дії і т. ін.) є його **внутрішнім змістом, значенням**, або **семантикою**.

Значення (семантика) слова – це зв'язок, що історично склався у певному суспільстві, між звучанням слова і тим відображенням предмета або явища, яке явилося і закріпилося у свідомості людини.

Лексичне значення слова відображає співвідношення звукового комплексу до денотата.

Граматичне значення слова визначає належність слова до певної частини мови, а також особливості поєднання його з іншими словами.

Таблиця 2.

Основні лексичні категорії

Лексичні категорії – це єдність загального лексичного значення й співвідносних форм вираження (тотожності або відносності лексем) і функцій, що характеризують певний клас одиниць.	
Багатозначність	семантична властивість слова мати одночасно декілька значень.
Омонімія	семантичне відношення не зв’язаних значенням слів, що мають однакову звукову оболонку й розрізняються в тексті за їх взаємовиключними позиціями.
Синонімія	семантична еквівалентність, що виражається формальною різними словами, які реалізують у тексті функції заміщення й уточнення, а також стилістичні функції.
Антонімія	вираження протиставлення в середині однієї й тієї самої сутності, що визначає мету протиставлення якості, властивості, дії.

Таблиця 3.

Типологійні ознаки фразеологізмів

Фразеологія – розділ мовознавства, предметом вивчення якого є лексично неподільні поєднання слів; сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Предметом фразеології виступає *фразеологізм (фразеологічна одиниця).*

Фразеологізм – семантично пов'язане сполучення слів, яке не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням.

Наприклад: «Я ***взяла себе в руки***, *роздумалася і прийшла до можливості писати більш-менш по-людськи*» (ФСУМ, 1, с. 54), *взяти себе в руки* – «стати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим» та ін.

Типологійні ознаки фразеологізмів:

– **семантична цілісність** (значення фразеологізму не може бути витлумачене, інтерпретоване на основі безпосереднього врахування значень складників, оскільки зазнають переосмислення; значення фразеологізму – особливе, експресивне, цілісне);

– **відтворюваність у мовленні** (фразеологізми не створюють у мовленні подібно до вільних словосполучень, вживання яких мотивують певними комунікативними потребами, а відтворюють з постійним позиційно закріпленим складом;);

– **розчленована будова** (у складі фразеологізмів виділяють слова, вжиті у відповідних формах і поєднані певними синтаксичними відношеннями; фразеологізм характеризується стійкістю граматичних категорій і усталеністю порядку слів).

У сучасній українській мові фразеологічні одиниці мають значеннєві відповідники у вигляді одиничних слів, словосполучень або речень.

Наприклад: *одного гніздечка птиці* – «однаковий чимсь (поглядами, думками, соціальним становищем, характером, поведінкою і т. ін.))» (ФСУМ, 2, 716); *розводити боби* – «вести пусту розмову з ким-небудь» (ФСУМ, 2, 745); *розчистити під горіх* – «сильно вилаяти кого-небудь» (ФСУМ, 2, 761); *без серця* – «жорстокий, безжалісний» (ФСУМ, 2, 799); *як собака (пес) на сіні* – «той, хто сам не користується чим-небудь й іншим не дає» (ФСУМ, 2, 839) та ін.

ТЕМА: МОРФЕМНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Морфемний розбір передбачає поглиблення знань про мофеми, їхні типи, функції, морфемну будову самостійних і службових слів.

План

1. Мета морфемного розбору слова.
2. Типи морфемних розборів.
3. Схема повного морфемного розбору слова.

Література: 1,5,24,27,28,34,37.

Домашнє завдання

Завдання 1. Користуючись Енциклопедією (*Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2007. 750 с.),* підготуйте презентацію тлумачення термінологійних понять :

В-1. Морфема, морф, аломорф; основа (коренева, афіксальна; мотивована (похідна); непохідна (немотивована); вільна (незв’язана), зв’язана.

В-2. Закінчення (флексія), корінь, префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс; спрощення, перерозклад.

Завдання 2. Виконайте морфемний розбір слів за схемою.

******Виконуючи це завдання, використовуйте Морфемний словник* (Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.).

(***Схема морфемного розбору:*** **1. Записати слово. 2. Виділити закінчення (флексію) і встановити тип за функцією і значенням; 3. Визначити основу і з'ясувати її тип (проста, складна, похідна / непохідна, вільна / зв'язана). 4. Обґрунтувати корінь добором спільнокореневих слів. 5. Визначити тип префікса за функцією і значенням. 6. З'ясувати тип суфікса (суфіксів) за функцією і значенням. 7. Визначити функції інтерфікса, постфікса).**

В-1. Абонентка, акцентуаційний, акліматизувати, бавовняний, багатогранний.

В-2. Абревіатура, анахронічний, акредитувати, багатішати, багаттячко.

В-3. Авторитетний, активізувати, аморальність, багатокутний, бажаність.

В-4. Автошляховий, актуальність, аналізувати, балаканина, бандерівський.

В-5. Агентурний, активізувати, американець, балансувати, барвінковий.

В-6. Акліматизований, артилерист, аплодувати, батьківський, бджільництво.

В-7. Акредитований, арбітражний, асимілювати, бджолознавець.

В-8. Антиісторичний, асиметричний, асистувати, безвідмовність.

В-9. Аргументований, африканський, афішувати, безвітряний, безвинність.

В-10. Автоматизація, аплодувати, афористичний, бездоказовий, безмірність.

Питання для самоконтролю

1. Що називають морфемою ? Продемонструйте на прикладі, що морфема є носієм лексичного і граматичного значення, а також регулярно відтворюється у процесі мовлення.
2. Як називають конкретний вияв морфеми ?
3. Що називають аломорфом ?
4. Що називають основою слова ?
5. Яку основу називають :
   - кореневою (простою) ;
   - афіксальною (складною) ;
   - непохідною (немотивованою) ;
   - похідною (мотивованою) ;
   - вільною ;
   - зв’язаною ?
6. Яку морфему називають кореневою ?
7. Які корені називають :
   - зв’язаними ;
   - незв’язаними ?
8. Які типи афіксальних морфем виділяють у сучасній українській мові ? Відповідь проілюструйте прикладами.

9. Які афікси називають словотвірними (деривaційними) ? Відповідь проілюструйте прикладами.

10. Які афікси називають граматичними? Відповідь проілюструйте прикладами.

11. Які зміни в морфемній структурі слова називають :

– спрощенням ;

– перерозкладом ;

– ускладненням ?

ТЕМА : МОРФОЛОГІЙНИЙ РОЗБІР ІМЕННИКІВ І ПРИКМЕТНИКІВ

Такий морфологійний розбір сприяє систематизуванню ознак частин мови, їхніх граматичних категорій, особливостей словозміни, передбачає з'ясування семантичних і граматичних ознак слова, його синтаксичної функції.

План

1. Мета морфологійного розбору іменників.
2. Схема морфологійного розбору іменника.
3. Мета лінгвістичного аналізу прикметників.
4. Схема морфологійного розбору прикметника.

Література:3,4,5,6,10,24,25,27,30,31,35.

Домашнє завдання

Завдання 1. Заповніть таблицю. Приклади доберіть із творів художньої літератури.

Іменні частини мови та принципи виділення їх.

Частина мови	Категорійне значення	Морфологійні ознаки	Морфемні і словотвірні особливості	Синтаксична роль

Завдання 2. Виконайте морфологійний розбір іменників II відміни (за схемою), склавши з ними речення.

(***Схема морфологійного розбору іменника :***

1. ***Слово, яке аналізується.***

2. Частина мови.

3. Початкова форма.

4. ***Лексико-граматичний розряд :***

– власна / загальна назва

– назва істоти чи неістоти

– позначає абстрактне / конкретне поняття

– збірний / одиничний

– матеріально-речовинний

5. Рід.

6. Число.

7. Відмінок.

8. Відміна.

9. Група.

10. Синтаксична роль.

11. Спосіб творення.

12. Вимова.

13. Написання.

В-1. Миша, подвоєння, круп’є, панна, кужіль, дівча, криниця, каяття, пасмо, начиння.

В-2. Рілля, сорока, невдаха, секретарка, путь, тесля, конюшина, успіх, хвилювання, комашня.

В-3. Суддя, дюжина, сирота, година, в’язкість, пакілля, маковиння, дітвора, гарбузиння, ластівка.

В-4. Читання, свіжість, комаха, синоніміка, катюша, волосся, повість, заняття, година, хурделиця.

В-5. Ілля, тиша, Олекса, листоноша, брова, пам’ятка, межипліччя, фольга, копа, гілля.

В-6. Голота, користь, молотарка, бідолаха, теща, сорока, колосся, Олеся, серденько, забудько.

В-7. Муха, дружба, галуззя, нездара, задирака, гиря, прорість, білоручка, збіжжя, піддашшя.

В-8. Пустеля, копчення, лівша, воєвода, нероба, дрова, мігрень, вербʼя, Саша, глухар.

В-9. Ситець, хурделиця, коліща, каліка, манія, вишиванка, Слава, Дунай, вороння, статуя.

В-10. Кіннота, умовчування, роздоріжжя, пашниця, зоря, премія, панна, заметіль, крейда, недотепа.

Завдання 3. Встановіть розряди прикметників та виконайте повний морфологійний аналіз відносних прикметників за схемою.

(***Схема повного морфологійного аналізу прикметника*** **:**

1. **Записати прикметник (*разом з іменником*).**
2. **Визначити початкову форму (*називний відмінок однини*).**
3. **Встановити лексико-граматичний розряд (*якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний*).**
4. **З'ясувати ступінь порівняння (*для якісних прикметників*);**
5. **Утворити усі можливі форми ступенів порівняння (*для якісних прикметників*);**
6. **Встановити форму: *повна* (*стягнена / нестягнена*) / *коротка*.**
7. **Визначити рід.**
8. **З'ясувати число.**
9. **Визначити відмінок.**
10. **Вказати групу відмінювання (тверда / м'яка).**
11. **З'ясувати синтаксичну роль.**
12. **Визначити спосіб творення.**
13. **Обґрунтувати вимову.**
14. **З'ясувати правопис.**

В-1. Коров'яче молоко, біла троянда, залізний погляд, іграшковий базар, зрошувальний канал, одеський говір, золоте

волосся, приміський проїзд, кривавий слід, круглолиця дівчина, пекучий біль, ясний день, дрібненькії перли, материнська любов.

В-2. Лебединий пух, соняшникова олія, курячі мозги, качиний дзьоб, вовча вдача, золота обручка, кукурудзяний крохмал, кучерявий хлопчик, малинове пальто, п'ятилітнє дівча, людськеє дитя, короткошиє каченя, відважний лицар, школярів рюкзак, срібне волосся.

В-3. Козацькая зброя, вербове листя, гніда кобила, приваблива дівчина, категорична відмова, придорожній стовп, заяча шапка, відповідальний учень, безвітряний день, лебединий пух, міцний дуб, тутешній житель, лимонний сік, лимонне пальто, нічний маршрут.

В-4. Батьківський комітет, перламутровий відтінок, обідня перерва, повнолиций хлопець, лисяча нора, солов'їний спів, срібний голос, буряковий шарф, вороже ставлення, граматичні категорії, бідолашні люди, безкраї степи, прадавня легенда, літня спека, карії очі.

В-5. Дрібная роса, чорна металургія, бурхлива річка, зручне взуття, авторитетний вчитель, повнолітні діти, модний одяг, людське ставлення, частиномовна належність, семантична група, кількісний числівник, качиний слід, жовтогаряче курча, мідний посуд, рідкий борщ.

Питання для самоконтролю

1. Які принципи виділення частин мови ?
2. Які морфологійні ознаки властиві іменним частинам мови?

3. Яку частину мови називають іменником ?

4. Які семантико-граматичні категорії властиві іменнику ?

5. Які граматичні категорії властиві іменнику ?

6. Якими засобами визначають рід іменників ?

7. Які особливості має словозмінна категорія числа іменника?

8. Яке значення властиве відмінкам ?

9. Які принципи поділу іменників на відміни ?

10. На які групи поділяють іменники за кінцевим приголосним основи ?

11. Яку частину мови називають прикметником ?

12. Які морфологійні категорії властиві прикметнику ?

13. На які розряди поділяють прикметники ?

14. На які групи поділяють прикметники за кінцевим приголосним основи ?

15. Як відмінюють прикметники в сучасній українській мові?

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

Іменник як частина мови

ІМЕННИК – «це частина мови, що об'єднує слова з предметним значенням, вираженим у граматичних категоріях відмінка і числа та у формах певного граматичного роду» [ГУМ 2010, С. 91].

Категорійне значення предметності властиве будь-якому слову цього лексико-граматичного класу і виявляється у **граматичних категоріях роду, числа, відмінка.**

Іменники належать до одного із трьох граматичних родів – **чоловічого, жіночого** або **середнього** (крім **іменників множинної форми:**

вершки, сутінки, фінанси, Суми та ін.); **іменників, що мають значення обох родів** (*добряга, базіка, невдаха, писака* та ін.), **змінюються за відмінками (**крім деяких іменників іншомовного походження, абревіатур і прізвищ).

Іменникам властиве граматичне значення числа (мають співвідносні форми однини і множини: *садок – садки*; вживаються або в однині (вода, *молодість* та ін.) або у множині (*Чернівці, Бровари, піжмурки, ковзани, ліки* та ін.))

Синтаксичні функції іменника :

підмета (у називному відмінку однини і множини), наприклад: «***Усмішка** зійшла галдовникові з лиця, його **очі** знов стали карими, і він промовив засмучено»* (В. Шкляр); «***Сірко**, закусивши качиним крилом, натоптав череп'яну люлечку, викресав вогню і пакнув жовтим димком»* (В. Шкляр); «***Отець Петро** пояснив, що **сповідальник** повинен згадати свої гріхи, відверто про них розповісти, покаятися, і якщо **каяття** буде щиросердим, то він, його духівник, дасть розрішення – відпустить йому ці гріхи»* (В. Шкляр);

додатка (у непрямих відмінках однини і множини), наприклад: «***Пошесть** занесли на Січ кам'янець-подільські купці-вірмени»* (В. Шкляр); «*Зійшлися у військовій канцелярії, повсідалися за важким дубовим столом, вичовганим ліктями до білого блиску, і Грицько Пелех розповів **товариству про вість**, принесену пластуном Кириком…*» (В. Шкляр); «*Тепер він не боїться ні **огню**, ні **меча**, ні третього **болота»*** (В. Шкляр);

означення (синтаксично транспонується у прикметник), наприклад : «*На призьбі сидів старий **у** білій полотняній **сорочці**, у білих **шароварах** і босий»* (В. Шкляр);

обставини (синтаксично транспонується у прислівник), наприклад: «*Пелех **нігтем** великого **пальця** підкинув монету, вона срібно замерехтіла **в повітрі**, потім, дзенькнувши, вдарилася об дубову стільницю, підстрибнула й не покотилася далі, а лягла **перед** їхніми **очима** догори **орлом»*** (В. Шкляр);

*«Жовте кілечко диму поволеньки покотилося **над столом** до Андрія Яковини»* (В. Шкляр); «*Бузько сидів **на гнізді** і стривожено поглядав **у небо**, чи не вертається **з полювання** його жінка-бузьчиха»* (В. Шкляр);

іменної частини складеного іменного присудка, наприклад: *«Стіни, покрівля, призьба – все **було з очерету»*** (В. Шкляр);» *Це **було** особливе **місце** у церкві святої Покрови – різьблений із дерева, пофарбований у зелене бокун, де вистоював службу кошовий Сірко»»* (В. Шкляр) та ін.

Таблиця 2

Власні іменники – індивідуальні назви конкретних предметів **(***імена, прізвища, по батькові, прізвиська, псевдоніми, географічні назви, клички тварин* тощо**).**

Загальні іменники – назви предмета із класу однорідних.

Вивченням власних імен займається спеціальна мовознавча дисципліна **ономастика (***від грец. – «мистецтво давати імена»*).

Ономастика об'єднує вужчі галузі, зокрема:

Топоніміка – вивчає назви географічних об'єктів**.** У складі топоніміки виділяють:

– **назви водних об'єктів** (*Чорне море, Південний Буг, Десна* та ін.);

– **назви поселень, країн, територій, одиниць адміністративно-територіального поділу** (*Крим, Поділля, Слобожанщина* та ін.);

– **назви елементів рельєфу земної поверхні** (*Карпати, Сахара,* та ін.);

– **назви вулиць, площ, шляхів сполучення** (*авіалінія Київ – Варшава, Хрещатик, площа Богдана Хмельницького* та ін.) тощо;

Антропоніміка – вивчає імена людей. У складі антропоніміки виділяють:

– **власні особові назви людей** *(Володимир, Олександр, Ганна, Роман, Ольга* та ін.);

– **найменування осіб по батькові (патронімічні назви**): *Олександрович, Іванович, Романівна, Петрівна* та ін.;

– **прізвища (родові спадкові назви):** *Шевченко, Бондар, Шевчук, Стельмах, Хмельницький* та ін.

Таблиця 3

Конкретні іменники називають оформлені дискретні предмети, природні й соціальні явища, інституції, які можна лічити і сприймати органами чуття (тобто розрізняти за допомогою дотику, зору, нюху, смаку тощо). Наприклад: *вітер, паляниця, троянда, вулиця, блискавка, тиждень, дощ, пустеля* та ін.

Абстрактні іменники є назвами загальних і наукових понять; опредмечених статичних і процесуальних ознак, метрологічних одиниць, які мисляться людиною безвідносно до кількісних вимірів і сприймаються не органами чуття, а інтелектуально.

Більшість абстрактних іменників – це слова з похідними основами, утворені від прикметників, дієслів за допомогою суфіксів ***-анн-я, -енн-я,-інн-я, -ятт-я*** (*вміння, сприйняття)*; ***-ств-о, -зтв-о, -цтв-о, -б-а, -ість, -щин-а, -изм, -ізм*** (*боротьба, можливість, мудрість, патріотизм* та ін.).

Матеріально-речовинні іменники становлять окремий розряд у складі загальних конкретних іменників, з-поміж них виділяють назви: **металів (***золото, срібло, бронза),* **хімічних елементів (***кисень, залізо, вода),* **фармацевтичних продуктів (***йод, медрол, роакутан),* **рідин** (*молоко, вода,*

бензин), **злаків і трав (***гречка, просо, овес)*, **тканин (***штапель, льон, ситець),* **ягід та овочів** *(ожина, малина, смородина),* **будівельних матеріалів** (*вапно, деревина, віск),* **продукти харчування:** *цукор, мед, сіль, телятина, сало)* та ін.

Збірні іменники виражають сукупність однакових або подібних (однорідних) предметів, істот, що сприймаються як кількісно неозначене і неподільне ціле [ГУМ 2010, С. 94].

До них належать назви: **сукупної множинності осіб (***воїнство, рідня, студентство, учительство, професура, браття),* **сукупної множинності інших істот (***звіря, звірина, птаство, худобина, мошкара),* **сукупної множинності об'єктів рослинного світу (***гілля, дуб'я, насіння, верб'я),* **сукупної множинності предметів** (*волосся, груддя, мотуззя* та ін.).

Таблиця 4

Прикметник як частина мови

Прикметник – «це частина мови, що виражає постійну (статичну) ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка» [ГУМ, 2010. С. 190].

Вираження ознаки через **зв'язок з предметом** є **категорійною особливістю прикметника**.

Синтаксичні функції прикметника :

– **атрибутивна** – вступаючи в синтаксичний зв'язок з іменником і узгоджуючись з ним у роді, числі й відмінку, прикметник виступає у структурі речення **означенням.** Наприклад: «*А онде, онде за Дніпром, / На пригорі, ніби капличка, / **Козацька** церква **невеличка** / Стоїть з похиленим хрестом»* (Т. Шевченко) та ін.

– **предикативна (іменна частина складеного іменного присудка) –** прикметник виражає ознаку підмета і бере участь у структурній організації

речення. Наприклад: «*Не треба мені вашого добра; я і без нього була б* ***щаслива****…»*(Т. Шевченко) та ін.;

– **подвійний присудок** (складається з двох самостійних компонентів, які вступають у бінарний зв'язок з підметом): «*Сумний і невеселий сидів сотник Микита Уласович Забрьоха»* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Субстантивований прикметник може виконувати роль **підмета** або **додатка**, наприклад: «*На світі вже давно ведеться, що* ***нижчий*** *перед* ***вищим*** *гнеться…»* (Л. Глібов)та ін.

Таблиця 5

Якісні прикметники відтворюють природні властивості предметів; ознаки, передані ними, є безпосередніми й прямими, здатні, як правило, виявлятися з різною мірою або інтенсивністю (*веселий – веселіший – більш веселий – найвеселішийта* ін.).

Якісні прикметники утворюють кілька тематичних груп, виражаючи :

– **ознаки кольору, розміру, ваги і зовнішніх особливостей предмета, що сприймаються органами зору** : *великий, ясний, важкий;*

– ознаки предметів за смаковими якостями і властивостями, що сприймаються органом смаку : *солодкий, кислий, гіркий, смачний;*

– **ознаки предметів за фізичними властивостями, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху** : *холодний, теплий, пахучий;*

– фізичні якості людини та інших істот: *худий, стрункий, молодий, гарний;*

– **психічні властивості, особливості характеру та інші ознаки людини** : *добрий, розумний, лагідний, сердитий* та ін.

Відносні прикметники виражають незмінні, сталі щодо міри вияву ознаки предметів обов'язково **через відношення їх до інших предметів,** до **дії, процесуального стану, обставини** (*грозова хмара, осінній день* та ін.).

Із-поміж **відносних прикметників** за значенням найпоширеніші назви:

– **ознак предметів за матеріалом:** *солом'яна шляпа, глиняний посуд, ситцева сукня;*

– **ознак за відношеннями різних вимірів предметів:** *п'ятипроцентний розчин, двокілограмова гиря, кілометрова відстань;*

– **ознак предметів за призначенням, функціями** та ін.: *виховна година, читальний зал, копіювальний папір, звітна доповідь;*

– **ознак предметів за належністю її до установи, організації:** *університетський хор, заводські меблі, шкільне подвір'я;*

– **ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів:** *прикордонна зона, зарічний лиман, навколоземний простір* та ін.

Присвійні прикметники означають належність предмета особі (або взагалі істоті), від назви якої вони утворені, і відповідають на питання *чий? чия? чиє?(тітчин будинок, соловейкове гніздо, Наталчин зошит* та ін.).

Присвійні прикметники творяться від іменників:

– назв людей за допомогою суфіксів **-ів (-їв), -ин (-їн):** *батьків, сестрин*;

– назв тварин за допомогою суфіксів **-ач- (-яч-), -ин-, -їн-** (рідко **-ів**): *курячий, орлиний, зозулин, соловейків.*

ТЕМА: МОРФОЛОГІЙНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКІВ І ЗАЙМЕННИКІВ

План

1. Мета морфологійного розбору числівників.
2. Схема морфологійного розбору числівника.
3. Мета морфологійного розбору займенників.
4. Схема морфологійного розбору займенників.

Література: 3,4,5,6,10,24,25,27,30,31,35.

Домашнє завдання

Завдання 1. Розподіліть числівники за семантичними групами та підгрупами і визначте відмінкову парадигму власне кількісних числівників.

В-1. Шістсот двадцять шість, обидва, тисячею, шістдесят сьомий, троє, півтора, одна третя, декілька, півтораста, небагато, сто тридцять дев'ять, кількадесят.

В-2. Двісті вісімдесят сьомий, сімсот сімдесят дев'ять, дев'яносто третій, дві п'ятих, півтори, стонадцять, два з половиною, одинадцятеро, нуль, мільярд, обидві, два з чвертю.

В-3. Кільканадцять, обидві, півтори, п'ятсот вісімдесят три, п'ятсот тридцять перший, одинадцятеро, сім з половиною, одна п'ятнадцята, чимало, сімдесят дев'ятий, нуль цілих п'ять сотих, обидві.

Завдання 2. Визначте лексичне значення, групу, розряд, морфологійні ознаки та синтаксичну роль займенників.

В-1. «Може, їх вабило вікно. Ще позаторік його не було. Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть…» (П. Загребельний).

В-2. «…Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті» (П. Загребельний).

В-3. «Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. … Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням» (М. Стельмах).

В-4. «І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця» (М. Стельмах).

В-5. «Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо... А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!» (М. Стельмах).

В-6. «Так-так-так», – притирається до моєї ноги стара, з перебитим крилом качка. Вона чогось непокоїться, викручує рухливу шию і то одним, то другим оком придивляється до неба і тріпоче єдиним крилом. Їй щось дуже важливе хочеться сказати

мені, та вона більше не знає слів і знову повторює: «Так-так-так» (М. Стельмах).

В-7. «А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...» (М. Стельмах).

В-8. «...Він дуже гарно сміється, хапаючись руками за тин, ворота, ріжок хати чи дерево, а коли нема якоїсь підпірки, тоді нею стає його присохлий живіт. В таку хвилину вся дідова постать перехитується, … а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них» (М. Стельмах).

В-9. «Тепер я заспокоююсь: значить, сонце не може загубити своїх ключів, воно їх десь носить на шиї або ув'язує на руці. Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови. … На човнику й веслі від нас від’їхав травень. Він прихопив із собою сині дощі, зелений шум та солов'їний спів, і в село, через тини, заглянуло літо» (М. Стельмах).

В-10.» І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому ірію захопили весну та й принесли нам. Але з ким я піду і де мені взяти чобіт? … Ми довго-довго збиралися на бідняцького коня, а купили казна-що. Вийшло воно дивно й смішно» (М. Стельмах).

Завдання 3. Виконайте морфологійний розбір виділених слів.

**Виконуючи це домашнє завдання, використовуйте таблиці.*

В-1. «Обидві панії провели владику до середини саду і повернули назад. Виговський в **той** час забув і про церемонію, і про посланців» (І. Нечуй-Левицький). «Вже надворі сутеніло, як Іван Остапович вскочив конем в просторий двір старого Євстафія Виговського, кинув поводи козакові і пішов в невеличкий дерев'яний дім, де **його** привітали од щирого серця брат Данило з жінкою» (І. Нечуй-Левицький).

В-2. «Вона знала, що Іван Остапович любив побалакати, все скрізь примічав, все навиглядав і вмів чудово про все оповідати» (І. Нечуй-Левицький). «В той небезпечний час усі практичні, аграрні й релігійні інтереси **усього** суспільства часом залежали од **однієї** битви козаків з поляками, од якогось одного пункту політичної умови Богдана з Польщею» (І. Нечуй-Левицький).

В-3. «Його думки перелітали в тихі митрополитські покої, обвішані полицями з книжками, затінені старими волоськими горіхами та яблунями» (І. Нечуй-Левицький). «**Обидві** панії спинились, стали і притулились під барканом, поки їх поминав сміливий верховець з **своїм** козаком» (І. Нечуй-Левицький).

В-4. « Другого дня за сніданням Виговський, добре виспавшись, став багато веселіший» (І. Нечуй-Левицький). «– Украв, та не вмів сховати, бо виставив **їх** на показ людям, так що й я бачила вкрадене добро, – промовила Олеся і засміялась; **вона** й сама не знала, чого вона стала така весела» (І. Нечуй-Левицький).

В-5. «Не встигла Катерина доказати **свого** оповідання, як попід вікнами майнули **дві** жіночі постаті» (І. Нечуй-Левицький). «Іван

Остапович **чогось** стривожився і ніби трохи злякався, вглядівши в вікно молоду білу паняночку з тіткою» (І. Нечуй-Левицький).

В-6. «Катерина розказала все, що говорив їй Виговський, так гарно, що **обидві** панії слухали її з великою цікавістю, їм обом хотілось побачити того гетьманського писаря і од його почути **дещо** цікаве і про Чигирин, і про гетьмана» (І. Нечуй-Левицький). «Він одразу вразив молоду Олесю **своєю** мужньою фігурою і делікатною красою матово-білого лиця» (І. Нечуй-Левицький).

В-7. «– Але тоді на **вас** убір був не такий гарний, як сьогодні, коли ви басували конем на улиці, і кінь ваш закидав **нас** снігом з-під копит» (І. Нечуй-Левицький). «В Суботові він стрівся з удовою Катериною і в кінці **1660** року Юрій дозволив сестрі повінчатись з Тетерею» (І. Нечуй-Левицький).

В-8. «– В **нашій** сім'ї, пане Йване Остаповичу, є **всяка** мішанина, – обізвалась Якилина Павловська» (І. Нечуй-Левицький). «– О, я до неї частенько наїжджаю в гості і гостюю часом довгенько, по місяців **два**, – сказала Олеся, – але все-таки не годиться мені кидати й своєї хати, і свого господарства» (І. Нечуй-Левицький).

В-9. «А от я та **моя** сестра не пішли слідком за братом Богданом Стеткевичем, бо ми **обидві** не думали стати варшавськими сенаторами, то й зостались православними» (І. Нечуй-Левицький). «– **Такій** молодій панні невесело жити в пущах та нетрях серед вовків та ведмедів» (І. Нечуй-Левицький).

В-10. «Через руки тітки Якилини звідтіль почали виходити, неначе з Ноєвого ковчега, **усякі** звірі: сині ведмеді, зелені леви, якісь міфічні чудернацькі крокодили чи ящірки з лапами, а далі виліз з

пічурки **якийсь** здоровий вишневий змій з товстим пузом і з тонким хвостом, закрученим, неначе бублик» (І. Нечуй-Левицький). «Тоді **тисяча** найнятих польських жовнірів виступила з лісу і закрила його й заступила од козаків» (І. Нечуй-Левицький).

Таблиці 1.

Схема морфологійного розбору займенника

1. Аналізована словоформа.
2. Лексичне значення.
3. Граматичне значення (загальнокатегорійна семантика).
4. Частина мови.
5. Початкова форма.
6. Група за співвіднесеністю з частиною мови.
7. Розряд за значенням.
8. Група за будовою.
9. Рід.
10. Особа.
11. Число.
12. Відмінок.
13. Морфемний аналіз.

14. Спосіб творення.

15. Синтаксична роль.

16. Правопис.

Таблиці 2.

Схема морфологійного розбору числівника

1. Аналізована словоформа.

2. Лексичне значення.

3. Граматичне значення (загальнокатегорійна семантика).

4. Частина мови.

5. Початкова форма.

6. Розряд.
7. Група за значенням.
8. Група за будовою.
9. Рід.
10. Число.
11. Відмінок.
12. Морфемний аналіз.
13. Спосіб творення.
14. Синтаксична роль.
15. Вимова.
16. Правопис.

Питання для самоконтролю

1. Яку частину мови називають числівником?
2. Які морфологійні ознаки властиві числівнику?
3. Які синтаксичні функції виконують числівники у реченні?
4. Яким синтаксичним зв’язком поєднуються числівники з іменниками у словосполученні?
5. Які семантичні групи та підгрупи числівників виділяють у сучасній українській мові?
6. Як відмінюють числівники в сучасній українській мові?
7. Яку частину мови називають займенником?
8. Які морфологійні ознаки властиві займеннику ?
9. Які займенники називають узагальнено-предметними?
10. Які займенники називають узагальнено-якісними?
11. Які займенники називають узагальнено-кількісними?
12. На які розряди поділяють займенники?

ТЕМА: МОРФОЛОГІЙНИЙ РОЗБІР

ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ

План

1. Лінгвістичний аналіз дієвідмінюваних форм дієслова.
2. Мовний розбір недієвідмінюваних форм дієслова.
3. Лінгвістичний аналіз відмінкових форм дієслова.
4. Схема повного морфологійного розбору дієслова.

Література: 3,4,5,6,7,8,9,10,24,25,27,30,31,35.

Домашнє завдання

І

Завдання 1. Підготуйте основні положення статті:

Розгон В. В., Шкара Ю. В. Дієслова антропологічного спрямування в історичній прозі Павла Загребельного: функційно-семантичний вимір. Людина в мові і тексті: кол. моногр. / [І. І. Коломієць, О. В. Кульбабська, В. В. Розгон [та ін.]; за заг. ред. В. В. Розгон; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2023. Вип. 2. С. 117–189.

Завдання 2. Заповніть таблицю.

Система дієслівних форм

Дієвідмінювані	Відмінювані	Незмінні

В-1. Читати, читайте, читаю, прочитаний, перечитати, читаймо, прочитано, читавши, прочитавши, читатимемо, нехай читають,

читай, перечитавши, перечитаний, перечитано, читаючий, перечитаю, перечитуймо.

В-2. Шукати, шукаю, шукатимемо, шукай, обшукати, шукаймо, обшукаймо, будемо шукати, нехай шукають, обшукавши, будемо шукати, нехай шукають, обшукавши, перешукавши, хай шукає, шукає, перешукав, обшукала, обшукано, обшуканий, шукаючи.

В-3. Говорити, говорю, проговоривши, обговорений, говорить, хай говорить, заговорений, нехай говорять, обговорено, говоривши, говоритимемо, говорила, заговоривши, підговорити, підговоривши, говорив, обговорюють.

В-4. Навчитися, вчаться, вчитимуться, навчений, навчено, навчилися, навчаймося, навчалися б, навчена, буду вчитися, навчившись, навчаючись, навчайтеся, хай навчиться, вчилася, навчатимемося, нехай навчаються, навчимося.

Завдання 3. Визначте лексичне значення, морфологійні ознаки та синтаксичну роль недієвідмінюваних форм дієслова (інфінітив, дієприкметник, дієприслівник).

В-1. «Ішов уздовж вулички, брук – тільки в нікчемних залишках, інколи розливалася на дорозі брунатна калюжа, скраю галасливо хлюпалися горобці: сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася гострими голубими спалахами. Горобці з шурхотом злетіли, покинувши в поросі мокрі гнізда; від найближчої хати долинув дзвін посуду, з іншого боку закудкудакала курка й загорлав півень. Ліниво звивався з димарів літніх печей струмчастий дим, і Володимир аж розвернувся, роздивляючись усе те» (В. Шевчук).

В-2. «Володимир обійшов двір, злякавши курку під каштаном, курка загаласувала й кинулася навтьоки, і чи був покликаний тією куркою, чи, може, з неба впав – виріс перед Володимиром широкоплечий бородатий дід. Володимир побачив його малі сині очі, і хоч дивилися вони насторожено, йому стало погідно від тих очей, бо цей колір невідступне супроводжував його сьогодні. В руці дід тримав кийка, мабуть, не задля підпори; Володимир усміхнувся до старого, виклавши в тій усмішці всю ту радість, якої зажив на цій вулиці, але це не розтопило замерзлі й такі насторожені очі, спалахнув тільки там блакитний полиск» (В. Шевчук).

В-3. «Дід усе ще ворушив губами, читаючи його папери, і доки перечитав, Володимир устиг обдивитись і гору поза скелею. На скелі стояв високий худий хлопчак, схилившись, став через те химерно схожий на знак питання; над головою у Володимира зашелестів каштан, а під ноги впало кілька їжакуватих плодів. Він побачив угорі за скелею майже потонулий у зелені дім, – хлопчак уже йшов туди по крутій кам'янистій стежці. Внизу, у жовтому піщаному ложі, лежала річка, і по піску ганяло двоє голих золотистих, як і пісок, дітей» (В. Шевчук).

В-4. «Перед ним поважно ступало з десяток кіз, Володимир побачив зі свого вікна розумне й шляхетне обличчя старого – і він, і кози немов пливли над зрізаним берегом. Чоловік був задуманий, і, здавалося, не він вів отих кіз, а вони його. Вряди-годи мекали, повертаючи писки до господаря, а що він не зважав, ішли далі, покивуючи. Здуті їхні вим'я були повні молока; велике густожовте сонце спинилося над найвищою горою, більшало й наливалося

червінню. Кривава барва розтеклася по річці, і та раптом затріпотіла, замигтіла й заграла» (В. Шевчук).

В-5. «Марія в цей час доїла кіз. Сиділа посередині зарослого шпоришем дворика, і біле пахке молоко прискало в емальовану каструлю. Шумувало в ній та пінилося, начебто сік той із трави й листя, що його випили тварини за день, ще й досі нуртував. Кози позирали вряди-годи на господиню й чекали черги, а коли Марія відпускала видоєну, до неї притьма прискакувала друга. Старий позирав на них з-за окулярів, відриваючись на мить од писання: двір, наповнений білими тілами, зелена, аж соком прискала, трава, навдивовижу знайома й рідна жінка і сухий прискіт падучого молока – все це відбивалось у його окулярах» (В. Шевчук).

ІІ

Завдання 1. Виконайте морфологійний розбір перехідних дієслів за схемою.

(***Схема повного морфологійного аналізу дієслова:***

1. Аналізована словоформа.

2. Лексичне значення.

3. Граматичне значення (загальнокатегорійна семантика).

4. Частина мови.

5. Початкова форма.

6. Форма дієслова:

а) дієвідмінювана (предикативна);

б) недієвідмінювана (непредикативна);

7. Загальнодієслівні граматичні категорії:

а) вид;

б) стан;

в) перехідність / неперехідність.

8. Частководієслівні граматичні категорії :

а) спосіб;

б) час (*для форм дійсного способу*);

в) особа (***для форм теперішнього / майбутнього часу, наказового способу***);

г) рід (*для форм минулого часу, умовного способу*);

ґ) число

9. Дієвідміна.

10. Морфемний аналіз.

11. Спосіб творення.

12. Синтаксична роль.

13. Вимова.

14. Правопис.

В-1. «16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня

насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків…» (В. Шкляр).

В-2. «Їм добре запам’ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв’язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» (В. Шкляр).

В-4. «Їм добре запам’ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв’язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» (В. Шкляр).

В-5. «Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись, отаман подивився на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими

очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба. Вишневий жупан на Шуліці був пошитий із того гаптованого краму, яким обшивають сидіння у вагонах першої кляси і який батько-отаман чи його хлопці, вочевидь, здерли з дивану сальонки» (В. Шкляр).

В-6. «Поки підозра впала на купця-вірменина, що це він заніс із старим лахміттям чуму до Коша, то вже й пізно було щось у нього питати. Карапет Месропян, сердега, тут-таки, навіть не від'їхавши на Кам'янець, одійшов на той світ у гарячці, а за ним переставилися в муках і брат його Гурген та синок Мовсес.

Шкуринські й васюринські козаки мерщій покинули свої курені, де зберігався Карапетів крам, а наказний кошовий отаман Грицько Пелех оголосив карантин. Добре, що якраз перед пошестю Сірко з більшістю запорожців пішов на Тягиню, людей у Січі лишилася жменя» (В. Шкляр).

В-7. «Після того козаків як підмінили, вони ходили січовим містечком шовкові, ніякої тобі гучної пиятики, ніякої сварки, і щодня молилися в церкві святої Покрови, ставили свічки і дякували Богородиці, що знов заступила їх у найтяжчу хвилину, відвернула чуму, затулила їх покровом своїм од лиха великого; а тут, як на те, ще государ-царевич до них явився, Сірка виглядає, і тепер братія козацька сушила голови, як би гідно та ґречно зустріти кошового.

– Я знаю, що треба зробити, щоб потішити батька! – сказав Гандрій Тхорик, чухаючи ту місцину на тім'ї, де колись ріс оселедець» (В. Шкляр).

В-8. «Наказний Пелех підвів до Сірка царевича Симеона, який

тримав хоругву з двоголовим орлом, і пояснив, хто це такий. Проте Сірко, зморений з дороги, чи то щось не дочув, чи не подав виду, але він лише кивнув головою. Поздоровкався зі старшинами та значними товаришами, привітав козаків і сказав, що йому треба якомога швидше перечитати листи, які за його відсутності надійшли від гетьмана Самойловича. Ті листи зберігалися у військовій скарбниці. Сірко залишив військо на осавула, а сам, подавши знак писареві Андрію Яковині, пішов до військової скарбниці, де нарешті сів не в сідло, а на лаву, випростав ноги в рудих чоботях з телячої шкіри, заплющив очі» (В. Шкляр).

В-9. «Січові кухарі-кашовари уже були в поготівлі, бо ж кошовий повернувся з походу, тож бігцем понаносили стільки всілякого їдла та пійла, що розбігалися очі. Печена білуга й севрюга, з риби ще чилик, билизна і щука, камбала, сула й вирезуб, покраяний на ласі шматки в'ялений сом, тарань та рибець стікали густим, як олива, жиром. Для дідів-райців, котрі часом полюбляли солонцювати дрібненькою рибкою, напражили в'юнів, бобирів, явдошок і сцикавок. Риби було якої хоч уволю, бо через чуму не смажили чотириногої дичини, вони, ці небораки сугаки, харсуни, бабаки, бобри та всяке дрібне суслиння якраз і розносили пошесть» (В. Шкляр).

В-10. «Один крижень був такий велетенський, що Сірко грішним ділом подумав, чи не запекли його домашнього півня Горлопана, якого він тримав у себе замість годинника. Ні, забожилися Печиборщ і Неїжкаша, хто б же підняв руку на Горлопана, таку мудру птицю, що поки не закукурікає, то й світ не розвидниться.

А ще із м’яса Печиборщ і Неїжкаша принесли пастурми та в’яленої конини, що її козаки насмикали під Тягинею з-під татарських сідел. Із тих трофейних набутків приперли й барило вина та діжку бузи, а горілку поставили свою в сулії з такого темного шкла, що п’єш і не бачиш дна.

Сірко підняв свій срібний кубок за здоров’я царевича Симеона, випив і так голосно крякнув, що на тарелі здригнувся велетень-крижень, – видно, бідака, подумав, що то подав голос хтось із качиної зграї, яка летить його визволяти» (В. Шкляр).

Завдання 2. Виконайте морфологійний розбір неперехідних дієслів (за схемою).

В-1. «Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із більших провінціональних міст. Власне вибила перша, карна розправа скінчилася, і з суду виходили купами свідки – селяни, жиди, якісь ремісники, поліційні стражники. Адвокат д-р Євгеній Рафалович вийшов також, вирвавшися з-поміж своїх клієнтів, цілої купи селян, що були оскаржені за аграрний бунт і тепер, дякуючи його блискучій і вмілій обороні, не тільки увільнені трибуналом, але надто мали надію в дорозі цивільного процесу виграти те фатальне пасовисько, із-за котрого знялась була буча» (І. Франко).

В-2. «Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний

витертий сурдут. Д-р Рафалович мав бистре око і добру пам’ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам догадався сього» (І. Франко).

В-3. «Життя – се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого. Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза – насилля а другий паралельний із ним, виплетений із м’якої павутини – конвенціональної брехні. Один в’яже тіло, другий душу, а оба з одною метою – опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи – людську одиницю» (І. Франко).

В-4. «Тямиш ту поляну, де ми уперве здибалися? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з готуром свіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очі, побачивши мене? А я розреготалася, побачивши твоє зачудування. А ти був у простій блузі, підперезаний ременем, блідий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнілим лицем, з крисатим капелюхом, насуненим на чоло. А почувши мій регіт, ти стрепенувся нараз, і зняв капелюх, і наблизився, і почав звинятися, що без дозволу ходиш по лісі, але тобі веліли лікарі... а ти тілько що вчора приїхав…» (І. Франко).

В-5. «В таких хвилях ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене, мов роса для зв’яленої квітки. В таких хвилях мені здавалося, що

заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти. А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї. Мені здавалося, що ти не мене любив, а її. її веселий скрекіт будив тебе щоранку; її тихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю. Не смійся з мене, Массіно! Се правда…»(І. Франко).

В-6. «Іван Міюський спантеличено закліпав товстими повіками. Він раптом побачив, що допитувач уже сидить не на вороному коні, а на сірому, і його очі зовсім не карі, а сірі. Донець геть розгубився, коли його погляд ковзнув ліворуч і він побачив, що вершник, який сидів на сірому коні, тепер опинився на вороному. Тим часом цей вершник, щоб показати мандрівцям, що він живий, не намальований, теж відкинув клобук за величезну, як добрий гарбуз, голову, стромив у зуби маленьку череп'яну люлечку, дістав трут та кресало і, вдаривши залізом об кремінь, запалив носогрійку. Гірка пахощ, перебиваючи запах дьогтю, цівкою потекла крізь вогкий туман до Івана Міюського, наче йому хтось ткнув під самісінький ніс пучок євшан-зілля» (В. Шкляр).

В-7. «Пелех нігтем великого пальця підкинув монету, вона срібно замерехтіла в повітрі, потім, дзенькнувши, вдарилася об дубову стільницю, підстрибнула й не покотилася далі, а лягла перед їхніми очима догори орлом. Пелех, Білий і Яковина відчули полегшу, бо всім трьом вже не стачало терпцю дізнатися, з чим же прийшли до них донці. Але ні суддя, ні писар не знали, що на такі

випадки наказний Грицько Пелех мав особливого єфимка, на якому з обох боків був викарбуваний орел.

Проте він, наказний Пелех, розвівши руками, сказав невдоволено:

– Ну що ж, нехай приходять. – Ще трохи подумав і підняв угору вказівного пальця: – Але не в Січ. Приймемо їх за валом у грецькій хаті, а далі воно покаже» (В. Шкляр).

В-8. «Гостьова грецька хата, де зупинялися чужоземні посли та інші поважні приходьки, майже нічим не різнилася від козацьких куренів, хіба завдовжки була меншою та стояла не в самій Січі, а сажнів за сто від неї. Там, де за ровом, за валами та дубовим палісадом, що оточували чортомлицький Кіш, у добру годину кипіло своє життя. Тут вирувала ярмаркова торговиця, дружно сусідували кузня, гончарня, чинбарня, лимарня і, звичайно ж, шинок, а ближче до води, майже над Чортомликом, осібно стояла грецька хата. Колись грецькі посли приїжджали до запорожців із чолобитною, тут гостювали, та відтоді й пішла така назва» (В. Шкляр).

В-9. «Але зараз і торговиця, й кузня, й гончарня, і шинок дихали пусткою, і ця порожнеча моторошно важніла від густого туману, що сунув сюди з чотирьох річок – Базавлука, Прогною, Скарбної та Чортомлика. Усі вони, яка гирлом, яка боком, тулилися до Січі, захищаючи її від орди. Та зараз не видно було ні річок, ні Сумського шляху од поля, єдиного путівця, що вів на Січ суходолом, тому наказний Пелех, суддя Білий та писар Яковина побачили донців у супроводі Кирика тільки тоді, як вони вже під’їхали до грецької хати.

Кирик повів прибульців до конов'язі, тимчасом як Іван Міюський і молодик у зеленому лисячому каптані, віддавши козакам поводи, пішли до посольського куреня, куди їх чемно запросили старшини» (В. Шкляр).

В-10. «– Братіє моя люба, товариство поважане низове, панове-молодці! Ви можете мене покарати найлютішою смертю, можете роздерти отут на шматки чи втопити у Чортомлику, як колись Сірко чорта у ньому втопив, можете повісити чи спалити на вогні, як чумного, але перед тим мусите знати, що ми із суддею Степаном Білим та писарем Андрієм Яковиною не розголосили вам про прихід до нас царевича Симеона Олексійовича лише на його ревне прохання. Не з руки було нам чинити всупереч повелінню самого государя-царевича до приходу Сірка, нашого славного кошового, бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде» (В. Шкляр).

Завдання 3. Виконайте морфологійний розбір зворотних дієслів за схемою.

В-1. «Це двері до іншої реальності! А ще вражає швидка зміна картинки протягом якихось кількох годин. Уранці ти ще дома, а вдень уже виходиш з літака, скажімо, в Гельсінкі. Через півгодини ти – в електричці, що мчить просторами Фінляндії. Минає сорок хвилин – і вже в Турку, ще тридцять – на одинадцятипалубному поромі. А за годину він несе вас хвилями Балтії до Стокгольма. З ілюмінатора спостерігаєш за високими темно-зеленими хвилями. І згадка про те, що вранці пив каву на балконі свого міста, стає

химерною. Хоча минуло лише кілька годин! А враження таке, що між кавою на балконі і прямуванням до берегів Швеції пролягає щось подібне до вічності» (І. Роздобудько).

В-2. «Мені здається, що саме тоді загадки тих руїн і пам’яток – штучних чи не штучних – входять у тебе разом з повітрям. Часом самотужки знаходиш відповіді на запитання, на котрі не може відповісти і найдосвідченіший гід. Варто лише налаштуватися на трансляційні хвилі, котрі охоплюють тебе в кожній незнайомій місцевості. Головне – відчувати їх. А якщо відчуєш, то плаватимеш у них, мов рибка. Тоді до тебе заговорить і каміння... Стосунки зі світом дуже схожі на будь-які інші людські стосунки. Коли ти це розумієш, то вже не приховуєш того, що... ну, не вразив тебе той чи інший об'єкт, а привернуло увагу щось зовсім інше» (І. Роздобудько).

В-3. «Це досить дивний страх: боюся не набратися потрібних і загальноприйнятих вражень. Боюся, що мозок відмовиться сприймати інформацію. Так, як це буває перед іспитами, коли береш підручник і наказуєш собі максимально сконцентруватись, а потім читаєш і... думаєш про щось своє. І з жахом помічаєш це лише тоді, коли з сотню сторінок уже перегорнуто, як нібито прочитані. Так буває ще й тоді, коли тобі кажуть: «Маєш неодмінно прочитати цю книжку – вона геніальна!» І ти починаєш напружуватись, аби всотати в себе цю геніальність, і знову сто разів повертаєшся до одного і того ж рядка» (І. Роздобудько).

В-4. «Далі Симеон розповів, що між ним та боярином Милославським розпочалася справжня війна. Дід Ілля то штурхне його

непомітно, то вщипне, то наступить на ногу мов ненароком – це щоб малий тримався від нього чимдалі. Він поскаржиться матусі, що дід його кривдить, а вона сміється, каже, тобі приснилося. Це ти, каже, лихий на дідуся, хіба то хто насипав йому перцю під ніс, коли старенький дрімав? А хто його ковіньку весь час ховає?

І тоді малий сказав матусі таке, чого вона вже ніколи не могла забути: «Якби мені дали хоч три дні поцарювати, я б усіх бояр винищив». – «Усіх? – вражено запитала Мар'я Іллівна.– І рідного дідуся Іллю?» – «А його найпершого!» – відповів Сьомка». (В. Шкляр).

В-5. «Певно, це був Тапіо – північний лісовий бог, котрий, за легендою, і утворив ці краї. Адже перша назва Фінляндії – Тапіола. Так її називали в часи, коли тут, на кам'янистих і неродючих скелях, оселилися перші мешканці – племена суомі, хаме і кар'яла. «Тапіола» в перекладі означає «рідне, потаємне». Закон бога Тапіо тут діє до наших днів – зберігати все у первісному вигляді: води, гори та ліси мають бути такими, якими їх створила природа. Як це вдається – загадка. Але навіть у Гельсінкі з крана тече кришталево чиста вода, яку можна пити, мов з лісового джерела» (Ірен Роздобудько).

В-6. «Кошовий, видно, вертався після вдалого промислу, бо над його військом теж розвівалася малинова хоругва, і від того ясного полотнища отаманове лице відсвічувало малиновою смагою. Та й усе військо цвіло, як макове поле, що простелилося серед зими перед Січчю, – тоді зо дві тисячі запорожців ходило на Тягиню. В обозі, окрім возів, навантажених усіляким добром – від килимів, хутра,

коштовних вин до срібного посуду й тютюну, були й полонені татари. За довгу дорогу вони змирилися з долею і тепер примруженими очицями зиркали на Січ, якою лякали їх змалечку. Ось вона стояла перед ними і дивилася на своє малинове військо, дивилася на Сірка, а Сірко дивився на неї, осіняючи себе хрестом». (В. Шкляр).

В-7. «Молодик підвівся, поправляючи на голові соболеву шапку-макітру, тихо відкашлявся в кулак і набрав повні груди повітря, але Сірко застеріг:

– Тільки правду кажи, бо ми тут на Січі уже набачилися всіляких пройдисвітів. – Кошовий чомусь подивився на гетьманського посланця Зуба, і його колючі очі в бурштинову крапочку взялися лихим блиском – там затріпотіли крильцями золоті мушки. – З такими в нас розмова коротка. А ти ж іще молодий, жаль буде, коли розгніваєш брехнею і Бога, і наше чесне товариство.

Хлопець зняв з голови шапку, притиснув її обіруч до грудей, і тут усі побачили, що на очі йому навертаються сльози». (В. Шкляр).

В-8. «Відтоді добра матуся почала дивитися на сина вовком.

Якщо ти, каже, ображатимеш дідуся, я тебе з дому вижену. Ну, сварилися, воювали, поки діло дійшло до крові. Раз прийшов до боярина Іллі Милославського німецький посол, сиділи вони в їдальні, полуднували. Малий трішки відхилив двері до їдальні, заглянув у щілину, а на столі такі гарні яблука на золотій тарелі! Він туди – і хап найбільше! «Сімеон! – закричав Ілля Милославський. – Так не культурно!» Німецький посол сидить, сміється: «Яке миле дитя!» – каже, а старий віслюк ні сіло ні впало вхопив Сьомку за вухо

і так крутонув, що був би відірвав, якби німець не оборонив». (В. Шкляр).

В-9. «Однак Симеон сказав, що він швидко звик до такого життя і воно йому навіть сподобалося. Мандрувати світом куди цікавіше, ніж нудитися в царських палатах. До того ж кульгавий Прокл і сліпий, однорукий Ілля виявилися чуйними людьми, набагато добрішими за пихатих бояр. Вони ділилися з Сьомкою останнім кусником хліба, купували йому на базарах льодяники, латали одежину, гоїли вавки, навіть залікували на нозі ту ядучу рану, що мамка-цариця пробила ножем. Сьомка позбувся порчі в крові, став зовсім здоровим. Прокл навіть намагався якось підправити йому праве вухо, яке розтягнув боярин Милославський, та це йому ніяк не вдавалося». (В. Шкляр).

В-10. «В академії Кирикові не сподобалося. Там теж навчання провадили мертвою мовою. Тільки до однієї додалася ще й друга – латинка. Кирик занудьгував. Він ще дужче переконався, що в цьому світі існує якась лукава змова. Люди мовби не живуть, а придурюються. Кривляються, як у вертепах та інтермедіях, що їх в академії ставили спудеї. Кирика не цікавили ні ті одноманітні вертепи з мальованими вусами та робленими з клоччя бородами, ні злодійські забави, коли спудеї налітали на чужі садки або й на ярмарки, де змагалися між собою, хто більше вкраде бубликів чи маківників.

Богун привіз Кирика на невеличкий острів, званий Жаб’ячим, що ховався далеко в плавнях, куди, здавалося, не ступала людська нога». (В. Шкляр).

Питання для самоконтролю

1. Які морфологійні ознаки властиві дієслову?

2. Яку систему дієслівних форм утворює дієслово у сучасній українській мові?

3. Які дієслівні форми називають дієвідмінюваними (предикативними)?

4. Які дієслівні форми називають недієвідмінюваними (непредикативними)?

5. Які граматичні категорії має дієслово?

7. Які граматичні категорії називають загальнодієслівними?

8. Яке значення передають дієслова доконаного виду?

9. Яке значення передають дієслова недоконаного виду?

10. Які дієслова виступають тільки у значення доконаного виду?

11. Які дієслова виступають тільки у значення недоконаного виду?

12. Як утворюються видові пари дієслів?

13. Які дієслова називають перехідними?

14. Які дієслова називають неперехідними?

15. Яку дію позначають дієслова у формі активного стану?

16. Яку дію позначають дієслова у формі пасивного стану?

17. На які семантичні групи поділяють у сучасній українській мові зворотні дієслова?

18. Які способи дієслова виділяють у сучасній українській мові?

19. Що виражає морфологійна словозмінна категорія часу дієслова?

20. Які парадигми утворюють особові форми дієслова?

ТЕМА: МОРФОЛОГІЙНИЙ РОЗБІР ПРИСЛІВНИКА

План

1. Категорійна семантика, морфологійні категорії, значеннєві розряди, синтаксична функція прислівника.

2. Лінгвістичний аналіз прислівників у сучасній українській мові.

3. Схема морфологійного розбору прислівника.

Література: 3,4,5,6,10,27,30,35.

Домашнє завдання

Завдання 1. Ознайомтеся та схарактеризуйте основні ознаки предикативних прислівників, визначених у статті :

Розгон В. В. Предикативні прислівники: проблемні аспекти // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. Вип. 27 / Головний редактор Царалунга Інна Богданівна; Хмельницький. 2023. С.173-179
http://apfp.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/5/2023/06/apfp-2023-n27.pdf

Завдання 2. Виконайте морфологійний розбір ужитих у тексті прислівників за схемою.

(***Схема морфологійного розбору прислівника:***

1. Аналізована словоформа.

2. Лексичне значення.

3. Граматичне значення (загальнокатегорійна семантика).

4. Частина мови.

5. Розряд і група за значенням :

– означальний (***якісно-означальний, способу дії, кількісно-означальний***);

– обставинний (***місця, часу, причини, мети***);

– предикативний;

– модальний.

6. Ступінь порівняння (***для якісно-означальних прислівників***).

7. Група за походженням :

а) первинний;

б) вторинний (***відіменниковий, відприкметниковий, відзайменниковий, відчислівниковий, віддієслівний, відприслівниковий***).

8. Морфемний аналіз.

9. Спосіб творення.

10. Синтаксична роль.

11. Вимова.

12. Правопис.

В-1. «Це був чистий розбишака-халамидник. Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив;

там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці» (В. Винниченко).

В-2. «Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз» (В. Винниченко).

В-3. «Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку і підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює – і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, вивертається, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!». Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму» (В. Винниченко).

В-4. «А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю» (В. Винниченко).

В-5. «Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов’язаною головою – вона не виносить бурі і завжди хворіє» (В. Винниченко).

В-6. «Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, – жалко їх. Але хлопці вже коло ганку…

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки

його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді» (В. Винниченко).

В-7. «Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед» (В. Винниченко).

В-8. «По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!...

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді пливала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, – так вертіло там воду» (В. Винниченко).

В-9. «А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика.

Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника» (В. Винниченко).

В-10. «Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати камінням у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. …

…Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині. Жилаве,

упинив її батько Толин і підняв Федька» (В. Винниченко).

Питання для самоконтролю

1. Яка категорійна семантика властива прислівнику?
2. Які морфологійні ознаки характерні прислівнику як частині мови?
3. Які синтаксичні функції виконують прислівники у реченні? Приклади доберіть із творів художньої літератури.
4. На які чотири розряди за значенням поділяють прислівники у сучасній українській мові?
5. Які прислівники називають означальними? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

6. На які групи поділяють означальні прислівники у сучасній українській мові? Приклади кожної групи доберіть із творів художньої літератури.

7. Які форми ступенів порівняння утворюють від якісно-означальних прислівників?

8. Які прислівники називають обставинними? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

9. На які групи поділяють обставинні прислівники у сучасній українській мові? Приклади кожної групи доберіть із творів художньої літератури.

10. Які прислівники називають предикативними (безособово-предикативними)? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

11. Які прислівники називають модальними? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

12. Що називають адвербіалізацією? Відповідь проілюструйте прикладами із творів художньої літератури.

13. Які зміни відбуваються в адвербіалізованих словоформах?

14. Які правила правопису прислівників виділяють у сучасній українській мові?

Таблиця 1.

Прислівник як частина мови

Прислівник – «це повнозначна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, стану чи ознаку іншої ознаки» [ГУМ, 2010, С. 288].

Прислівник – «це самостійна незмінна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії «статична ознака іншої ознаки», що є синтаксично зумовленою» [СУЛМ, 2013, с. 449].

Прислівник є засобом вираження ознаки :

– дії, стану, вираженої дієсловом (*Одужавши, спортсмен братиме участь у змаганнях)*;

– якості, вираженої прикметником (*Розцвівся пишно мій садок* (М. Вороний);

– предмета, що позначається іменником (*Вона полюбляла прогулянку пішки* та ін.);

– іншої ознаки, вираженої прислівником (*Його літак згорів ущент* (П. Воронько).

Від інших частин мови прислівники відрізняються своїми суфіксами :

-о : *швидко, весело, ніжно, шумно, легко*;

-и : *мовчки, по-батьківськи, по-хижацьки*;

-е : *гаряче, блискуче, рішуче, вдруге, усоте*;

-ичі, -ічі : *утричі, тричі, вдвічі*;

-ом : *гуртом, разом, галопом*;

-ці : *назирці, наодинці, нахильці*;

-ох : *утрьох, удвох, усімох*;

-а : *зліва, згорда*.

Особливістю морфологійного складу прислівників є співвіднесеність з усіма частинами мови, зокрема:

з іменниками (*восени, взимку, влітку, стовпом (стояти)* та ін.);

з прикметниками (*по-доброму, гаряче, направо, сміливо* та ін.);

з числівниками (*утричі, уп'ятеро, удесятеро, удруге* та ін.);

із займенниками (*по-своєму, по-твоєму, там, скрізь* та ін.);

з дієсловами (*мовчки – мовчати; бігом – бігти* та ін.).

Ця співвіднесеність вказує на походження їх як класу адвербіальних (придієслівних) слів.

Таблиця 2.

Розряди прислівників за значенням

У значеннєвому поділі прислівників переважає синтаксичний класифікаційний принцип: диференційні (смислорозрізнювальні) ознаки відповідних розрядів ґрунтуються на тому семантико-синтаксичному відношенні, яке виникає між дієсловом і синтаксично залежним від нього прислівником.

У сучасній українській мові прислівники поділяють на такі лексико-граматичні розряди:

означальні / атрибутивні, власне характеризувальні, способу дії – позначають властивості, якості, спосіб дії, інтенсивність вияву процесуальної або непроцесуальної ознаки;

обставинні / обставинно-характеризувальні – виражають носія ознак місця, часу, причини, мети та інших обставин;

предикативні – виражають стан навколишнього середовища, фізичний стан живих істот тощо;

модальні – значення необхідності, повинності, можливості тощо.

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Мета синтаксичного розбору – поглиблювати розуміння структури словосполучення, простого, ускладненого і складного

речення, з’ясовувати специфіку синтаксичних зв’язків і відношень у словосполученні і реченні.

План

1. Внутрішньосинтаксична структура простого речення.
2. Синтаксичний розбір простого двоскладного речення.
3. Синтаксичний аналіз односкладного речення.
4. Синтаксичний розбір простого речення, ускладненого:
   а) однорідними членами речення;
   б) відокремленими означеннями;
   в) відокремленими прикладками;
   г) відокремленими обставинами;
   г) відокремленими додатками.

Література: 4,5,9,10,11,12,13,14,15,16,18,21,22,23,24,26.

Домашнє завдання

І

Завдання 1. Із творів художньої літератури випишіть 12 односкладних речень (різних видів), визначте види їх та форми вираження головного члена.

Завдання 2. Із творів художньої літератури випишіть прості речення, ускладнені:

а) дієприкметниковим зворотом (5 речень);

б) дієприслівниковим зворотом (5 речень);

в) однорідними додатками (5 речень).

Три речення (за вибором) розберіть за схемою.

(Схема розбору простого ускладненого речення :

1. Тип за кількістю граматичних основ (просте / складне). 2. Тип за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*). 3. Тип за інтонаційним оформленням (окличне/ неокличне). 4. Тип за характером предикативних відношень (*стверджувальне / заперечне*). 5. Тип за структурою граматичної основи (двоскладне / односкладне). 6. Тип за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (*поширене / непоширене).* 7. Тип за наявністю (відсутністю) обов'язкових членів речення (*повне / неповне*). 8. Тип за наявністю (відсутністю) засобів ускладнення (*неускладнене / ускладнене*). 9. Пунктуація. 10. Аналіз головних і другорядних членів речення: а) пояснюване слово; б) запитання; в) аналізоване слово; г) член речення, різновид його; ґ) засіб вираження; д) тип синтаксичного зв'язку. 11. Засоби ускладнення.).

II

Завдання 1. Випишіть із тексту односкладні речення та виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

(*Схема синтаксичного розбору односкладного речення :*

1. Тип односкладного речення за способом морфологійного вираження головного члена (*дієслівне, іменне*). 2. Різновид дієслівного односкладного речення (*означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне*). 3. Тип односкладного речення за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (*поширене / непоширене).* 4. Тип речення за наявністю / відсутністю засобів

ускладнення (*неускладнене / ускладнене*). 5. Тип речення за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*). 6. Характер речення за інтонаційним оформленням (*окличне / неокличне*). 7. Пунктуація.).

В-1. «Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі хрустально. Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Пити й п'яніти хочеться. Ліси загорілись пожежею, горіли не стліваючи. Полум'яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами» (Улас Самчук).

В-2. «Маленька Марія йшла вже з життям. Не раз прокинеться від сну, нап'ється з материного лона пахучого напою і наповняється радістю... Белькоче, піднімає до самого носа ноженята, завзято пацає ними, розчепірює ледь помітні пальченята, а руками ловить щось настирливе перед очима. Стільки праці, простору. Таке чудесне й смачне молоко!..» (Улас Самчук).

В-3. «Вмоститься «на луці» і що ж?.. Отак сидіти спокійно і слухати, як тато дихає, дивиться, як поволі жує, як ворушиться його борода і моргають вуса. О ні! Нащо ж тоді ті вуса і та борода такі великі й такі м'які? Так і просяться запустити у них рученята і потягати як слід. І Марія береться за свою працю. Що їй до того, що тато втомлений? Він крутить головою і мовчить, ніби зовсім нічого не зауважує. Сильний тато, добрий тато» (Улас Самчук).

В-4. «Минуло багато днів. Кожного з них Марія кликала й чекала маму, але сходило сонце, Марія лягала спати, вставала – нема

й нема. Поволі почала забувати. Жила у тітки Катерини. Де ж подінеться сирота? Забрала, і спочатку нічого було. Добра, лагідна. Але ж не може людина вічно бути доброю і лагідною, а ще коли маєш п'ятеро крикливих ротів. Всі хочуть обов'язково щодня їсти, треба тому чоботята, тому штаненята, те ногу розбило, того напав коклюш. Дядько Тить кошлає велику свою чуприну.

– Ай-яй-яй-яй! Що я з ними буду робити? Заїдять!.. – Бігає, рве, де може, латає діри, запихає роти... І тоді Марія відчула своє сирітство» (Улас Самчук).

В-5. «У дев'ять років Марія почала самостійно жити. Пішла у найми до Мартина Заруби. Господар порядний. Марію мили, чесали, відкормлювали. За це пасла літом дванадцятеро худоби, зимою носила воду, підстеляла в хлівах, помагала прясти вовну, клоччя, пряла на мішки вал і мотала клубки.

Марія швидко росла. На дванадцятій весні відчула дівочий сором і при зустрічі з хлопцями опускала на очі довгі чорні вії. Дивляться, задивляються, і кожний:

«О, це буде дівка!..» (Улас Самчук).

Завдання 2. Випишіть із тексту прості речення, ускладнені відокремленими означеннями, і виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

В-1. 1. «Ти ще виболюєш болем, ти ще роздерта на шматки, та вже, крута і непокірна, ти випросталася для волі» (В. Стус). 2. «Висока могила-курган здіймається неподалік серед розриву хлібів, оборана, неторкана, в сивих полинах» (О. Гончар). 3. «Він

придержав коня і, прищуривши очі, любувався горою, правду кажучи, було чим полюбуватися» (Панас Мирний). 4. «Сонце таке сліпуче тут світить, ніби ти опинився на якійсь уже іншій, ближчій до сонця, планеті» (О. Гончар). 5. «Чисте, прозоре повітря хвилюється рожевим світом, і чорна тінь неосвічених місць ще краще одрізняє ясну сторону» (Панас Мирний).

В-2. 1. «Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ» (Григорій Тютюнник). 2. «І дощами вмиті журавлі відлітають у тривожний дальній шлях» (А. Малишко). 3. «Велична гора, дивовижна картина!» (Панас Мирний). 4. «Я кину все. Я вірю в кілометри – обвітрені, задихані і злі» (Л. Костенко). 5. «Доноситься з блакиті, мов мелодія флейти, голос жайворонка» (Панас Мирний).

В-3. 1. «Чисте, прозоре повітря хвилюється рожевим світом, і чорна тінь неосвічених місць ще краще одрізняє ясну сторону» (Панас Мирний). 2. «Цей князь дбав про просвіту рідної землі, кохався в книгах, вільно володів п’ятьма мовами» (М. Слабошпицький). 3. «Веди мене, дорого правоти, як не мені, дай іншому дійти на тихі води і на ясні зорі» (Д. Павличко). 4. «Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю» (О. Довженко). 5. «І двадцять три роки, подвоєні в тінях на худому обличчі, у зморшці на чолі, немов зреклись своїх прав, зсушили молодість...» (М. Коцюбинський).

В-4. 1. «Осіннє червоно-жовте березове листя дрожало безнастанно на лагіднім вітрі і набирало при західнім сонці рішуче

кривавої краски» (О. Кобилянська). 2. «Тільки злетіть не змогли, не зуміли: переплутались крила» (Л. Костенко). 3. «Зболений ранніми болями, одержимий жагою любові до матері-Батьківщини, він виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому» (О. Гончар). 4. «Попадало додолу покручене, зчорніле листя» (М. Коцюбинський). 5. «Дорога лежала під хмарами тиха, упокорена, заслана м'ятою-перем'ятою піщаною потертю, поля не засіяні і не волочені, сумовито-зобиджені» (Ю. Збанацький).

В-5. 1**. «**Нехай не ятрять прикрощі душі, нехай квітує щирість поміж нами» (М. Луків). 2. «Високої істини хай не торкнеться іржа!» (Б. Олійник). 3. «Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур'яном» (О. Довженко). 4. «Недоступна кропива, обважніла насінням, немов бджола пергою, хазяйновито шепталась по своїх летовищах» (М. Коцюбинський). 5. «Високий, стрункий, білявий; блакитні очі, притомлені трохи; темна сорочка, широкий пояс – такий приїхав він в город» (М. Коцюбинський).

Завдання 3. Випишіть з тексту прості речення, ускладнені відокремленими обставинами, та виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

В-1. «І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. Він вибігає десь від «Й.С.» і, задерши голову, стурбовано мчить очима від вагона до вагона, – чогось шукає. Так він довго жене попри низку понурих, герметично закритих, рудих коробок, тих, що кожен з них «на сорок чєлавєк ілі восемь лашадєй», і нарешті коло середнього вагона зупиняється. Відсапується якусь мить. А тоді,

задерши голову до загратованої діри, владно гукає в гроно мерехтливих очей і блідих облич, що поприлипали, мов паперові, до грат» (Іван Багряний).

В-2. «Він уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь, і прогримівши над широченним Амуром. Він ішов туди, де кінчається земля. Пролітав через кряжі інших гір, полохав інші, ще не бачені нетрі, проходив останні безконечні тунелі... Днями було видно, як красувалась і цвіла земля, розливаючись морем квітів. По них блукали розпучливо очі тих, що мали щастя припасти до грат... Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір та гребенястих лісів. Блакитні широкі долини розстелялись і крутились казково, вкриті буйними травами, квітами, свічадами озер...» (Іван Багряний).

В-3. 1**. «**Лунають радісні пісні пташок, переплітаючись зі співом срібного струмочка» (Панас Мирний). 2. «Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба» (М. Коцюбинський). 3. «Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас» (В. Симоненко). 4. «Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...» (М. Коцюбинський).

В-4. 1. **«**Проноситься пустун-вітерець, перешіптуючись з бруньками-немовлятами, соковитим салатовим листячком» (Панас Мирний). 2. «..Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре

слово їй мовте» (М. Слабошпицький). 3. «Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду!» (О. Кобилянська). 4. «Любив я, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо» (О. Довженко). 5. «Він зрозуміє, що ця байдужість страшніша за стогони й сльози» (М. Стельмах).

В-5. 1. «Ліс починає нове життя, зодягнувшись у пишнобарвний одяг» (Панас Мирний). 2. «Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамоти цю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця…» (М. Слабошпицький). 3. «Було, вийду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся» (Марко Вовчок). 4. «Хапаючись руками за груди, за одвірки, за двері, сліпнучи од сліз і горя, вона якось вибралась із хати, за якою стугоніла хвиля» (М. Стельмах). 5. «Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина ввесь у море лісових згуків...» (М. Коцюбинський).

Питання для самоконтролю

1. За якими ознаками здійснюють класифікацію простих речень у сучасній українській мові?
2. Які речення називають двоскладними?
3. Які члени речення складають предикативне ядро двоскладного речення?
4. Які типи другорядних членів речення виділяють у сучасній українській мові?
5. Які речення називають односкладними?

6. Які типи односкладних речень залежно від способу морфологічного вираження головного члена виділяють у сучасній українській мові?

7. Які односкладні речення називають номінативними? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

8. Які односкладні речення називають означено-особовими? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

9. Які односкладні речення називають неозначено-особовими? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

10. Які односкладні речення називають узагальнено-особовими? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

11. Які односкладні речення називають безособовими? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

12. Які односкладні речення називають інфінітивними? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

13. Які речення називають неповними?

14. Які речення називають еліптичними?

15. Яке речення називають простими ускладненими?

16. Які засоби ускладнення виділяють у сучасній українській

ТЕМА : СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

План

1. Структурні ознаки складносурядного речення.

2. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.

3. Класифікація складносурядних речень.

4. Схема синтаксичного розбору складносурядного речення.

Література: 4,5,9,10,11,12,13,14,15,18,21,22,23,24,26.

Домашнє завдання

Завдання 1. Випишіть із творів П. Загребельного складносурядні речення з різними типами сполучників (по два речення з кожним типом).

Завдання 2. Виконайте синтаксичний розбір складносурядного речення за схемою.

(***Схема синтаксичного розбору складносурядного речення:***

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 4. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (*відношення переліку, послідовності подій*...). 5. Тип за структурними особливостями конструкції (*відкрита / закрита*). 6. Тип за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*). 7. Тип за інтонаційним оформленням (*окличне / неокличне*). 8. Пунктуація між частинами складносурядного речення. 9. Лінійна та графічна схеми речення. 10. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення).

В-1. 1. «Владика сказав посланцям промову, і вся процесія рушила через Золоті ворота до святої Софії»(І. Нечуй-Левицький). 2. «Митрополит, одправивши молебень, привів до присяги козаків та городян, а сам «од жалю умлівав», а все духовенство «за сльозами світа не бачило», – як записав тодішній літописець» (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. «Її повний, делікатний вид неначе був обведений білими рамками з білого пуху та срібла, і саме лице її було біле, як біла лелія, а повні рум'яні уста червоніли на морозі, як листочки троянди» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Виговський сів за стіл, а з його думки не виходила несподівана зустріч з якоюсь незнайомою чарівною панною» (І. Нечуй-Левицький).

В-3. «Низька світличка, обставлена по-старосвітському, стала веселіша, і Виговський, добре поснідавши, пішов в кабінетик одягатись» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Катерина попросила їх сісти на канапці, а сама присунула дзиглик до канапи і сіла з шиттям проти їх» (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. «Того дня міський бурмістр з райцями, війт з лавниками та ремісничі цехи давали посланцям обід в міській ратуші, і Виговському треба було для церемонії та пошани стрінути посланців перед ратушею» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Незабаром наймичка накрила стіл простою сільською скатертю з червоними перетичками, а Катерина внесла полумисок з пирогами, а другий – з сметаною, поставила тарілку холодної смаженої риби і вийняла з шафи

чудернацького синього здорового ведмедя з старим медом…» (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. «Оце, вертаючись з Подолу, я несподівано стрів їх обох на улиці отут недалечко, і мій кінь трохи притрусив їх снігом з-під копитів» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Олеся стала сміливіша, розговорилась з Іваном Остаповичем, але все була поважна і навіть гордовита» (І. Нечуй-Левицький).

В-6. 1. «Олеся та брат її Михайло, од першої Богданової жінки, князівни Соломирецької, зостались православні, а дві її зведенючки-сестри од другої Богданової жінки – католички Францкевичевої – стали католичками» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Любецька була ввічлива до Івана Остаповича, делікатна в розмові, ласкава на словах, але, прощаючись з Іваном Остаповичем, не запросила його до себе в гості» (І. Нечуй-Левицький).

В-7. 1. «З’явились пісні пироги з гречаною кашею та з грибами, борщ з карасями, а потім стіл аж захряс під варениками, мнишиками в сметані, пампушками, шуликами з маком та медом і маковниками» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Олеся засоромилась, стала червона, як калина, і очі спустила додолу, одначе не спротивилась і тричі поцілувалась з ним» (І. Нечуй-Левицький).

В-8. 1. «Він похилив голову, а думи за думами тихо йшли одні за другими, одна другу викликаючи серед мертвої самітності» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Князь покликав його до своєї ложі, і князівна Розалія подала йому букет з рож, дорогий золотий кубок, потім зняла з себе дорогий шовковий шарф, перев’язала йому через плече, а на

тій перев'язі почепила меч з золотим держалном» (І. Нечуй-Левицький).

В-9. 1. «Правда, я з небагатих шляхтичів, але кожний шляхтич шляхтичеві рівня» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Узькі, високі й зверху гострі вікна пускали мало світа в довгу світлицю, а кругленькі шибочки з червоного й синього скла вгорі вікон кидали в світлицю темнуваті сутінки, і в світлиці од їх ставало ніби ще темніше» (І. Нечуй-Левицький).

В-10. 1. «Ця головка, завбільшки з добрий запорозький кулак, вирячила на їх зачудовані очі, а потім маленькі ручки одчинили скрипучі двер»і (І. Нечуй-Левицький). 2. «Багато молодих рицарів наїздило в палац, багато їх сваталось за Розалію, але вона ні за кого не хотіла виходити заміж» (І. Нечуй-Левицький).

Питання для самоконтролю

1. Яке речення називають складносурядним ?
2. Які ознаки характерні складносурядним реченням ?
3. Які засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень ?
4. Які різновиди складносурядних речень виділяють у сучасній українській мові ?
5. Які семантико-синтаксичні відношення властиві складносурядним реченням, предикативні частини яких поєднані :
   - єднальними сполучниками ;
   - приєднувальними сполучниками ;
   - зіставно-протиставними сполучниками ;

– розділовими сполучниками ;

– пояснювально-уточнювальними сполучниками ;

– градаційними сполучниками.

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

План

1. Будова складнопідрядного речення.
2. Засоби зв’язку предикативних частин складнопідрядних речень.
3. Класифікація складнопідрядних речень.
4. Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення.

Література: 4,5,9,10,11,12,13,14,15,18,21,22,23,24,26.

Домашнє завдання

Завдання 1. Випишіть із творів В. Шкляра складнопідрядні речення, предикативні частини яких поєднані різними типами сполучників (по два речення з кожним типом).

Завдання 2. Випишіть із тексту складнопідрядні речення та виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

(*Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення:*

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3.

Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 4. З'ясування типу за співвідношенням головної і підрядної частин (одночленне/двочленне). 5. Визначення типу за семантико-синтаксичними відношеннями (*означальне, з'ясувальне, умови…).* 6. З'ясування типу за місцем підрядної частини по відношенню до головної. 7. Визначення типу за метою висловлювання *(розповідне, питальне, спонукальне)*. 8. Встановлення типу за інтонаційним оформленням (*окличне / неокличне)*. 9. Пунктуація між частинами складнопідрядного речення. 10. Лінійна та графічна схеми речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.).

В-1. «За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк.

А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чиїсь таляри, чиїсь щерблені стріли і щерблені кості.

О пам’ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулись? Бо й тепер од печалі сивіє жито над Ханським і Чорним шляхами, бо й тепер є татарські броди й козачі могили. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах» (М. Стельмах).

В-2. «О наші передчасно посивілі матері, із сапкою в руках, із серпом на плечі та болючою в очах югою. Ви не проходили гімназій, ні вищих, ні нижчих шкіл. Вашою єдиною школою і книгою була книга землі, зерно у землі, сонце над землею, і діти біля персів, і діти біля ніг.

Золоте Відродження змалювало людству мадонн. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини?

Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?..» (М. Стельмах).

В-3. «Це не любов, а неясна тривога материнства приходила до неї раніше любові. Не раз ця тривога материнства передчасно підштовхує дівчину до того, що не стало коханням. Це підсвідоме відчувала й Оксана і дедалі частіше вечорами дивилася на татарський брід, на дорогу за бродом і на Чумацький Шлях над світом.

Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах. І хтось же повинен прийти звідти, сказати несказане, розбудити те, що вже, немов дитя, полохливо ворушилося під серцем. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос, щоб по ньому хтось прийшов до неї» (М. Стельмах).

В-4. « Коли і по селах люди поволеньки потягнулися до книги, до вченого слова, до науки, до них із міста приїхав хмаробровий статурний агроном. З його засмаглого обличчя, либонь, ніколи не сходило літо, а з чорних очей допитливість. Розповідали, що він цілими днями придивлявся до заростих пирієм дядьківських нивок та все розмовляв з хліборобами, як хоча б подвоїти вражав. Легко сказати – подвоїти! Як уродить, то вродить, а як ні, то що? Та Ярослав Хоролець вірив, що й на бідняцькому полі вродить не тільки золота пшениця, але й краща доля, і до цеї навертав інших, тому й стрічали його одні усміхом, другі – шипінням. Уперше вона побачила його в своїх сусідів Гримичів, де зібралися на раду хлібороби з присілка. І чи то запальне слово, чи то сміливі очі його стривожили, збентежили дівчину. Тихцем вона зайшла до Гримичів, тихцем і вийшла від них, та не було вже спокою біля її серця» (М. Стельмах).

В-5. «Біля вітряка, що стояв па пагорбі», підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і амовницьки поглядав

на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спокійніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття. Чи не Стах просвіщає їй доріжку?

Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилась постать людини. Доброї чи лихої? Оксана завмерла, а далі не повірила сама собі: назустріч ішов Ярослав. З несподіванки він вражено зупинився, спохмурнів. Але в дівочих очах просвічувалась не провина, а сама любов. Значить, Оксані так гарно було з кимось зустрічати нічку, що навіть збентеження не лягло на її обличчя» (М. Стельмах).

Питання для самоконтролю

1. Які речення вважають складнопідрядними ?
2. Як називають залежну частину складнопідрядного речення ?
3. Як називають частину складнопідрядного речення, якій підпорядковується підрядна ?
4. Які засоби зв’язку між предикативними частинами складнопідрядних речень ?
5. Які принципи класифікації складнопідрядних речень у сучасній українській мові ?

6. Які структурно-семантичні типи складнопідрядних речень виділяють у сучасній українській мові ?

7. Які типи складнопідрядних речень відносять до речень нерозчленованої структури ?

8. Які складнопідрядні речення нерозчленованої структури називають присубстантивно-атрибутивними ?

9. Які складнопідрядні речення нерозчленованої структури називають займенниково-співвідносними ?

10. Які складнопідрядні речення нерозчленованої структури називають з’ясувальними ?

11. Які типи складнопідрядних речень відносять до речень розчленованої структури ?

12. Які характерні ознаки властиві складнопідрядним реченням розчленованої структури з підрядними :

- часу ;
- умови ;
- мети ;
- причини ;
- місця ;
- порівняльними ;
- допустовими ;
- наслідковими;
- супровідними ?

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

План

1. Граматична організація безсполучникових складних речень.

2. Засоби зв'язку предикативних частин безсполучникового складного речення.

3. Класифікація безсполучникових складних речень.

4. Синтаксичний розбір безсполучникового складного речення.

Література: 4,5,9,10,11,12,13,14,15,18,21,22,23,24,26,

Домашнє завдання

Завдання 1. Обґрунтуйте пунктуацію між предикативними частинами складних безсполучникових реченнях.

В-1. 1. «Данило Виговський, високий сухорлявий чоловік з гострими розумними очима, осміхнувся з-під пухких довгих вусів одним кінцем рота, скрививши уста навскоси; він знав, що Іван Остапович не любить московських бояр як людей грубих і неосвічених і готовий підіймати їх на сміх» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Подивився я на хати – нема в мене хати» (Т. Шевченко). 3. «Повечорів мій день, туман поле ясне укриває, я дивлюсь, хвилюючись, навколо, – мені треба поспішати» (О. Довженко). 4. «Річка текла серед білих пісків, піски сяяли, сонце засліплювало, ліси чипіли зеленим, піском заносило шелюги, лози, поодинчі дерева й цілі діброви, – загортало, засмоктувало, а води пречисті

текли собі далі й далі, мов обіцянка безсмертя». (П. Загребельний). 5. «Мене нищили в своїх писаннях усі справоздавці мого часу, і не важило, ворожі вони були чи прихильні, – я народжувався й гинув навіть у народному слові, в піснях поетів і на сторінках книг, які будуть написані ще й через віки» (П. Загребельний).

В-2. 1. «Тьмяніє золото, іржавіє булат, кришиться мармур, і граніт розтріскується, смерть витає над усім сущим, тільки дух безсмертний, а з ним гнів і печаль, добро й милосердя, непокора й слово». (П. Загребельний). 2. «Продержались з тиждень морози – земля закляла, як кістка» (П. Мирний). 3. «Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася кротості трав – добридень я світу сказав» (П. Тичина). 4. «Не ждучи пролиття гніву коронного, зібрав я свою субстанцію, закульбачив коня і вприснув за брами в широке поле». (П. Загребельний). 5. «Врешті забовваніла задощена церковця, покинута Богом і людьми, поставлена не знати ким і коли на краю плавнів – чи то для пастухів, чи для заблуканих душ» (П. Загребельний).

В-3. 1**. «**Людство не усвідомить себе як єдине ціле – не буде йому добра» (О. Гончар). 2. «Здавна в Кавунівці так повелося: старі дома, а молодь здебільшого на марганцях» (О. Гончар). 3. «Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо» (М. Коцюбинський). 4. «Передні служебники вже зіскакували з коней; один підбіг до мого вороного, взяв його за вуздечку». (П. Загребельний). 5. «Не завертала в той двір жодна корова (та й

підпасичі малі не закручували в той бік коров'ячих хвостів), не було видко на споришеві жодних слідів, нічиї ноги не протоптували там стежечок, – покинутість, знищеність, запустіння». (П. Загребельний).

В-4. 1. **«**Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне» (П. Тичина). 2. «Вночі несподівано задув північний вітер, небо скоро затяглося хмарами» (О. Гончар). 3. «А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло» (Л. Глібов). 4. «Ще не знаючи тої жінки, я вже знав її, вмить згадалася дивна розмова з служебником Киселевим, старим шляхтичем Здуневським, моя нехіть і моя байдужість до сказаного ним і до його незвичної просьби – тепер все це сплелося з цією жінкою, а ще з її дитям, яке було, власне, ще чужіше за матір і ще віддаленіше для мене». (П. Загребельний). 5. «Я показав рукою, джура підвів коня, я ще раз вклонився пані Раїні і вже був у сідлі». (П. Загребельний).

В-5. 1. **«**Погаслі вечірні вогні: усі спочивають у сні…» (Леся Українка). 2. «Старий присувається до вікна, зазира в середину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості – учитель та селяни» (М. Коцюбинський). 3. «А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло» (Л. Глібов). 4. «Ніч уже налягла на землю, завмирали голоси й гуки, чутно тільки зітхання притишені, та писк пташиний, та якісь шерехи й пошуми, ще пахло смачними димами, але вже ледь - ледь, вже й не запахи, а тільки згадка про них, та якою ж мала бути болісною для всіх безпритульних, голодних, покинутих…» (П. Загребельний). 5. «Рука моя тяжко лягла на руків'я шаблі, вже перед очима металися мені розлякані мерзенні купці,

літали шальові паси, гаптовані сріблом і золотом, сорочки з цупкого полотна, сукняні й парчеві каптани, свити з розрізними рукавами й відлогами, кінські й волячі шкури, овечі хутра, двосічні ножі, кольчуги, кінська збруя, перекидалися ятки, горіли крамнички – кара спокусникам і розпусникам, кара, кара!» (П. Загребельний).

Завдання 2. Випишіть із роману В. Шкляра «Маруся» 3 безсполучникових складних речення з різними типами відношень і виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

(***Схема розбору складного безсполучникового речення:***

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (*часу, причини, мети...*). 6. Тип за структурними особливостями конструкції (*однотипні / різнотипні*). 7. Тип за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*). 8. Тип за інтонаційним оформленням (*окличне / неокличне*). 9. Пунктуація між частинами складного безсполучникового речення. 10. Лінійна схема речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.)

ТЕМА: ПУНКТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

План

1. Пунктуаційний аналіз простих речень.
2. Пунктуаційний аналіз складних речень :
   а) пунктуація у складносурядних реченнях;
   б) пунктуація у складнопідрядних реченнях;
   в) пунктуація у безсполучникових реченнях.

Література: 4,5,6,8,9,10,11,12,13,14,18,21,22,23,24,26.

Домашнє завдання

Завдання 1. Виконайте пунктуаційний аналіз простих речень за схемою.

(***Схема пунктуаційного розбору простого речення*** **:**

1. Прочитати просте речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (*при усному аналізі*), або записати речення (*при письмовому аналізі*). 2. Назвати і позначити пунктограми. 3. З'ясувати типи розділових знаків: а) за способом уживання: одиничні чи парні; б) за повторюваністю (*для одиничних*): повторювані чи неповторювані; в) за функціональним призначенням: *роздільні / видільні*; г) за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам: *нормативні / індивідуально-авторські*; ґ) за здатністю мати пунктуаційний варіант (*для нормативних*): *безваріантні / варіантні.* 4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний чи функціонально-стилістичний. 5.

Аргументувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами).

В-1. 1. «Притулившись до верби з підмитим корінням, вона довго-довго не відходила від татарського броду» (М. Стельмах). 2. «Час налягав на неї, охоплював її душу, охоплював усе довкола...» (М. Стельмах) 3. «На Оксану одночасно, мов заметіль, обвалились давня дівоча ніч любові і оцей призахідний день удовиної печалі» (М. Стельмах). 4. «На щастя, козацька мати Богородиця прийшла запорожцям на поміч ще до повернення кошового» (В. Шкляр). 5. «Усі троє старшин втупилися у праве вухо молодика, вдвічі більше за ліве, гадаючи, що то і є той знак, але тут-таки кожного з них узяв сумнів» (В. Шкляр).

В-2. 1. «А Володимир з вербовою палицею в руках уже заходить у нашумовану воду й так придивляється до крижин, мов щось вичитує з них» (М. Стельмах). 2. «Спираючись обома руками на палицю, він злітав вгору й легко спускається на крижину, нахиляє її, лякається…» (М. Стельмах) 3. «І тепер Володимирові не жаль себе, тільки мами жаль» (М. Стельмах). 4. «Не з руки було нам чинити всупереч повелінню самого государя-царевича до приходу Сірка, нашого славного кошового, бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде» (В. Шкляр). 5. «Гетьман Самойлович писав, як завжди, одне й те саме» (В. Шкляр).

В-3. 1. «Вдома Оксана загнала Стаха й Володимира на простору піч, кинула їм білизну переодягтися, потім напоїла чаєм з малиною і суницями, нагодувала, вклала спати Миколку та й взялася

за мокру одежу» (М. Стельмах). 2. «Вранці, уже зготувавши снідання і випровадивши дітей з хати, Оксана раптом побачила химерну сорочку, пошиту з рибальської Ітки…» (М. Стельмах). 3. «І, страхаючись зими, Оксана рідше йшла на роботу в колгосп, більше пропадала в лісах, збираючи то кислиці, то гриби, то жолуддя» (М. Стельмах). 4. «Кошовий раптом підвівся, скинув шапку і вклонився молодикові» (В. Шкляр). 5. «Сірко, закусивши качиним крилом, натоптав череп'яну люлечку, викресав вогню і пакнув жовтим димком» (В. Шкляр).

В-4. 1. «Магазаник несхвальне покрутив головою, зітхнув і якийсь час мовчки снував по хаті, споряджаючи старий, теж панський, стіл» (М. Стельмах). 2. «Ковбаска, справді, була на славу, та пахла не так гілками, як мигдалевим цвітом черешні, і танула в роті» (М. Стельмах). 3. «Парубок, темніючи, вже без надії шукав її очей, її суду і якось наосліп підійшов до неї» (М. Стельмах). 4. «На обідку сережки внизу темніла вишнева краплина ґранату, а по її боках тулилися дві дрібніші перлини» (В. Шкляр). 5. «Відтоді добра матуся почала дивитися на сина вовком» (В. Шкляр).

В-5. 1. «І тоді Стьопочка загуркотів дерев'яним засувом, задзвенів ланцюгом, брязнув защіпкою, просунув з дверей підкучерявлену, мов кущ перекотиполя, голову й пильно оглянув покупця спочатку настороженим, а далі хитреньким, чижикуватим поглядом» (М. Стельмах). 2. «Ось дві машини доїхали до перехрестя і теж стишили хід, повертаючи в ліс» (М. Стельмах). 3. «Утомлений, закривавлений, він якось дійшов до своєї нової оселі» (М. Стельмах). 4. «Він ухопив золоту тарелю (яблука розкотилися по всій їдальні) і

щосили торохнув Іллю Милославського по голові!» (В. Шкляр). 5. «Ні цар Олексій Михайлович, ні цариця Мар’я Іллівна, ніхто, окрім стряпчого, не міг знати про таку підміну» (В. Шкляр).

В-6. 1. «Насторожений Стьопочка аж заграв м'язами, одразу розчинив сінешні двері, потім накинув па них ланцюг і сухо грюкнув засувом» (М. Стельмах). 2. «І раптом ще не видимі машини повіяли йому не бензином, не теплом моторів, а ніжним хмелем зерна» (М. Стельмах). 3. «Скрадаючись, він дійшов до крайнього перед узбіччям дубадовговіка, вріс у нього» (М. Стельмах). 4. «Ошелешений Прокл визволив бороду з-під коліна, звівся на тонкі тремтячі ноги і теж затулив обома руками свого дармовиса» (В. Шкляр). 5. «Врешті-решт зодяглися, кинули на плечі торби, перехрестилися й потягли в далеку дорогу, бо їм, правду кажучи, давно годилося бути в Архангельську» (В. Шкляр).

В-7. 1. «Стах відокремив закривавлене зерно, вийшов із ним на городець, узяв лопату та й, згинаючись, почав копати грядку на ячмінь» (М. Стельмах). 2. «І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій» (М. Стельмах). 3. «Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія?» (М. Стельмах). 4. «Чи справді чоловік розумніший за звірів або бджолу?» (В. Шкляр).

В-8. 1. «Цієї ночі, у колі святих і грішних, Данило довго-довго не міг ні заснути, ні знайти собі місця» (М. Стельмах). 2. «Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг» (М. Стельмах). 3. «А ось і перша бджола, шукаючи поживи, золотим жолудцем упала на мачушник, забриніла йому ранкову пісню і

почала набирати пилок у свої кошики» (М. Стельмах). 4. «Чи можна вгадувати чужі думки?» (В. Шкляр). 5. «Кирика не цікавили ні ті одноманітні вертепи з мальованими вусами та робленими з клоччя бородами, ні злодійські забави, коли спудеї налітали на чужі садки або й на ярмарки, де змагалися між собою, хто більше вкраде бубликів чи маківників» (В. Шкляр).

В-9. 1. «У такі дні він згадував свого тата на здибленому коні, згадував і коло святих і грішних у старій церковиці та й, згнітивши свої болі, ще упертіше осягав мудрість книг, вивчав закони спадної і підвищеної родючості землі, силу сортів або йшов у завіяну діброву чи в маленьку теплицю Максима Петровича…» (М. Стельмах). 2. «Врослі в камінь деревця весною цвіли пухнастим цвітом, а восени червоніли гронами ягід.» (М .Стельмах). 3. «А може, ще раз сходити до неї» (М. Стельмах). 4. «Звідти випірнули дві страшні голови в жабуринні й почали ротами хапати повітря» (В. Шкляр). 5. «Використовують проти слабкої людської натури всі її смертні гріхи – боягузтво, пиху, забобонність, жадібність, блуд, заздрість, лінь, ненажерливість» (В. Шкляр).

В-10. 1. «Зрештою, повинен же голод якщо не зломити, то надломити жінку, надломити її честь» (М. Стельмах). 2. «З такими думками він зайшов до оселі, поклав у кишеню свіжу пампушку, зняв з кілочка рушницю, перевірив, чи заряджена, та й рушив у дорогу за своєю любов'ю чи, може, за ганьбою» (М .Стельмах). 3. «Магазаник дійшов до Оксаниного двору, побачив за типом почорнілі, з відкрученими головами соняшники, побачив напіввідчинені сінешні двері, блакитнаві, як Оксанині очі, вікна, кущ

калини біля них і чогось по-дурному завагався, не зміг навіть зайти на подвір'я, а сперся обома руками на ворота» (М. Стельмах). 4. «З оселедця на тім'ї Кирик, Гиря і Костогриз могли зробити будь-яку зачіску – чи то покрити чуприною всю голову, чи здійняти її кучмою, чи пригладити чуба в галантний левержет» (В. Шкляр). 5. «Лише сотник Паливода чемно кивнув Самойловичу та незнайомцям і припросив їх до столу» (В. Шкляр).

Завдання 2. Підкресліть відокремлені означення, додатки та обставини й обґрунтуйте пунктограми.

В-1. 1. «Дід Антип задоволене слухав, як розмірене тіктакали ходики, наче сперечаючись з новеньким будильником, купленим цього літа в сільмазі, та все жалкував, що не було в ньому такої зозулі, як у баби Устини» (В. Земляк). 2. «Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блідого лобика» (В. Земляк). 3. «Він весь час мовчав, але, боячись проґавити бодай слово, вуха тримав настовбурчені». (В. Шкляр).4. «А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин» (О. Довженко). 5. «Був той справді милий з лиця, трішки смаглявий, трішки довгобразий і в міру рум'яний – саме стільки, як личить підпарубкові, котрий ще не голився». (В. Шкляр).

В-2. 1. «Хлібороби, сполохом зібрані в сільраду недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі» (В. Барка). 2. «Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на

них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав» (Г. Тютюнник). 3. «Окрім посуду, трипільці виробляли фігурки Матері-землі» (В. Таїк). 4. «Наряджає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіє» (В. Барка). 5. «Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями» (О. Забужко).

В-3. 1. «Сплять вороги твої, знуджені працею, Нас не сполоха їх сміх... Чи ж нам, окривдженим долею клятою, Й хвиля кохання – за гріх?» (М. Старицький). 2. «Там, у льоху, в присмерку плигали жаби» (О. Довженко). 3. «На кожному крилі росло по великій груші, старій, дрімучій, груші щовесни цвіли по-молодечому густо й пахучо, а під осінь і восени обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усі й не пересушиш» (Є. Гуцало). 4. «Хлопець любив дерева, квіти, тварину, усе, крім молока» (Б. Лепкий). 5. «А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку – він-бо справді як той жучок, що живе на колосках, – рудий та криволапий» (Г. Тютюнник).

В-4. 1. «Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок» (О. Довженко). 2. «За кошти князя Володимира Великого було придбано внутрішнє начиння Десятинної церкви, включаючи ікони, хрести, посуд тощо» (А. Багнюк). 3. «Там він має оберігати од усякої напасті цілий лан лісової розсади: дрібненьких дубків, що недавно ще спали у жолудях, а весною проклюнулися із землі двома-трьома листочками та й пішли в ріст, берізок, в'язків, кленочків, осичок і приземкуватий пухнастих сосонок, схожих на їжаків» (Г. Тютюнник). 4. «Це був тендітний, бліденький підліток, мало схожий

на сільських хлопчаків, огрубілих, засмаглих, немов налаштованих до роботи, їх охоче відправляли в поле, кого до жаток, кого до снопів, навіть найменшого з них, пустуна Петрика, взяли у водовози…» (В. Земляк). 5. «Окрім сього великана, підіймається з піль ще кілька малих лісових оаз» (О. Кобилянська).

В-5. 1. «Тож коли Кузька підкочується до них на своїх кривих як дужки, лапках, заливаючись дзвіночком, вони, тільки для годиться, роблять два-три широких кроки, тоді обома ногами відштовхуються од землі і злітають» (Г. Тютюнник). 2. «Всі, крім поранених, підвелись і присунулись до нього» (О. Довженко). 3. «Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву» (О. Довженко). 4. «Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забіліли, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древності» (В. Барка). 5. «Ступне Данило крок-два, а Кузьці треба ступнути десять, то доводиться йому бігти, хекаючи та висолопивши язика» (Г. Тютюнник).

В-6. 1. «Небо тремтить і глибшим стає щоразу, коли металургійний випліскує заграви, бурхаючи з крутого берега лавою розпечених шлаків» (О. Гончар). 2. «Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах» (Є. Гуцало). 3. «Коли ж опиняються на просторій галявині, вкритій рівненькими рядами саджанців – старші деревця вищі, середульші нижчі, а наймолодші зовсім при землі, – Кузька, забачивши сторожку, мчить до неї, вже не озираючись на Данила, й тонюсінько гавкає, не гавкає, а дзяволить» (Г. Тютюнник). 4. «Софія Київська – джерело для

пізнання історії нашої культури, зокрема мистецтва Київської Русі» (Д. Горбачов). 5. «Сивоок з розгону вдарив плечем у мертве дерево, намагаючись вивернути його з землі, щоб потім потоптати, затягти звідси світ за очі, спалити, пустити за водою – та будь-що!» (П. Загребельний).

В–7. 1. «На високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Тільки-но студент розлігся, відчувши себе в блаженстві супокою, як у відчиненім вікні з'явилася заспана Вірунька» (О. Гончар). 3. «Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, що, опріч назви осінь, немає імені їй» (М. Рильський). 4. «По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не одгороджені тинами» (І. Нечуй-Левицький). 5. «Зайшов з Маковеєм до стайні й, сполохнувши горобчиків, що назліталися туди на сніданок, побачив низеньку, принишклу каштанку» (В. Земляк).

В-8. 1. «За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Окрім друкованого в Україні «Богословника», Шевченко, перебуваючи в дяка, міг ознайомитися і з окремими творами художньої літератури» (Б. Чайковський). 3. «На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою» (І. Нечуй-Левицький). 4. «Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток» (М. Коцюбинський). 5. «Кадрига скрадалася уздовж берега, не відважуючись пускатися на широкий простір цього переповненого

водою великих слов'янських рік моря, непроглядного у глибинах, таємничо-неприступного, чорного, як шайтан» (П. Загребельний).

В-9. 1. «Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн» (О. Довженко). 2. «Відпахла липа, білим цвітом злита, І з літа покотилася гроза» (М. Вінграновський). 3. «Дорогу до кращих результатів запиняє нам та ж сама темнота молдуван, бо, замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняються до розповсюдження філоксери» (М. Коцюбинський). 4. «На двадцяти шести лавках по чотири гребці, голі до пояса, бритоголові, забиті в кайдани, прикуті до товстезного ланцюга, що лежав змійовим валом уздовж дна кадриги» (П. Загребельний). 5. «І хай теорія, згідно з якою в нас немає нічого, окрім жадоби влади, наївна, бо мало що пояснює, проте ніхто не заперечуватиме того факту, що влада – цінність, якої ми прагнемо особливо» (Л. Колаковський).

В-10. 1. «Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни» (Марко Вовчок). 2. «До сьогодні перших українських книжок дійшло небагато, зокрема «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона» (Із журналу). 3. «Вітрила на кадризі вже давно було зірвано, тепер невільники рубали всі три щогли, які, падаючи, роздушили тих, хто, прикутий залізним ланцем, не міг порятуватися» (П. Загребельний). 4. «Старий Сінам-ага, страждаючи від хворощів, втомлено споглядає шістьох вродливих чорнооких

молодих жінок, скованих докупи за шиї» (П. Загребельний). 5. «Яничари завили, почувши про Селімову смерть» (П. Загребельний).

Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Мовний портрет улюбленого персонажа … (*твір за вибором здобувача*).
2. Абстрактні іменники у творі І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький».
3. Іменники на позначення власних назв у романі В. Шкляра «Характерник».
4. Збірні іменники у творі … (*твір за вибором здобувача*).
5. Родова диференціація іменників … (*твір за вибором здобувача*).
6. Парадигма іменників першої відміни (на матеріалі роману В. Шкляра «Маруся»).
7. Парадигма іменників другої відміни (на матеріалі роману П. Загребельного «Євпраксія»).
8. Парадигма іменників третьої відміни … (*твір за вибором здобувача*).
9. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко).
10. Аналіз відносних прикметників, ужитих у романі П. Загребельного «Я – Богдан».

11. Якісні прикметники на позначення внутрішніх і зовнішніх ознак особи (*твір за вибором здобувача*).

12. Антонімічні якісні прикметники в сучасній українській мові.

13. Структурно-семантична характеристика складних прикметників (на матеріалі творів І. Котляревського).

14. Структурно-семантична характеристика складних слів …(*твір за вибором здобувача*).

15. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

16. Характеристика неозначених займенників, ужитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

17. Аналіз одновидових дієслів, ужитих у творі… (*за вибором здобувача*)

18. Аналіз одновидових дієслів, ужитих у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

19. Характеристика синонімічних дієслів, ужитих у творах В. Шкляра.

20. Дієслова на позначення руху / переміщення у творі…(*за вибором здобувача*)

21. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

22. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Роксолана»).

23. Аналіз узагальнено-предметних займенників … (*твір за вибором здобувача*).

24. Аналіз якісних прикметників на позначення кольорової ознаки предметів (*твір за вибором здобувача*).

25. Аналіз якісних прикметників на позначення розміру (*твір за вибором здобувача*).

26. Мовний портрет захисника України.

27. Мовний портрет Дніпра.

28. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі поетичних творів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка).

29. Аналіз дієслів неповної особової парадигми (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького).

30. Лінгвістичний аналіз прислівників (на матеріалі творів Олеся Гончара).

31. Аналіз означальних прислівників (*твір за вибором здобувача*).

32. Обставинні прислівники у творах Василя Шкляра (*твір за вибором здобувача*).

33. Похідні прийменники у творах Оксани Забужко (*твір за вибором здобувача*)..

34. Аналіз часток, ужитих у творах Ліни Костенко.

35. Аналіз сурядних сполучників, ужитих у творах Євгена Гуцала («Запах кропу, «Лось»).

36. Підрядні сполучники у творах П. Загребельного (*твір за вибором здобувача*).

37. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі творів М. Павленко).

38. Лексико-семантичні групи відносних прикметників (на

матеріалі творів П. Поліщука).

39. Аналіз дієслів мовлення (*твір за вибором здобувача*).

40. Аналіз дієслів мовлення (на матеріалі творів С. Жадана).

41. Дієслова руху у творах… (*твір за вибором здобувача*).

42. Дієслова на позначення почуттів … (*твір за вибором здобувача*).

43. Сурядні сполучники у творах (*твір за вибором здобувача*).

44. Підрядні сполучники у творах В. Шкляра.

45. Дієслова мовлення у творах Лесі Українки.

46. Дієслова неповної особової парадигми у творах І. Нечуя-Левицького.

47. Обставинні прислівники часу у творах Лесі Українки.

48. Обставинні прислівники у творі… *(твір за вибором здобувача).*

49. Похідні частки у творах М. Павленко.

50. Аналіз дієприкметників, ужитих у творах С. Жадана.

Література:

Основна

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Венжинович Н.Ф. Сучасна українська літературна мова: [Лексика і фразеологія. Фонетика і фонологія. Словотвір. Синтаксис]. Київ: Знання, 2008. 304 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
5. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2006. 430 с.
6. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник. За ред. М. Я. Плющ.7-ме вид., стер. К.: Вища школа, 2009. 430 с.

8. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфонологія. Графіка. Орфографія: посібник / Наконечна Л.Б. Івано-Франківськ: НАІР, 2014.

9. Тихоша В., Олексенко В., Гайдученко Г., Нагіна В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ: Українське видавництво, 2009. 287 с.

10. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

11. Христіанінова Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. К.: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: [підручник]. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 408 с.

Додаткова

13. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища школа. 2005. 270 с.

14. Городенська К.Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2022. 208 с.

15. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2017. 749 с

15. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підруч. для студентів вищих навчальних закладів. К.: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

16. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. для студ. філол. спец. внз. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.

17. Демешко І.М. Морфонологічні параметри афіксів віддієслівного словотворення в українській мові. Філологічні студії. 2015. Вип.13. С. 68-77.

18. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я Січовик, 2006. 240 с.

19. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340 с.

20. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX - початку XXI ст.ст. К., 2002. 112 с.

21. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. Херсон: Айлант, 2001. 240 с.

22. Олексенко В., Рембецька О. Сучасна українська літературна мова. Морфемний і словотвірний аналіз: методичний посібник [для студентів-філологів]. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 36 с.

23. Розгон В.В. Складні прикметники як засіб створення художнього образу (на матеріалі роману П. Загребельного «Роксолана») // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. Вип. 24 / Головний редактор Царалунга Інна Богданівна; Хмельницький. 2022. С. 78-83. http://apfp.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/5/2022/07/apfp-2022-n24.pdf

24. Розгон В.В., Шкара Ю.В. Дієслова антропологічного спрямування в історичній прозі Павла Загребельного: функційно-семантичний вимір. Людина в мові і тексті: кол. моногр. / [І. І. Коломієць, О. В. Кульбабська, В. В. Розгон [та ін.]; за заг. ред. В. В. Розгон; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2023. Вип. 2. С.117-189.

25. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

26. Сучасна українська літературна мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

27. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис: підручник /А. К. Мойсієнко, І. І. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2013. 238 с.

28. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

29. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник. К., 2007. 494 с.

30. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія: навч. посіб.; уклад. Зоя Іванівна Комарова. Умань, 2023. 202 с.

31. Сучасна українська літературна мова (іменник, прикметник, числівник, займенник): навч. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія 035.01 Українська мова та література та спеціальності 014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література. Уклад В. П. Олексенко, В. В. Розгон. Херсон, Івано-Франківськ, 2024. 196 с. https//library.udpu.edu.ua/library_files/Suchasna_ukrainska_literaturna_mova.pdf

32. Український правопис / Затверджено Українською національною комісією з питань правопису. К., 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf

33. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Довідкова

34. Віняр Г.М. Словник новотворів української мови початку XXI століття. Кривий Ріг: КДПУ. 2005. 157 с.

35. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

36. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

37. Орфографічний словник української мови / уклад. С.І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

38. Словник синонімів української мови: В 2 т. /А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. К.: Наук. думка, 1999- 2000. Т. 1. 1040 с.

39. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. К.: Наук. думка, 1999 – 2000. Т.2. 954 с.

40. Словник української мови в 11-ти томах. К., 1970-1980.

41. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. К.: Наукова думка, 1993.

Інтернет-ресурси

42. Вінтонів М.О. Синтаксис української мови: навчальний посібник. Вінниця: ДонНУ, 2016. 151 с. URL:https://core.ac.uk/download/pdf/78041030.pdf

43. Електронний підручник з української мови (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика) http: /www.mova.info/pidruchn.aspx

44. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с. URL: http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf

45. Мовознавство: науково-теоретичний журнал www.movoznavstvo.org.ua/

46. Словник.net http://www.slovnyk.net 5. Словники України http://Icorp.ulif.org.ua/dictua

47. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко та ін. Київ: Знання, 2010. 270 с. - URL

:https://shron1.chtyvo.org.ua/Moisiienko_Anatolii/Suchsna_ukrainska_Fonetyka.pdf?PHPSESSID=4512129909da6dc27e17d46c4d74dab5

48. Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал http://www.undip.org.ua/news/fahovi_detail.php?ID=372

49. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000 http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm

50. URL: http://194.44.152.155/elib/local/sk684094.pdf